

1111
ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԿԵՆՏՐՈՆԱԿԱՆ ԳՐԱԳԱՐԱՐԱՆՈՅԻ

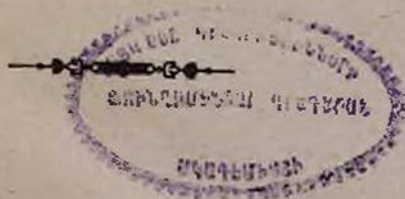
809.138.1

ԳՐԱԲԱՐԻ

ՀԱՄԱԶԱՅՆՈՒԹԻՒՆԸ

ԿԱԶՄԵՅ

ՍՏ. ՄԱՆՈՒՄԵՆՅԱՆ

ԹԻՖԼԻՍ

ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ՄԱՐՏԻՐՈՍԵԱՆՑԻ ՏՊԱՐԱՆ

ՄԱՐՏԻՐՈՍԵԱՆՑԻ ՏՊԱՐԱՆ, Տ. ԵԿ 1; 2.

1892

Дозволено Цензурою, 4 Октября 1891 г. Тифлисъ-

Типографія И. Маргиросіянца, Орбел. ул., д. № 1, 2.

Այս գրքոյկը կազմուած է երկրորդ մասն «Գրաբարի Հոլովումը, Խոնարհումը և Նախդիրները» ձեռնարկին, որ հերու տպագրեցինք, և պատրաստուած է յատկապէս մեր աշակերտների անհրաժեշտ պիտոյքը փոքր ի շատէ լրացնելու համար: Թէպէտ այս գրքոյկն համեմատաբար աւելի ընդարձակ է քան սորա առաջին մասը՝ բայց և այնպէս համաձայնութեան տարրական սկզբունքներն աւանդելու շրջանից դուրս չենք եկել սորա մէջ ևս:

Քերականական նիւթը մշակելիս՝ մենք աշխատել ենք—ի նկատի ունենալով գրքի ճաւալը և աշակերտների հասկացողութեան աստիճանը—բացատրել քերականական երևոյթները, այն չափով, որ աշակերտները գիտակցաբար սովորին և ըմբռնեն առարկան, և ոչ թէ անդիր անեն անգիտակցաբար: Օրինակները քաղել ենք գլխաւորապէս Եզնիկի «Եղծ աղանդոց» գրքից, իբրև այնպիսի աղբիւրից, որի ամեն մի բառը և ամեն մի նախադասութիւնը (շատ հազուադիւտ բացառութիւններով) առանց կասկածանքի կարող ենք ընդունել իբրև բուն հայկաբանութիւն, և ամբողջ գրութեանը իբրև տիպար ընտիր հայկաբանութեան: Իսկ երկրորդապէս օրինակներ առել ենք Ս. Գրքի ընտրելագոյն մասերից, որ թէպէտ հարազատ թարգմանութիւն է օտար լեզուից՝ սակայն ընդհանրապէս հայկաբան և երբեմն վսեմ հայկաբան լեզու ունի և նոյնպէս համարուած է տիպար հայկաբանութեան: Բացառութիւնները և բազմաթիւ գիտելիքները մեծ մասամբ դուրս են թողուած այս ձեռնարկից, նախ՝ որպէս զի չլիութիւն աշակերտի յստակ ըմբռնողութիւնը բազմաթիւ, միմեանց հակասող կանոններով, և երկրորդ՝ որովհետև բացառութիւնների մեծ մասն ընտիր հայկաբանութեան չեն պատկանում, կամ արդիւնք են օտարաբանութեան. մանաւանդ որ աշակերտն երբ ըմբռնել է գլխաւոր կանոնները՝ նոցա դէմ պատահած խոտորումներն ինքնին կնկատէ և կընդունէ իբրև բացառութիւններ: Այս տեսակ բացառութիւններն ու գիտելիքները, մեր կարծիքով՝ աւելի դասարանում բերանացի բացատրելու նիւթ են կազմում, քան դասագրքի մէջ զետեղելու: Նոյնպէս զանց ենք արել անուանուած «ձևաւոր» շարադրութեան երե-

Լույսները, որոնք ոչ միայն սովորելու և հետեւելու կանոններ չեն, այլ մեծ մասամբ խոտելի բացառութիւններ, և աւելի ոճաբանական երեւոյթներ են, քան քերականական:

Այս գրքոյկը կազմելիս աչքի առաջ ունեցել ենք այլ և այլ գիտական գրուածքներ (Հիւբշմանի, Այտրնեանի, Պատկանեանի), հին և նոր լեզուների քերականութիւններ, ի միջի այլոց Հ. Այտրնեանի աշխատասիրած Հ. Վ. Չալընեանի „Հայկազնեան լեզուի քերականութիւնը“, որ մեր կարծիքով բոլոր եղանակների մէջ լաւագոյնն է իբրեւ հասագիրք, թէպէտ անյարմար մեզ Ռուսահայերիս համար իւր արեւմտեան բարբառով և օրինակների տաճկերէն թարգմանութեամբ:

ՍՏ. Մ.

20 Սեպտեմբերի 1891,
Թիֆլիս:

ՆԵՐԱԾՈՒԹԻՒՆ

Հայերէն լեզուն պատկանում է Հնդկ-եւրոպական լեզուախմբին, ինչպէս և Սանսկրիտ, Պարսկերէն, Սլաւոներէն, Գերմաներէն, Յունարէն, Լատիներէն և այլ լեզուները: Այս լեզուներին հետ Հայերէնը աւելի կամ պակաս նմանութիւն ունի բառերի և քերականական ձևերի կողմից: Բացի բազմաթիւ բառերից, որոնք նախ-գրականական և դրականական ժամանակներում Հայերէնը փոխ է առել սահմանակից սպգերի լեզուներից (մանաւանդ պարսկերէնից, յունարէնից և ասորերէնից), փոխ չառնալով բուն Հայերէն բառերի մեծ մասն էլ Հնդկ-եւրոպական ծագումն ունին, այսինքն այդ բառերն ընդհանուր են ինչպէ՜ս Հայերէնին, նոյնպէս և Հնդկ-եւրոպական ուրիշ լեզուներին, բայց այլ և այլ լեզուներում նոքա ձևի կողմից կրել են զանազան փոփոխութիւններ, որոց պատճառով այժմ ոչ-մասնազէտը զգուշացնում կարող է նկատել նոցա նոյնութիւնը: Այսպէս միւսնոյն Հնդկ-եւրոպական արմատները pitar, mâtär տուել են

լատիներէն pater, mâter, պարսկերէն pèder, mäder, իտալերէն padre, madre, (նախն. հայերէն հատր, մատր), հին ֆրանսերէն paire, maire¹⁾, հին հայերէն հայր, մայր, նոր ֆրանսերէն père, mère, նոր հայերէն հէր, մէր:

Այսպէս Հնդկ-եւրոպական bhratar բառը տուել է այլ և այլ լեզուներում—լատիներէն frater, ֆրանսերէն *fraire, frère, զանգրիկ brâtar, ռուսերէն братъ, պարսկերէն biruder,

¹⁾ Տես E. Littré, Dictionnaire de la langue française, բառս Mère.

Հայերէն եղբայր (=բրատըր=բրաւըր=բբայր¹)=ե+րբայր²)
=ե+ղբայր), կամ *ա+ղբայր, աղբէր, ախպէր, ափէր. աղբար,
ախպար, ափար, ափա:

Այսպէս Հնդդիկ-եւրոպական penke արմատը տուել է այլ
և այլ լեզուներում—սանսկրիտ pantecha, պարսկերէն pentch.
յունարէն πέντε, լատիններէն quinque, սլաւոներէն пять,
ռուսներէն пять, Հայերէն Հինգ: Եւ այսպէս շատ հարիւրաւոր
բառեր:

Նոյնպէս քերականական ձևերի կողմից Հնդդիկ-եւրոպական
լեզուները և Հայերէնը շատ նմանութիւններ ունին. գլխաւոր
նմանութիւնն այն է, որ նոքա բոլորը հոլովական և խոնար-
հական ձևերը կազմելու համար արմատին վրայ աւելցնում
են մասնիկներ սկզբից և վերջից. օր.

Սանսկր.	Յուն.	Լատ.	Սլաւ.	Հայ.
gata	χώρα	terra	рыба	արքայ
gata-m	χώρα-ν	terra-m	рыб-аи	(դ) արքայ
gata-yaī	χώρα	terra-ο	рыб-ѣ	արքայ-ի
gata-ya	—	—	рыбо-ю	արքայ-իւ
gata-s	χώρα-ι	terra-ο	рыбѣ	արքայ-ք
gata-s	χώρα-ς	terra-s	рыбѣ	(դ) արքայ-ո
gata-bhyas	χώρα-ις	terr-is	рыба-мъ	արքայ-ից
gata-bhis	—	—	рыба-ми	արքայ-իւք

Սանսկր.	Լատին.	Սլաւ.	Հայ.
bhar-ami	am-o	бер-ом	բեր-եմ
bhar-asi	am-as	бер-еши	բեր-ես

¹) Բ ձայնը շատ անգամ տեղափոխւում դրւում է նախընթաց
բաղաձայնից առաջ. համեմատել սուրբ (cubhira), աշխարհ (kshia thra)
սորվիլ (=սովրել=սովորել), մերդ, կերսար, մրկատ (=մեղր, կերսայր,
մկրատ). գզիր, սեռ. գրզի (=գզրի) և այլն:

²) Ու և ր գրերով սկսուած բառերն Հայերէնում առնում են ա-
ռաջից ա, ե, ու ձայնաւորները դիւրին արտասանելու համար. օր.
ե+րանգ (ռէնգ), ե+րախ (ռէխ), ա+րագ, Ա+րիստակէս, Ու+ռում,
և այլն:

bhar-ati	am-at	бер-еть	բեր-է ¹⁾
bhar-âmas	am-amus	бер-емъ	բեր-եմք
bhar-ata	am-atis	бер-ете	բեր-էք ²⁾
bhar-anti	am-ant	бер-онтъ	բեր-են

Հնդիկ-եւրոպական լեզուներով խօսող ազգերի նախնիները, ինչպէս ենթադրում են Համեմատական լեզուագիտութիւնն և ազգագրութիւնը՝ բնակելիո են եղել միասին ամենահին ժամանակներում և խօսելիս են եղել միեւնոյն լեզուով, որ այժմ կորել է։ Այս Հնդիկ-եւրոպական նախալեզուն, հարկաւ, դեռ շատ զարգացած չէ եղել. որովհետեւ լեզուի զարգացումը հետեւանք է ժողովրդի զարգացման մտաւորապէս և տնտեսապէս, մինչդեռ այս լեզուով խօսող ժողովուրդը երեւի պարապելիս է եղել խաշնարածութեամբ և երկրագործութեամբ և հաւանօրէն չէ հասել բարձր զարգացման։ Այս ժողովուրդն այլ և այլ ժամանակներում, բայց դեռ. նախապատմական դարերում, գաղթել է այլ և այլ կողմեր, մանաւանդ դէպի արեւմուտք (Եւրոպայի այժմեան տեղերը) և նոր հառարակական կազմակերպութիւն ընդունելով՝ ապրել է առանձին ցեղերով և ազգերով (Յոյները, Լատինները հարաւային Եւրոպայում, Կելտերը միջին Եւրոպայում, Սլաւոնները արեւելեան Եւրոպայում, Արիները՝ Պարսկաստանում, Հայերը Փոքր Ասիայում և այլն), և այսպէս առանձնացած այդ նոր ազգերը, որոնք սկզբից նոյն լեզուով էին խօսում՝ ժամանակի ընթացքում ինքնուրոյն զարգանալով՝ նոցա լեզուներն ևս սկսան ինքնուրոյն զարգանալ, միմեանցից անկախ, օր. նոր բառեր հնարելիս, քերականական նոր ձեւեր կազմելիս։ Միեւնոյն ժամանակ այն բառերն ու քերականական ձեւերը, որոնք կային նոցա նախալեզուի մէջ՝ ժամանակի ընթացքում ենթարկուեցան ձայնական փոփոխութիւնների, և ամեն մի ազգի մօտ առանձին եղանակով, նայելով իւրաքանչիւր ժողովրդի պարապմունքին, սովորութիւններին, կազմու-

¹⁾ Փոխանակ բերետ, տես. Գր. հոլով. § 28.

²⁾ Փոխանակ բերեսք, տ. անդ.

ածքին, կլիմային և այլն.¹⁾ բացի սորանից այդ բառերից և ձևերից մի քանին զործածութիւնից դուրս եկան մի ժողովրդի մէջ, իսկ միւսները ուրիշի մէջ²⁾։ Այս կերպով մի նախալեզուն ժամանակի ընթացքում այլ և այլ ճիւղեր արձակեց, ինքը դարձաւ մայր լեզու, իսկ նորա ճիւղերը դարձան նորա դստերը և քոյրեր միմեանց մէջ։ Այս քոյր-լեզուները սկզբում, երբ նոցա մէջ տարբերութիւնը դեռ շատ չէր, և նոցանից մինով խօսողը կարող էր հասկանալ միւսով խօսողին՝ իսկապէս բարձրագոյն էին մայր լեզուի և միմեանց վերաբերութեամբ։ Իսկ երբ ժամանակ անցնելով նոքա առանձին զարգանալով բառերի և քերականական ձևերի կողմից՝ միմեանցից շատ հեռացան, այնպէս որ նոցա մէջ արտաքին հայեացքով նմանութիւն չէր կարելի գտնել՝ նոքա կոչուեցան առանձին լեզուներ։

Այս լեզուներից մէկն է և հայերէնը, որ առաջ է եկել հնդիկ-եւրոպական մայր լեզուից և քոյր է յունարէնին, հին պարսկերէնին, կեղտերէնին, սլաւոներէնին և այլն։

Լեզուն որչափ շատ է դործածուում, կամ այլապէս՝ որչափ հին է՝ այնքան աւելի է զարգանում։ Զարգացում ասելով լեզուի մէջ պէտք է հասկանանք նորա սղուիլը, կրճատուիլը, կոկուիլը բառերի և ձևերի կողմից, նոյնպէս և հին քերականական ձևերի կորչիլը և փոխարինուիլը նորերով։ Ինչպէս որ ջուրը իւր հունով անցնելով շարունակ զարկւում է հունին և փերին, տանում է իւր հետ թեթեւ նիւթերը, հալում է կալուղները և յղկում է կարծր քարերը՝ նոյնպէս և գործածու-

¹⁾ Այսպէս, օրինակ, նախալեզուի *mātar* ձևը հայերէնում կրճատուելով դարձաւ մայր-մէր (ինչպէս և ֆրանսերէնում), իսկ սլաւոներէն դարձաւ *матѣ* և *матерь*, *tschatwar* նախնական ձևն սլաւոներէն դարձաւ *четьре*, պարսկերէն *tchahar*, հայերէն չոր-ք և այլն։

²⁾ Օրինակ՝ սլաւոներէնի մէջ անհետացել է նախալեզուի *pitar* (հայր) բառը, որ միւս լեզուներին մէջ մնացել է. ընդհակառակն նախալեզուի *сѣну* բառը անհետացել է հայերէնի մէջ, իսկ մնացել է սլաւոներէնում (*сѣнь*, կոչ. *сѣноу*), կեղտերէնում (*Sohn*) և այլն։

Թիւնը մաշում է լեզուն, դուրս է ձգում շատ բառեր ու ձևեր, որոնք ժամանակին համապատասխան չեն, հարթում սղում է բառեր և քերականական ձևեր: Այս տեսակէտից նայելով հայերէնը հնդիկ-եւրոպական լեզուների շարքում ամենահին և ամենազարգացած լեզուներից մէկն է: Բառերի սղման և ձայների փոփոխման կողմից, համաձայն խօսող ժողովրդի և նորա երկրի պայմաններին՝ նա հասել է վերին աստիճանի զարգացման, զրեթէ այժմեան ֆրանսերէնին հսկասար, այնպէս որ անւորձ աչքը դժուարութեամբ կարող է նկատել նմանութիւն հայերէն բառի և նորա նախատիպ հնդիկ-եւրոպական ձևի մէջ. օր. *pitar* նախնական ձևն սկզբի ք-ն հայերէնում փոխել է հ-ի, միջին է-ն կորցրել է և դորա պատճառով երկարել է ձայնաւորը և դարձել սյ, այնպէս որ երկու վանկից կազմուած նախաձևը հայերէն դարձել է մի վանկ—հայր, որ դարձեալ սղուել է զաւառական բարբառներում—հէր, հար: *Avôqarena* հնգավանկ բառը, որ զանդիկ լեզուով նշանակում է անասունների խմելու տեղ՝ հայերէն կրճատուել դարձել է երկու-վանկանի ~~ախ~~ ֆերականական ձևերի մէջ հայերէնը կորցրել է սեռերը գոյականների, ածականների և դերանունների մէջ, (թէպէտ հետքերը տեղ տեղ երևում են) որ միւս հնդիկ-եւրոպական լեզուներն ունին, բացի մի-երկուսից, որոնք հայերէնի նման նոյնպէս կորցրել են. կորցրել է երկակի թիւը գոյականների, դերանունների և բայերի մէջ, որ պահել են սանսկրիտ, զանդիկ, սլաւեան և յոյն լեզուները. կորցրել է ածականների բաղդատական և գերադրական աստիճանների նախնական ձևերը, որոնք փոխարինել է նոր կազմութեամբ. կորցրել է նախնական յարակատարը, որ կազմում էր արմատի կրկնութեամբ (մնացել է միայն ար-արի բայը), որի փոխանակ կազմել է նոր բաղադրեալ յարակատար և այլն: Հոլովների մէջ կորցրել է եզակի ուղղականի և հայցականի վերջաւորութիւնները և ներգոյականը, որ սկզբում յատուկ վերջաւորութիւն ունէր. բայց և

այնպէս հոլովներն հայերէնում աւելի լաւ են պահպանուել, քան յունարէնում, լատիններէնում, հին և նոր պարսկերէնում. և այլն:

Այս հնութեան կամ զարգացման պատճառով է, որ հայերէնում բառերն ու քերականական ձևերն աւելի են հեռացել նախնական ձևերից և իրանց յատուկ, ազգային կերպարանքն են ստացել. մինչդեռ ուրիշ լեզուները, ինչպէս զանդիկը և սլաւոներէնը շատ աւելի մօտ են սկզբնական լեզուային ձևերին, ուրեմն համեմատաբար քիչ են զարգացել:

Ինչպէս հնդիկ-եւրոպական լեզուներն սկզբում բարբառներ էին կազմում նախալեզուի վերաբերութեամբ՝ այնպէս էլ նոքա առանձին լեզուներ դառնալով՝ իրանք եղան մալր լեզու և տուին իրանց ճիւղերը կամ բարբառները: Հայերէնն ևս նախապատմական ժամանակում անշուշտ ունեցել է այլ և այլ բարբառներ, որոց մասին յիշատակութիւն չունինք, որովհետև այդ հին ժամանակից ոչ արձանադրութիւններ կան մնացած և ոչ պատմութիւն: Այդ բարբառների դոյութիւնը մենք հետևեցնում ենք լեզուների ընդհանուր օրէնքով—չկայ լեզու, որ չունենայ իւր բարբառները,—և հայաստանի աշխարհադրական դիրքով. որովհետև երկիրը դժուարանցանելի լեռներով ու զետեղով առանձին գաւառների բաժանուած լինելով՝ սրտադրեց ինչպէս քաղաքականապէս կէս-անկախ նախարարութիւններ՝ նոյնպէս և լեզուի կողմից՝ միմեանցից բաւական տարբերուող բարբառներ. որովհետև հզօր իշխանութիւն գոյութիւն չունենալով, որ բոլոր երկրի կառավարութիւնը կենտրոնացնէր, չլինելով զիւր և գրականութիւն, որ մի լեզու ընդհանրացնէր ամեն հայի համար՝ իւրաքանչիւր նահանգ և գաւառ ապրում էր իւր առանձին կեանքով, զարգանում էր ինքնուրոյն պայմանների մէջ, ուրեմն և իւրաքանչիւրի լեզուն առանձին անկախ ուղղութեամբ պիտի զարգանար: Վերջապէս լաւագոյն ապացոյց, թէ հայերէնն ունէր բարբառներ նախ-մատենագրական դարերում՝ ֆոհան Երզնկացու վկայութիւնն է, որ իւր ժամանակ (ՓԳ դա-

րում) լիշում է բացի միջերկրեայ կամ ոստանիկ լեզուից (Արա-
րատեան լեզուն) ուրիշ եօթն բարբառներ—Կորճէից, Տայոց,
Խուլթաց, Դ. Հայոց, Սպիւրի, Սիւնեաց և Արցախի, որոնք, հաս-
կանալի է, Երզնկացուց շատ առաջ էլ պիտի եղած լինէին:
Նոյն իսկ մեր Հինգերորդ, ոսկեղինիկ դարի մատենագիրների
մէջ յաճախ պատահում են բառեր և քերականական դարձու-
ածքներ, որոնք օտար են նոցա ընդհանուր—գրաբար լեզուին
և յատուկ են այն ժամանակի բարբառներին, ինչպէս հաւա-
տարմացնում են այս աւուր բարբառները¹⁾:

Երբ Ե. դարի սկզբում Ս. Մեսրոպը Հնարեց Հայոց այբու-
բենը և Ս. Սահակի Հետ ձեռք զարկին Ս. Գիրքն և եկեղեցա-
կան հայրերի զրուածքները Հայերէն թարգմանելու՝ այդ նպա-
տակի համար նոքա պէտք է ընտրէին գոյութիւն ունեցող
բարբառներից մէկը: Նախնական Հայերէնը, որից այդ բարբառ-
ները ծագել էին՝ հաւանօրէն գոյութիւն չունէր Ե. դարում.
սա ապացուցւում է թէ՛ լեզուաբանական Հետադատութիւններով
և թէ՛ այսպիսի տրամաբանական դատողութեամբ, որ եթէ Ե.
դարում գոյութիւն ունեցող բարբառը (գրաբարը) հազար տա-
րի էլ գոյութիւն չունեցաւ իբրեւ բնական, կենդանի լեզու՝
սորանից կարելի է մականբերել, որ նորա մայր լեզուն էլ (ըս-
կընական Հայերէնը) դիուարաւ կարող էր 2—3 հազար տա-
րի գոյութիւն ունենալ անփոփոխ կերպով. այլ թէ նա այդ
առնուազն 2—3 հազար տարուայ ընթացքում ենթարկուել էր
ձայնադիտական և քերականական բազմաթիւ փոփոխութիւն-
ների և այլևայլ բարբառներ առաջ բերելով՝ ինքը մեռել էր:
Ուրեմն այն լեզուն, որով Սա. Սահակ և Մեսրոպը թարգմանեցին
Ս. Գիրքը՝ Հայաստանում գոյութիւն ունեցող բարբառներից
մէկն էր լինելու, հաւանօրէն Արարատեան բարբառը, իբրեւ

¹⁾ Աշխարհաբար լեզուի ծագումը և պատմութիւնը դարերի ըն-
թացքում՝ առաջին անգամ ուսումնասիրեց Յ. Արս. Այտրեան իւր հրմ-
տալից Որդի Հայերէն լեզուի Քննական քերականութեան մէջ, Նա-
խաշաւիդ, եր. 42—86.

Հայաստանի ընդարձակագոյն և կենտրոնական նահանգի լեզուն, որ ամենից շատ խօսողներ ունէր, ուրեմն և աւելի ընդհանրացած էր, և բացի դորանից իբրև լեզու տիրող իշխանութեան, որ նստում էր նոյն նահանգում, և այդ իշխանութիւնը շրջապատող ազնուականների՝ աւելի կոկուած, մշակուած և հարուստ պէտք է լինէր, քան միւս Հայերէն բարբառները: Մի հանգամանք ևս հաւանական է դարձնում, թէ այդ բարբառը Այրարատեանը պէտք է լինի, այն է, որ մեր գրականութեան հիմնադիրները—Սահակ, Մեսրոպը, իրանց կեանքն անց են կացրել այդ նահանգում, գլխաւորապէս Վազարշապատ մայրաքաղաքում և արքունիքում. (Ս. Սահակ հէնց ծննդեամբ էլ այրարատցի էր). ուստի և բնական է, որ այդ բարբառը նոցա մայրենի լեզուն լինէր, որով բնականաբար նոքա խօսում էին և թարգմանում: Նոյն իսկ առաջին և երկրորդ թարգմանիչների լեզուից նկատուում է, որ Այրարատեան դաշտից և նահանգից եղածների լեզուն աւելի բարձր, ազատ է, քան օտար նահանգների որդոցը. Վազար Փարպեցու լեզուից աւելի ազատ և բնական չկայ մեր ամբողջ մատենագրութեան մէջ և ոչ Եզնիկի լեզուին նման կանոնաւոր և մաքուր—սոքա երկուքն էլ բուն Այրարատեան դաշտեցի են:

Գրականութեան կամ գրայ լեզու միանգամ դառնալուց յետոյ՝ այս բարբառն առանձին կարևորութիւն ստացաւ իբրև եկեղեցական լեզու. մինչդեռ առաջ խօսւում և հասկացւում էր միայն մի նահանգում՝ այնուհետև սկսաւ կարդացուիլ և լրսուիլ բոլոր Հայաստանում. բոլոր եկեղեցական պաշտօնեաները պարտաւորապէս պէտք է գիտնային այս լեզուն, որով կատարւում էին եկեղեցական պաշտամունքները, ջերմեռանդ կրօնաւորները հոգեշահ գրքեր կարդալիս և անդիր սովորելիս՝ անգգալապէս սովորում էին և լեզուն. բացի սորանից՝ ուրիշ մատենագրական երկասիրութիւններ ևս սկսան գրուիլ այս լեզուով, որ միանգամ արդէն դարձել էր գրոց լեզու: Մատենագրութեան համար գործածուելով՝ այս լեզուն սկսաւ հարստանալ բառե-

րով, դարձուածներով և Համաձայնական ձևերով, աւելի փափկացաւ և իւր քոյր բարբառների վերաբերութեամբ բարձր նշանակութիւն ստացաւ: Մինչդեռ միւս բարբառները մնացին աղքատ, անմշակ և շարունակ ռամկի բերանում ուսան մաշուիլ ու սղուիլ՝ այս գրոց լեզուն մագաղաթի վրայ՝ արձանագրուելով՝ իւր հնչական և քերականական ձևերն անփոփոխ պահեց, որովհետեւ զիրը լեզուի ձևերի ամենահաւատարիմ պահապանն է և նորա անայլայլութեան միակ միջոցը: Գարերի ընթացքում նոյն իսկ Այրարատեան կենդանի բարբառը, որ Ե. դարում զրի առնուած էր՝ փոխուեցաւ և անհետացաւ, իսկ զրի առնուած լեզուն այլ ևս չկորաւ և մնաց անփոփոխ. նա օրինակելի լեզու դարձաւ ապագայ մատենագիրներին համար, որոնք աշխատում էին նոյն լեզուով շարադրել, բայց հին մատենագիրներէց այս տարբերութեամբ, որ հները այն լեզուով գրում էին, ինչպէս իրանց խօսած լեզուով—նոքա ազատ և բնական կերպով էին գրում, լեզուն թեքում էին իրանց կամքին պէս, հնարում էին չեղած բառերը—մէկ խօսքով՝ նոքա տիրում էին լեզուին. մինչդեռ նորերը պէտք է սովորէին այդ լեզուն և գրէին այդ սովորած լեզուով. նոքա ստրկապէս պիտի հպատակէին հետերի լեզուին, աշխատելով հնար եղածին չափ հետեւել նոցա. նոքա այլևս չունէին նոյն ազատութիւնը լեզուի մէջ. իրանց նոր կազմած բառերն էլ հների ոգով չեն կազմուած. բառերը թէև հայերէն բառեր են՝ բայց նոցա կազմութեան ձևն ու նշանակութիւնը արդէն նոր են. գոնէ հին մատենագիրներն այդ նոր բառերը չէին հասկանալ այն նշանակութեամբ, որով գործածում են նոր մատենագիրները: Ուրեմն այս նոր մատենագիրների գործածած զրաբարն արդէն բնական բուն զրաբարը չէ, այլ արուեստական լեզու, որ քիչ կամ շատ մօտենում է բուն զրաբարին, նայելով թէ մատենագիրը շատ թէ քիչ է ուսումնասիրել նախնեաց ընտիր գրուածները, շատ թէ քիչ ընդունակութիւն է ունեցել հին աշխարհահայեցութեամբ մտածելու և գրելու:

Բայց նոյն իսկ Ե. դարի ոսկեդինիկ մատենագիրները լեզուն ևս զերծ չէ պակասութիւններից: Այս մատենագիրները բոլորն էլ Հայերէնի Հետ և շատ անգամ Հայերէնի չափ զիտէին և յունարէն լեզուն, որ իւր Համաձայնութեամբ և ոգով բաւական Հեռու է Հայերէնից. ուստի բնական է, որ նոքա Հայերէն գրելիս՝ կամայ կամ ակամայ յունաբանութիւններ անէին. և այս մանաւանդ անխուսափելի կլինէր՝ երբ նոքա յունարէնից Հայերէն թարգմանէին, այսինքն մի մշակուած և իրանց լաւ ծանօթ լեզուից՝ չմշակուած լեզուի: Եթէ ամենափորձ թարգմանիչների լեզուին մէջ ևս նկատուում են օտարաբանութիւններ՝ Հարկաւ օտարաբանութիւններն աւելի շատ և զգալի կլինէին անՀմուտ թարգմանչի գրուածքներին մէջ, մանաւանդ եթէ կատարելապէս մշակուած չէ այն լեզուն, որով թարգմանում են: Ինչպէս մեր օրերում, երբ մեր մատենագրողները ռուսերէն լեզուն գիտեն և այդ լեզուով կրթութիւն են առել, նոցա թէ ինքնագիր և թէ մանաւանդ թարգմանական գրուածքների մէջ յաճախակի պատահում են ռուսաբանութիւններ՝ նոյն երևոյթը պէտք է տեղի ունենար և յիրաւի ունեցաւ Ե. դարում, երբ մեր ոսկեդինիկ մատենագիրները Յունաստանում սովորած և յունական ոգով տոգորուած՝ սկսան Հայերէն գրել և թարգմանել: Մի կողմ թողնելով ծայրայեղութիւններն, ինչպէս են Անյաղթի և Խորենացու լեզուները, որոնք յունամոլութեան և յունասիրութեան օրինակներ կարող են Համարուել՝ մեր նոյն իսկ Բռն Հայագրի գրուածքների մէջ նկատուում են յունաբանութիւններ—աւելի նուազ Ս. Գրքի գերազանց թարգմանութեան մէջ՝) և աւելի յաճախ Ոսկեբերանի, Սեբերիա-

1) Օր. «Եկեղեցուդ Աստուծոյ» որ է ի Կորնթոս՝ նուիրելոց է Քրիստոսի, ինչպէս... Գոհանամ զԱստուծոյ իմոց... վասն ձեր է Վերջ շնորհացն, որ տուեալ են ձեզ է Քրիստոս Յիսուս» (Ա. Կորնթ. Ա. 2—4): «Ետուն պատասխանի չէիւ, թէ ուստի իցէ (Ղուկ. Ի, 7) և այլն:

նոսի ճառերի և Եւսեբիոսի ժամանակադրութեան թարգմանութեան մէջ, որոնք նոյնպէս օրինաւոր հայկաբանութիւն են համարուած²⁾։

Նոյն իսկ Ե. դարի ամենականոնաւոր ու մաքուր գրուածքի, Եզնիկի մէջ տեղ տեղ պատահում են դարձուածներ, որոնք օտար են նորա սովորական ոճին և համարուելու են օտարաբանութիւն և իսկապէս յունաբանութիւն³⁾։

Բացի օտար և յատկապէս յունական լեզուի ազդեցութիւնից գրաբարի վերայ՝ այս լեզուն մի ուրիշ պակասութիւն էլ ունի—այն է որ կատարելապէս կազմակերպուած չէ։ Ամեն բարբառ, որ դրականական լեզու կդառնայ՝ պէտք ունի երկար ժամանակ գործածուելու, ընտիր ճաշակի և հմուտ ձեռքի տակ մշակուելու, որպէս զի իւր վերջնական կատարելութիւնն և յրդկումն ստանայ (ինչպէս այսօր Ֆրանսերէնը, գերմաներէնը)։ Իսկ գրաբարը Ե. դարում մի քանի ականաւոր մատենագիրներ ընծայելով, որոնք փոքր իշատէ մշակեցին այդ լեզուն՝ այնուհետև, Զ. և յաջորդ դարերում, աչքի ընկնող մատենագիրներ չընծայեց, որոնք շարունակէին այդ մշակութեան գործը. իսկ աւելի ուշ թէև գտնուեցան հանճարաւոր և ճաշակաւոր մատենագիրներ (Նարեկացի, Ջնորհալի, Լամբրոնացի և այլն), բայց նոցա ժամանակ գրաբարն արդէն դադարել էր կենդանի

²⁾ Օր. „Վասն այնորիկ ոչ իւրովի վայրապար ցուցանէ քեզ զՅիսուս երբեք յանապատն. (=ցուցանէ, թէ ոչ իւրովի վայրապար գնաց Յիսուս յանապատն)։“ «Եթէ չեւբայր, եթէ չեւբայր մտերիմ, եթէ չեւբայր... չեւբայր (սատանայի) խօսեսցի ինչ որ մեզ չիցէ պատշաճ“ . (=զկերպարանս կամ ի կերպարանս չեղբօր, բարեկամի, կնոջ)։ Ոսկ. Մեկն. Մատթ. Ասու. Ժգ. — „Փիղիդոյ Արիւնայ Վերջորդոյ հոգեւոր մի Բաւարական լեզուն... Անտիգոնոս նախ թագաւորեաց ասիացւոց... և մեռանէր ի Փռիւգացւոց աշխարհին, մինչև զբայ ասին ի վերայ նորա դիմելոյ“ . (=Խերև եհաս Փիղիպպոս... քանզի ամենայն զօրք աշխարհին ի վերայ նորա դիմեցին)։ Եւս. Ժամանակագր. Տես Քաղուածոյք ի թարգմանախնեաց, եր. 101, 123, 461։

³⁾ Տես այս գրքում, §§ 40, 58 և այլն։

խօսակցութեան լեզու լինելուց, և նոյնպէս ուսանելի արուեստական լեզու էր, գրեթէ ինչպէս այժմ. ուստի այս մատենագիրներ լեզուի մշակութիւնն արդէն գրաբարի ոգով չէր, այլ մինչև իսկ նորա ոգուն հակառակ. սոցա գրաբարն արդէն անկման դարի գրաբար է, և շատ հազիւ է պատահում, որ բառերի ընտրութեան ու նշանակութեան և համաձայնական կանոնների գործածութեան մէջ հասնեն նոքա Ե. դարի ընտրելագոյն մատենագիրներին:

Այս պատճառով ընտիր գրաբարն ուսումնասիրելու և նորա քերականական կանոնները դուրս բերելու համար՝ պէտք է վերցնել Ե. դարի ընտրելագոյն մատենագիրները և մանաւանդ ինքնագիր գրուածքները, որովհետև թարգմանութիւնները, դոնէ ոճի, բառերի դասաւորութեան և նախադասութիւնների կապակցութեան կողմից՝ շատ անգամ հետևում են բնագիրներին, ուրեմն և չեն կարող ծառայել իբրև օրինակ զուտ հայկաբանութեան: Այս նպատակին համար միակ օրինակելի համարելու է Եզնիկի Եղծ աղանդոց գիրքը, որ թէպէտ, ինչպէս նորագոյն հետազօտութիւններից երևում է ¹⁾, մեծ մասամբ ինքնուրոյն գործ չէ, բայց վստահ կարելի է ասել, որ բառացի թարգմանութիւն ևս չէ, այլ ազատ հետևողութիւն, ուրեմն նորա լեզուն չէր կարող ենթարկուել բնագրի (յունարէնի) ազդեցութեան: Եղիշէ և Փարպեցի, որոնք ժամանակով կրտսեր են Եզնիկից և առաջին թարգմանիչներից՝ նոյնքան ընտիր լեզու չունին. բացի սորանից առաջինի մէջ յաջախնկատում են պարսկաբանութիւններ, իսկ երկրորդը լիքն է գալառաբանութիւններով:

¹⁾ Տես Հ. Բ. Սարգսեանի «Ազգութանգեղոս և իւր բազմադարեան գաղտնիքն, եր. 318: Հանդ. ամսօրեայ, 1891, օգոստ., եր. 249:

ՀԱՄԱՁԱՅՆՈՒԹԻՒՆ

§ 1. Լեզուի բառերն առանձին առնուած՝ իւրաքանչիւրն իւր նշանակութիւնը ունի. եթէ այդ բառերն անխտիր միմեանց մօտ դասուին՝ ոչ մի իմաստ չեն տայ, այլ խառն ի խուռն նշանակութիւններ, որոնք միմեանց հետ կապ չունին. օր. եթէ վերցնենք հետեւեալ եօթն բառերը—արարիչ, արաբած, երկիր, Յովսէփ, ամենայն, արդար, թաղել—կտեսնենք, որ բացի ամեն մի բառի նշանակութիւնից՝ մենք ուրիշ ոչինչ չենք հասկանում նոցանից: Որպէս զի բառերը խօսք կամ նախադասութիւն կազմեն, կամ այլապէս ասելով՝ միմեանց հետ իմաստ արտայայտեն՝ պէտք է մեզնից հետո՝ որոշ ձևով դրուի, գոյականներն և ածականները որոշ թուով ու հոլովով, և ամեն մի բառ իւր որոշ տեղը բռնէ: Եթէ վերոյիշեալ եօթն բառերը որոշ ձևով ու դիրքով շարելու լինինք՝ կստանանք. «Արարիչն ամենայն արարածոց թաղեցաւ յերկրի ի Յովսէփայ արդարոյն» (Ա), որ իմաստ է արտայայտում և կանոնաւոր նախադասութիւն է: Քննելով այս նախադասութիւնը՝ տեսնում ենք, որ բայը դրուած է կրաւորականի կատարեալ եզ. գ. դէմքով—թաղեցաւ. արարիչ բառը պատասխանում է ո՞վ հարցմունքին (ո՞վ թաղեցաւ) և դրուած է եզակի ուղղական հոլովով. արարածոց բառը պատկանում է արարիչ բառին և պատասխանում է ո՞ր հարցմունքին (արարիչ որո՞նք) և դրուած է սեռական հոլովով. յերկրի բառը պատկանում է թաղեցաւ բային և պատասխանում է ո՞ւր հարցմունքին (ո՞ւր թաղեցաւ) և դրուած է նախդիր

տրական հոլովով. ի Յովսեփայ բառը պատկանում է նոյնպէս թաղեցաւ բային և պատասխանում է յո՛հէ՞ հարցմունքին և դրուած է բացառական հոլովով. ամենայն բառը պատկանում է արարածք բառին և սլատասխանում է ո՞ր հարցմունքին և դրուած է արարածք բառի առաջ՝ եզակի ուղղական հոլովով. նոյնպէս արդարոյն բառը պատկանում է Յովսէփ բառին և պատասխանում է ո՞ր հարցմունքին և դրուած է Յովսէփ բառից յետոյ՝ բացառական հոլովով առանց նախդրի: Ուրեմն տեսնում ենք, որ այդ նախադասութեան մէջ ի՞նչպէ՞ս է Բայը, որի շուրջը խմբուել են միւս բոլոր բառերը և նորանից կախումն ունին ուղղակի կամ անուղղակի, և ամեն մի բառ որոշ հարցմունքի է պատասխանում և դորան համաձայն որոշ ձևով է դրուած: Թաղեցաւ. ո՞վ թաղեցաւ—արարիչն. արարիչն ո՞ր—արարածոյ. ո՞ր արարածոց—ամենայն. ո՞ւր թաղեցաւ—յերիքի. յո՛հէ՞ թաղեցաւ—ի Յովսէփայ. յո՞րհէ՞ Յովսեփայ—ի Յովսեփայ արդարեւ: Արարիչն, յերկրի, ի Յովսեփայ բառերն անմիջապէս կախումն ունին թաղեցաւ բայից. արարածոց բառը՝ արարիչ բառից. ամենայն բառը՝ արարածոց բառից. արդարոյն բառը՝ ի Յովսեփայ բառից:

Նոյն բառերը պահելով, բայց նոցա միջի կապակցութիւնները փոխելով՝ կարող ենք ստանալ նոր իմաստներ, այսպէս.

Բ. «Յովսէփ արդարն թաղեցաց յերկրի զարարիչն ամենայն արարածոց»: Այստեղ դործողութիւն ցոյց տուող բայը դրուած է ներգործական սեռով. գործողութիւնը կատարողը, որ պատասխանում է ո՞վ հարցմունքին՝ դարձաւ Յովսէփ, որ դրուեցաւ այժմ ուղղական հոլովով. արարիչ բառը դրուեցաւ հայցական հոլովով և այժմ պատասխանում է զո՞ հարցմունքին—զո՞ թաղեցաց Յովսէփ—զարարիչն:

Գ. «Յովսէփ արդարն թաղեցաւ յերկրի յարարչէն ամենայն արարածոց»: Ա. ձևին հետ համեմատելով տեսնում ենք, որ այստեղ Յովսէփ և արարիչ բառերը փոխել են հոլովները, դորանից յառաջ է գալիս այս տարբերութիւնը, որ այս օրինակ-

կում թաղուողն Յովսէփն է, իսկ թաղողը՝ արարիչը. մինչդեռ Ա. օրինակում ընդհակառակն Յովսէփը թաղողն էր, իսկ թաղուողը՝ արարիչն: Երկրորդ օրինակին հետ համեմատելով տեսնում ենք, որ բայը փոխել է սեռը, և արարիչ բառը՝ իւր հոլովը. և այս փոփոխութեան պատճառով Բ. օրինակում Յովսէփ թաղում է արարչին, իսկ Գ. օրինակում՝ արարիչը թաղում է Յովսէփին:

Գ. «Յովսէփ արդարն յամենայն արարածս երկրի թաղեաց զարարիչն»: Այստեղ երկրի բառը պատկանում է ոչ թէ բային և ոչ թէ պատասխանում է ուր հարցմունքին, այլ պատկանում է արարած բառին և պատասխանում է որո՞յ հարցմունքին — արարածք որո՞յ — երկրի: Արարած բառը չէ պատկանում արարիչ բառին և չէ պատասխանում որո՞յ հարցմունքին, այլ արդար բառին և պատասխանում է յո՞ւ հարցմունքին: Այս փոփոխութիւններից առաջ եկաւ և իմաստի այս փոփոխութիւնը, թէ Յովսէփ, աշխարհի բոլոր արարածների մէջ արդարեւ՝ թաղեց արարչին:

Ե. «Արարիչն երկրի, արարածոց, Յովսեփայ, արդարոց (և) ամենայնի թաղեցաւ»: Այստեղ երկրի, արարածոց, Յովսեփայ, արդարոց, ամենայնի բառերը բոլորը պատկանում են արարիչն բառին և պատասխանում են որո՞յ հարցմունքին: Այս փոփոխութեան համաձայն փոխուել է և նախադասութեան իմաստը, թէ երկրի, արարածների, Յովսէփի, արդարների (և) բոլորի արարիչը թաղուեցաւ: Աւ այլն:

Այս օրինակներից երևում է, թէ լոկ բառերը չեն, որ իմաստ են տալիս նախադասութեան մէջ, այլ բառերի յարաբերութիւնը միմեանց հետ, նոցա որոշ կանոններով դասուելը, որ մէկը միւսից որոշ կախում ունենայ: Քերականութեան այն մասը, որ աւանդում է բառերի կանոնաւոր դասաւորութիւնը խօսքի մէջ և նոցա յարաբերութիւնը միմեանց հետ՝ կոչւում է համայնութիւն:

ՀԱՄԱՁԱՅՆՈՒԹԵԱՆ ԾԱՍԵՐԸ

§ 2. Որչափ անհուն են նախադասութիւնները՝ բայց նոցա բոլորին մէջ այս նմանութիւնը կայ, որ ամեն մի նախադասութեան մէջ մի քանի մասեր կ'ընկնեն, և ամեն մի նախադասութեան մէջ կայ մի մաս, որի մասին որ և է բան ասուում է։ Առանց այս երկու տարրերին նախադասութիւն լինել կարող չէ։ Օր. այս նախադասութեան մէջ— «Ես խստացուցից զսիրտն Փարաւոնի»— ասուում է խոսքը մասին. իսկ առարկան, որի մասին խօսուում է՝ ես գերանունն է։ «Եթէ որչափ վնասս արգելու Աստուած ի մարդկանէ՝ այն ոչ ամենեցուն յայտնի է» — այս երկու նախադասութիւններից առաջինում ասուում է, թէ «արգելու» է, իսկ առարկան, որի մասին ասուում է՝ Աստուած է. երկրորդ նախադասութեան մէջ ասուում է՝ թէ «յայտնի» է, իսկ առարկան, որի մասին ասուում է՝ էս գերանունը։ Ինչ որ ասուում է նախադասութեան մէջ՝ կոչուում է *ստացուած*. իսկ այն առարկան, որի մասին ասուում է՝ կոչուում է *եղանակ*։ Առաջին օրինակին մէջ ասացուածն է *խոսքը*, ենթական է *ես*. երկրորդ օրինակին մէջ ասացուածներն են *արգելու* և *յայտնի* է, իսկ ենթականերն են՝ *Աստուած* և *այն*։ Ենթական միշտ պատասխանում է *ո՞վ*, *զինչ* (ուղղ.) հարցմունքներին— *ո՞վ* խստացուցէ, *ո՞վ* արգելու, *զինչ* է յայտնի։ Ասացուածը և ենթական իւրաքանչիւր նախադասութեան կարեւոր անդամներն են, որոնցից կախումն ունին նախադասութեան մնացած անդամները։

§ 3. Ասացուածը գործողութիւն լինելով՝ պահանջում է բառեր, որոնք այդ գործողութեան պարագաները բացատրէին, կամ լրացնէին նորա իմաստը։ Այսպիսի լրացուցիչ բառերը կոչուում են *խնդիր*։ Առաջին օրինակին մէջ *խոսքը* ստացուածին միտքը լրանում է *չէր* բառով. երկրորդ օրինակին մէջ առաջին նախադասութեան ասացուածի միտքը լրացնում են *վնասս* և *ի մարդկանէ* բառերը. իսկ երկրորդ նախադասութեան ասացուածի միտքը լրացնում է *մենեցուն* բառը։ Խնդիրն եթէ

մի որոշ սեռով ասացուածի մօտ դրոււմ է միշտ մի որոշ հո-
լովով կոչուում է «է-ի խնդիր»։ Ինչպէս վերոյիշեալ օրինակնե-
րում «արտաշէյ» և «գէ-» ներգործական բայերի մօտ դրուած
են խնդիրներ հայցական հոլովով—«շէ-», «գէ-», որոնք կոչ-
ուում են այդ բայերի սեռի խնդիրներ։ Իսկ եթէ խնդիրը դըր-
ուում է այլ և այլ հոլովներով, նայելով բայի իմաստին, բայց
նորա սեռից անկախ՝ կոչուում է բնա-բէ-ն խնդիր. (օր. արգելու
է «արգէնէ», յայտնի է «մէնէյուն»):

§ 4. Ասացուածն ունենում է նաև իւր այլ և այլ պար-
գաները արտայայտող բառեր, որոնք ցոյց են տալիս, թէ գործո-
ղութիւնը ինչպէս, երբ, ինչո՞ւ համար է կատարուում, հաստա-
տում են կամ ժխտում են գործողութիւնը։ Սոքա ընդհանրա-
պէս անփոփոխ բառեր են և մասնաւորապէս մակբայներ, և
կոչուում են՝ ասացուածի պարգայւն բառեր օր. «Գիտէ Աստ-
ուած իմեա՞ն զամենայն», «Կարճէ երբէ՞ս և զվնասս վնասա-
կարացն»։ Զեւոր իցեն թշնամիք միմեանց Որմիզդն և Արհմեն»։
«Նա զսա ծանեաւ, և սա զնա ոչ ծանեաւ»։ Առաջին երկու
օրինակներում իմեա՞ն և երբէ՞ս ասացուածի ժամանակական
պարագաներն են, երրորդ օրինակում՝ շեւոր՝ եղանակի պա-
րագան է։ Վերջին օրինակում՝ ոչ բացասական պարագան է։

§ 5. Ենթական և խնդիրները նախադասութեան մէջ
ունենում են այլ և այլ որոշիչ բառեր. ոմանք բացատրում են
թէ առարկան որին է և կոչուում են արտաշէյ, որ միշտ պա-
տասխանում է որո՞յ հարցմունքին. օր. «Ես խտացուցից զսիրտն
Փարսանի»։ «Արարիչն արարածոյ թաղեցաւ յերկրի»։ ոմանք (ածա-
կան անունները) բացատրում են առարկայի որպիսութիւնը և
թիւը և կոչուում են որոշիչ. օր. «Որչա՞ք վնասս արգելու Աստ-
ուած. «Արհմեն արար զգազանս չորս և զթռչունս յիշ-» և
զօճս և զկարիճս և շաւիշն զաւաւր ճճիս»։ «Իբրև զկառս ին
լծեալ ի չորից երկվարաց զաշխարհս տեսանեմք»։ Սոքա պա-
տասխանում են քանի, որ և որպիսի հարցմունքներին։ Ոմանք
բազմատեսակ առարկաներից յատկապէս որոշում են մի տեսակը

և կոչուում են Բայապի: Օր. „Դաւթի Սողոմոն ի Հօրն աթոռ նստաւ“: Գայ Զաքարիա Կարգարէ“: Սոքա պատասխանում են որ Հարցմունքին—որ Սողոմոն—որդին. Դաւթայ, որ Զաքարիա—մարդարէն:

§ 6. Ուրեմն նախադասութեան անդամները կազմում են 1) ասացուած, 2) ենթակայ, 3) սեռի խնդիր, 4) բնութեան խնդիր, 5) պարագայական բառեր — որոնք կախումն ունին և վերաբերում են ասացուածին. 6) յատկացուցիչ, 7) որոշիչ, 8) բացայայտիչ, որոնք վերաբերում են նախադասութեան ուրիշ անդամներին, օր. ենթակային, խնդիրներին և այլն:

Սոցա ամենի վերայ առանձին կխօսինք:

ԱՍՏՅՈՒԱԾԻ ՏԵՍԱԿՆԵՐԸ

§ 7. Խօսքի մէջ ասացուած լինում են բայերը, նոյնպէս և ածականները, զոյականները և թուականները ե՛մ կամ կա՛մ բայի Հետ միասին: Օր. „Այլ Հրեշտակք և դեւք ոչ յաւելուած ծննդեամբ առնու, և ոչ պակասութիւն մահուամբ. այլ որպէս Հասարակացն՝ նոյնպէս և նովին թուով կան. ասացուածներն են՝ առնու, Հասարակացն, կան բայերը: «Մարմնաւոր էին արդեօք զիքն, թէ անհարմիր“: „ԶԱղեքսանդրէ խաբէին դեւք, թէ կենդանի կայցե“—որտեղ ասացուածներն են հարմարութ, անհարմիր, կենդանի ածականները՝ էին, կայցե բայերի Հետ: „Զիմրդ որ ինքն գրաւ է՝ զայլ գրաստ վարիցէ“: „Միոյ արարչի գործ է ամենայն ինչ“—որտեղ ասացուածներն են գրաւ, գործ զոյականներն՝ էական բայով: «Մի է Տէր և Դե Հաւատ և Դե մկրտութիւն և Դե Աստուած“, որտեղ ասացուածն է Դե թուականը էական բայով:

§ 8. Բայ-ասացուածները լինում են. 1) Դիմար, երբ բայը ունի բոլոր երեք զէմքերն էլ. ինչպէս վերը բերուած օրինակներում՝ Հասարակացն, առնու, կան ասացուածները, որոնք ունին ա. և բ. զէմք ևս, Հաստատեցաք, Հաստատեցայք. առնումք,

առնուք, կամք, կայք, և այսպէս բոլոր ժամանակներում և եղանակներում:

2) Լինում են *դիմադուրի*, այսինքն այնպիսի բայեր, որոնք ունին միայն եղակի երրորդ դէմք ամեն ժամանակում և եղանակում: Օր. Մարդոյ ոչ է հար փոխել ի կերպաբանս ինչ: Իշէ է կալ կալ ասել ումեք ի կալս». որտեղ հնար է, ի զուր է բայերը չունին առաջին և երկրորդ դէմքեր, այլ միայն եղակի երրորդ դէմք: Այսպէս են նաև՝ հարկ է, պիտոյ է, վայել է, պարտ է, ըարի է, բարւոք է, արժան է և այլն:

ԾԱՆ. Դիմադուրկ բայերն իսկապէս կազմուած են գոյական, ածական անուններից և էական բայից. հարկ է բային մէջ՝ հար գոյական անուն է, որ միացել է է բային հետ. հարկ է նշանակում է իսկապէս՝ հարկաւորութիւն կայ, պիտոյ է—պէտք կայ և այլն: Բայց այս գոյականներն և ածականները այնքան սերտ կապակցուած են էական բային հետ և այնքան յաճախ են գործածուում նորա հետ, որ համարուել են իբրև մի բառ—դիմադուրկ բայ, թէպէտ առանձին են գրուում:

§ 9. Դիմաւոր բայերը շատ անգամ փոխանակ պարզ ձևով արտայայտուելով՝ մեր դասական մատենագիրների մօտ արտայայտուում են բաղադրեալ ձևով: Այս բաղադրեալ ձևը կազմուում է կամ բայի ոչ և իչ վերջաւորութեամբ դերբայները էական բայի հետ գործածելով, կամ բայի արմատը՝ լինել, ~~անել~~, ~~անու~~ ~~աւու~~, ~~ելանել~~ և այլ բայերի հետ գործածելով: Օր. Նշեալ յորովայնէ անտի՝ ~~իտի~~ ~~եղե~~ զերկինս և զերկիր առնել՝ (փոխանակ՝ կարաց): «Սատանայ չէ օդոյն ~~փոփիլ~~», (փոխանակ՝ ոչ փոփոխէ զօդ): Այսպէս նաև հետևեալ բայերը—հնազանդ լինել, ապրտամբ լինել, հակառակ կալ, յայց ելանել, չու առնել, երանի տալ, կոխան արկանել, յամօթ առնել, հակառակ կալ, սկիզբն առնել, սկիզբն լինել և այլն, փոխանակ՝ հնազանդել, ապրտամբել, հակառակել, այցելել, չուել, երանել, կոխել, ամաչեցուցանել, սկսանել: Բաղադրեալ ձևերն աւելի ազդու և վայելչուէ են, քան նոցա համապատասխան պարզ ձևերը:

ԵՂԱՆԱԿՆԵՐԻ ԵՒ ԺԱՄԱՆԱԿՆԵՐԻ ԳՈՐԾԱԾՈՒԹՅՈՒՆԸ

§ 10. Ասացուածը, նախելով խօսքի իմաստին՝ գործ է ածուում բոլոր եղանակներով ու ժամանակներով:

§ 11. Սահմանափակ եղանակը գործ էածուում երբ գործողութիւնը իրական է, այսինքն իրապէս կատարուում է կամ չէ կատարուում, կատարուել է կամ չէ կատարուել, պիտի կատարուի կամ չպիտի կատարուի: Օր. «Յայնժամ «Լուսին» Որմիզդ և Արհման առնել արարածս. և ամենայն ինչ, զոր Որմիզդն «Երբ» Բարբ էր և «Դիւ», և զոր ինչ Արհման Գործէր» չար էր և Բէր»։ Այստեղ բոլոր ասացուածները—սկսան, առնէր, բարբ էր, ուղիղ էր, գործէր, չար էր, թիւր էր—գրական իրական գործողութիւններ են նշանակում, թէ յիշուի նոքա սկսեցին մի գործ. Որմիզդն էլ ստեղծում էր, Արհման էլ ստեղծում էր, մէկի ստեղծածները լաւ էին, միւսինը վատ էին։ «Քնաւ չէրդէ»։ «Մեք զայն ոչ առնէք»։ «Եւ նա սաստէր և ոչ որոյր թողլ խօսել նոցա»։ Այստեղ էլ ասացուածները—չիք, ոչ ասեմք, ոչ տայր—ժխտական իրական գործողութիւններ են նշանակում, թէ յիշուի դէ չկայ, մենք չենք ասում, թողլ չէր տալիս։

§ 12. Սփորթաբաժնի եղանակը գործ է ածուում՝ երբ գործողութիւնը թէական կամ պայմանական է, որի կատարուելուց կամ չկատարուելուց կախում ունի մի ուրիշ գործողութիւն, կամ որի կատարուելը կամ չկատարուելը կախումն ունի ուրիշ գործողութիւնից: Այս պատճառով ստորագասական եղանակ է գործածուում Քէ, ԵՔէ, յԵԺԺ, և (թէ որ, ով որ) բառերի հետ, որոնք պայմանաւորութիւն են ցոյց տալիս: Սր. «Եւ ոմն մերկանայ զհանդերձս ընկերին, և Քէ ընդդէմ Դաւիթի՝ յարեւ ևս արկանէ»: Այստեղ դառնալու գործողութիւնը իրական չէ, թէ կողոպտուողը դէմ է դառնում կամ չէ դառնում, այլ պայմանական է—ԵՔէ ԴԺԺ Դաւիթի՝ աւագակը նրան կեանքից կզրկէ: Կեանքից զրկելու գործողութիւնը պայմանաւորուում է դէմ դառնալու գործողութեամբ, որը այս պատճառով դրուած է ստո-

բաղասական եղանակով: «Յորժամ զաներևութէն և զնորին զմըշտն ջենաւոր զօրութենէն զսպարտի զմիտս լստակիլ... նաև որ ընդ ճառագայթս արեգականն Հայել ի մէջի՝ պարտի զպղտորութիւն աջացն... ի բաց պարզել»: Այս օրինակներում էլ՝ Աներևոյթի մասին ճառելու և արեգակի ճառագայթներին նայելու գործողութիւնները պայմանաւորում են միտքը և աչքերը մաքրելու նախընթաց գործողութիւններով: Այս գործողութիւններն իրական չեն, թէ մէկը ճառում է կամ չէ ճառում, կամենում է կամ չէ կամենում նայել, այլ թէական—եթէ ճառելու լինի, ով որ նայել կամենայ. սորա Համար այդ ասացուածները դրուած են ստորագասական եղանակով:

§ 13. Ստորագասական եղանակ գործ է ածւում երբ գործողութիւնը ոչ կայ և ոչ կարող է լինել, այլ լոկ «Եւրոպայի, Եւրոպայի» է: Սր. «Ոչպէս Բէ (Ոստում) զկէսն իւր յինքեան Եւրոպայի, և զկէսն իւր ի սողունան և ի ճճիս Եւրոպայի»: Այստեղ գործողութիւնները, թէ Ոստում իւր կէսն իւր մէջ լինի պահել և միւս կէտը Եւրոպայի շրջանների և ճճիների մէջ—ոչ եղելութիւն են և ոչ կարող են լինել, այլ լոկ երևակայական ենթադրութիւններ են. ուստի այդ գործողութիւնները դրուած են ստորագասական եղանակով:

§ 14. Ստորագասական եղանակը գործ է ածւում նաև երբ Հեղինակը գործողութեան մասին կասկածանք, երկմտութիւն ու տարակուսանք է կամենում յայտնել: Այս պատճառով ստորագասական եղանակ է գործածւում Բերեւ, Գրեւ շաղկապներից յետոյ, և ճարտասանական ձևով գործածուած Հարցական խօսքերում, (երբ Հարցմունք լինում է ոչ թէ պատասխան ստանալու, այլ տարակուսանք յայտնելու կամ խօսքին աւելի ուժգնութիւն տալու Համար): Սր. «Եւ եթէ, որպէս դանգաջենն, բազում աստուածք ի միջէ Աստուծոյն Եւրոպայի, ընդէր ոչ բազում աշխարհք ի մէջ»: Այստեղ ելեալ իցեն ասացուածը դրուած է ստորագասական եղանակով՝ որովհետև գործողութիւնն երևակայական է. իսկ ինչն ասացուածը, չնայելով

որ իրական է՝ Հեղինակի տեսակէտից — (շատ աշխարհներ չկան), բայց ստորադասականով է դրուած՝ որպէս զի նախադասութիւնը տարակուսական և կասկածելի դառնայ: Նոյնպէս և՛ „Դատարկք աստուածքն ո՛ւմ պիտոյ իյնէ“: Հեղինակը զիտէ, որ ոչ ոքի պէտք չեն դատարկ աստուածները. իսկ ստորադասականով է գործածել ասացուածը՝ աւելի տարակուսական դարձնելու համար դատարկ աստուածների պիտանաւորութիւնը, ճարտասանական-հարցական նախադասութեան մէջ: Նոյնպէս հետեւալ խօսքում. «Խաւարս որ լինի՝ ուստի իցէ: Ասեն, լերկրիս ստուերէ լինի»¹: Լինի այստեղ Հեղինակը դրել է ստորադասականով, որպէս զի ցոյց տալ իւր կասկածը այս նախադասութեան մասին, որի ճշմարտութիւնն ինքը չէ ընդունում: (Ասում են, իբրեւ թէ երկրիս ստուերից լինի, լինի):

Ստորադասական եղանակ գործ է ածուում նոյնպէս փոխանակ հրամայականի և արգելականի: (§ես §§ 16, 19):

ԾԱՆ. 1. Որովհետեւ ստորադասական եղանակը գրաբարում երկու ժամանակում միայն է մնացել — ներկայում և անցեալ կատարեալում՝ ուստի միւս ժամանակներում գործ է ածուում միայն սահմանական եղանակ, թէպէտ և խօսքի իմաստը պահանջէր ստորադասական — Ստորին հայկաբանութեան դարերում ունիտորները, լատիներէնի հետեւողութեամբ, հնարեցին անկատարի և գերակատարի ստորադասականներ — գործիցէի, գործեալ իցէի — որոնք հարազատ հայկաբանութիւնը մերժելով մերժում է. Այսպէս Եզնիկը գրում է „Թէ երկինք և երկիր և որ ի նոսայն՝ չի, ուր — չի լցաշտն կամ իւ“: Այստեղ չի, — չի ասացուածները դրուած են սահմանական եղանակով, թէպէտ և իմաստով նոքա ստորադասական են. (եթէ նոյն նախադասութեան մէջ ժամանակը փոխելու լինէինք՝ կունենայինք ստորադասականով — “Թէ երկինք և երկիր և որ ի նոսայն՝ չի, ուր — չի լցաշտն և իւ). մինչդեռ լեզուի անկման ժամանակ լատինամոլ և հայերէնի տգէտ գրչակները կգրէին. Թէ երկինք և երկիր... չի, ուր — չի լցաշտն:

ԾԱՆ. 2. Գիտնալու է, որ ստորադասական եղանակի ձեւը գրաբարի մէջ առհասարակ խախտուած է եղել նոյն իսկ Ե. դարում. (ինչպէս այդ, նոյնպէս և ապագայ դարերի մատենագիրների մէջ նկատուում ենք, որ այդ ձևերի գործածութիւնն հետզհետէ պակասում է. իսկ այժմեան գաւառական բոլոր բարբառների մէջ տեսնում ենք, որ

այդ ձևերն անհետացել են և փոխարինուել են նոր ձևերով)։ Ուստի ամենընտիր մատենագիրներն իսկ ստորադասականի այդ ձևերը գործածելու մէջ չեն միաբանում միմեանց, և ստորադասականի հին ձևերի խանգարումն ուրեմն նկատոււմ է նոյն իսկ օրինակելի մատենագիրների մօտ։ Օր. Աւետարանում (Մատթ. Ե. 3) գրուած է. «Երանի (է) աղքատաց հոգւով», որ բոլորովին ուղիղ է. միևնոյն. նախադասութիւնը Ոսկեբերանի Մատթէոսի մեկնութեան թարգմանութեան մէջ գրուած է. «Երանի իյէ աղքատաց հոգւով»։ մինչդեռ յոյն բնագիրը սահմանական եղանակ է գործածում երկու տեղում ևս, Նոյնպէս Եզնիկի մէջ երկու անգամ կարդում ենք. «Էւրոյ արարչին յառաջագոյն պատուիրեալ էր նմա, թէ յորում աւուր ~~այի~~ ի պտղոյ ճառոյն՝ ի նմին աւուր ~~հեռի~~»։ և թշնամին յետոյ եկեալ ասէր՝ ոչ ~~հեռի~~, այլ իբրեւ զԱստուածս լիւի»։ Մինչդեռ նոյն խօսքում Աստուածաշունչի թարգմանութեան մէջ ստորադասական է գործածուում փոխանակ նօտրագրուած ասացուածներին. «Ի ճառոյն գիտութեան բարւոյ և չարի մի ~~այի~~, զի յորում աւուր ~~այի~~ ի նմանէ՝ մահու ~~հեռի~~... ոչ եթէ մահու ~~հեռի~~... Բնայի աչք ձեր և լիւիյի իբրեւ զաստուածս», որ ուղիղ է, իսկ Եզնիկի գործածութիւնն ուղիղ չէ։ Նոյն իսկ միևնոյն մատենագիրը ստորադասականի գործածութեան մէջ շատ անգամ հակասում է ինքն իրան. մինչև իսկ Եզնիկը, որ ստորադասականի գործածութեան կողմից ևս օրինակելի մատենագիր է՝ նա ևս այսպիսի անհետևողութիւններ ունի. «Զի ոչ է մարթ ումեք սիրգբն առնուլ լինելոյ, եթէ ոչ յալմէ առնուցու զլինելն. և Աստուած միայն ~~հեռի~~ իյէ առնել յոչնչէ ինչ, որպէս և կամի»։ որտեղ ~~հեռի~~ իյէ ստորադասականը (փոխանակ սահմանականի—կարող է) բոլորովին անտեղի է և չէ արդարանում ոչ մի հանգամանքով։ Ընդհակառակն հետեւեալ օրինակում «Եւ թէ ոչ Աստուած և ոչ խնամակալութիւն է, որ վարիցէ զաշխարհս»՝ է ասացուածը դրել է սահմանական եղանակով, մինչդեռ իմաստը պահանջում էր այստեղ ստորադասական եղանակ—~~իյէ~~ Նոյնպէս «Կամ զօդ, որ մերթ ~~հեռի~~ վարագացեալ՝ հրամանաւ, և մերթ ~~հեռի~~ ի գոչելոյն՝ սաստիւ»։ Այստեղ ~~հեռի~~ և ~~հեռի~~ ասացուածները միևնոյն տեսակ դիրք և պաշտօն ունին, ուրեմն սպասելու էր միևնոյն եղանակով գործածութիւն, սակայն մատենագիրը մէկը դրել է ստորադասական եղանակով, իսկ միւսը սահմանականով։

ԾԱՆ. 3. Նոյն պատճառով ստորադասական եղանակն և սահմանականի ապառնին շատ անգամ միմեանց տեղ են գործածուում լաւագոյն մատենագիրների մօտ։ «Ո՞վ ~~հեռի~~ սիրտ սուրբ ունել, կամ ո՞վ ~~հեռի~~ եթէ սուրբ իցէ ի մեղաց», «Ի վախճանի իբրեւ զօձահար

«...», և իբրեւ իժի՝ թոյնք «...»։ Նոյնպէս Եզնիկն ունի. «Ջանայ սատանայ, զի զամենայն ոք ի բարւոք ակնկալութենէ չէր հեռացել և ի սնոտի յոյս էր հեռացել»։ (որտեղ վերջին երկու ասացուածները թէպէտ միեւնոյն պաշտօնն են կատարում և պէտք է ստորադասական դրուէջին՝ սակայն առաջինը դրուած է սահմ. ապառնիով)։ Իսկ նուազ ընտիր մատենագիրները մէջ ստորադասականի և ապառնիի այս փոփոխանակութիւնն այնքան յաճախ է պատահում, որ միայն նոցա վերայ հիմնուելով չէ կարելի ոչ մի կանոն հանել ստորադասականի և ապառնիի գործածութեան մասին։

§ 15. Հրամայական եղանակը գործ է ածուում՝ երբ ասացուածը հրաման և պատուէր է պարունակում իւր մէջ, որի համար գործածուում են ինչպէս բուն հրամայականը՝ նոյնպէս և երկրորդական ձեւը ջիւ վերջաւորութեամբ։ Սր «Տա՛ր զքեզ ի ձեռս իմ, զի սպանից և հեղից զարիւն ք»։ «Հա՛րս իմ տեառն զերդմունս ք»։

§ 16. Ա. և Ի. դէմքերին համար, որոնք հրամայականի յատուկ ձև չունին, նոյնպէս և հրամանը աւելի մեզմ կերպով արտայայտելու համար գործ է ածուում սահմ. ապառնի և ստորադասական եղանակ։ Սր. «Յայժմ ես վասն քոյ յաշտ առնէի, յայսմ հետէ դու վասն իմ «...»»։ (իոխանակ արձ, ինչպէս գործածում է մի ուրիշ մատենագիր միեւնոյն նախադասութեան մէջ)։ «Տրտմութեամբ էր զնա զամենայն աւուրս կենաց քոց. փուշ և տատասկ բռնուցէ քեզ»։

§ 17. Անցեալ ժամանակում հրաման ցոյց տալու համար գործ է ածուում ասացուածը անցեալ անկատարի ձևով Ռա հրամայականի հետ։ Սր. «Թա՛ղ ինքն նախ երեւոյր և «...» զԺա՛գաւորութիւնն»։

§ 18. Արդէնպէս եղանակը գործ է ածուում երբ ասացուածը արդելում կամ զգուշացնում է մի բանից։ Սր. «Մի արհամարհէք զմի ի փոքրկանց»։ Մի եղիցին քեզ այլ աստուածք բաց լինէն»։

§ 19. Ա. և Գ. դէմքերին համար, որոնք արգելականի յատուկ ձև չունին, նոյնպէս և Բ. դէմքում, երբ արգելքն աւելի մեղ-

մօրէն պէտք է արտայայտուի՝ արգելականի փոխանակ դործ է ածուում սահմանական ապառնի և ստորադասական: Օր. «Անդ ասէ, յի՛ էրբնոյն սուտ... և աստ ասէ. ամենեւին յի՛ էրբնոյն»: «Մի՛ հարցէ թշնամին, թէ յազթեցի նմա»:

§ 20. Սահմ. ներկայ ժամանակը նշանակուում է ներկայումս շարունակուող գործողութիւն. ուստի գործ է ածուում՝

ա) Երբ գործողութիւնը կատարուում է ներկայումս: Օր. «Մեք ոչ հարգէ՛մք զնոսա, (զհուր, զջուր և այլն) և ոչ պաշտօն հարգանէ՛մք նոցա»: «Տեսնէ՛մ զմարդիկս, որ շրջէ՛ իբրև զծառս»:

բ) Երբ գործողութիւնը միշտ և շարունակ կատարուում է: Օր. «Արեգակն մերթ էրնայ զօշէ իբրև զարհուրեալ, և ասայ Կեշի խաւարին լնուլ զմիջոց ի մեծի տանս. և ընդ ժամանակս ժամանակս ի խաւար դառնայ»:

գ) Երբ հեղինակը կամենում է կենդանի ներկայացնել մի անցեալ գործողութիւն՝ այդ գործողութիւնը դնում է ներկայ ժամանակով: Օր. «Գն ի Բեթսայիղայ, և ձե՛ն առաջի նորա կոյր մի»: «Եւ իբրև Կեսեմէ, թէ ոչ ոք պաշտէ զնա՝ բարկացեալ արար զնոսա մահկանացուս»:

դ) Առանձին կերպով գործ է ածուում ներկայ ժամանակում ասել բայը, թէպէտ ասելու գործողութիւնը վաղուց եղած և կատարուած է: Օր. «Պատասխանի ետ և ասէ»: «Ջրարսմունսըն, զոր ի ձեռին ունէր՝ ցորդին իւր ցՈրմիզդ ետ և ասէ»:

ԵԱՆ. Ստորին մատենագիրները գործ են ածում ներկայ ժամանակ փոխանակ ստորադասականի և սահմ. ապառնիի, աշխարհաբարի նման, որ գրաբարում խոտելի է:

§ 21. Սահմ. անցեալ անկատարը ցոյց է տալիս անցեալում շարունակուող գործողութիւն. ուստի գործ է ածուում՝

ա) Երբ գործողութիւնը պատահել է անցեալում, բայց կատարուիլը կամ չկատարուիլը չէ նշանակուում: Օր. «Ահիւ և դողութեամբ ընկանային» (կանայքն) պատմել աշակերտացն, թէ յարեալ (Քրիստոս): «Դաւիթ ի Հոգւոյն սրբոյ ուսեալ հարաւայնէր ազօթս»:

բ) Երբ գործողութիւնը շարունակ կատարուելիս է եղել անցեալում: Օր. «Որ լաւ ոք եկեալ յաշխարհ մեռնէր՝ վասն չիշատակի քաջութեանն զպատկերն երանգօք ի նկարու հանէն, և անտի ուսեալ տխմարաց՝ տակաւ ի սլաշտօն առնային»:

գ) Խօսքը կենդանի անելու համար՝ պատմական ոճի մէջ գործ է ածուում փոխանակ կատարեալի: Օր. «Իջեալ ի դրախտն առ Ադամ՝ ոտնաձայն իբրեւ զմարդ մահէր: Եւ եկեալ Որդւոյ առ Աբրահամ՝ արժանի մահէր ճաշ ի վրանի նորա ուտելոյ և... զերկուս պատանիս իւր, զհրեշտակոյ մարդակերպեալս՝ ի Սողոմ... առ Ղովտ որչափէր»:

դ) Որովհետեւ անց. անկատարն և սպառնին ստորադասականի յատուկ ձև չունին՝ ուստի այս ժամանակներում ստորադասական գործածուելու փոխանակ գործ է ածուում սահմ. անց. անկատար: Օր. «Նաև զպաշտօնեայսն իսկ իւրեանց (դիւաց), եթէ ոչ Աստուծոյ սաստ Կահէր՝ ազգի ազգի խեղութեամբք իւրեան և անհնարին մահուամբք «պանդէն»։ «Եւ զմիտն (գազանաց) եթէ սիրտ ուրուք «մեռայ և «մեռէր՝ ոչ փութէր»։ (Համեմատել աշխարհաբարի հետ. — եթէ Աստուած չԿահէր՝ փութէն ու փութէն. եթէ մէկի սիրտը Կահէր և «մեռէր՝ չէր փութէ, որտեղ ասացուածներն այս առուր լեզուով ստորադասականի անցեալ անկատար են, իսկ առաջ եղել են սահմ. անց. անկատար)»:

§ 22. Անցեալ կատարեալը նշանակում է վերջնական գործողութիւն (չշարունակուող). ուստի գործ է ածուում՝

ա) Երբ գործողութիւնը հէնց նոր է վերջանում այն ժամանակին վերաբերութեամբ՝ երբ հեղինակը խօսում է այդ գործողութեան մասին: Օր. «2է աստ, այլ յարեալ... ահա «այն ձեզ»:

բ) Երբ գործողութիւնը մի անգամ է պատահել և վերջացել է, սուանց ի նկատի առնելու ժամանակը: Օր. «Օրինացն աստուած «Դէժ զնա և Դէժ ի նա ոգի, և Էժ Ադամ ի շունչ կենդանի, և վասն այնորիկ «նոռնէյալ Ադամ՝ զի ի կաւոյն «դարեւ»»:

§ 23. Յարակատար ժամանակը նոյնպէս նշանակում է

վերջացած, բայց շարունակուող գործողութիւն, այսինքն այնպիսի գործողութիւն, որ կատարուել է (առաջուց կամ հէնց նոր) և այժմ էլ կայ նորա հետևանքը, կամ թէ տեւում է մինչև այսօր: Այս կերպով յարակատարը մասամբ ներկային է նման և մասամբ կատարեալին և պարունակում է իւր մէջ միանգամայն երկուսի էլ նշանակութիւնը. ուստի և շատ անգամ փոխանակում է նոցանով: Օր. «Խառնուի՞նք զիտել զԱստուած, և գործովք իւրեանց *աւրայել էն ի նմանէ*» (Ուրացել են և այլ ուրացութիւնը շարունակում է): «Այլոց ի դրոց պատճառս առեսալ, *աւել*. ի նոյն իսկ զիրս *գրէլ է*, թէ եդ զնոսա ի հաստատութեան երկնից. ուստի *յայ* է, թէ *բեւեւել էն*, և ոչ զնայունք»: (Գրուած է, և կայ մինչև այսօր. բեւեւած են, և կան մինչև այսօր): Այս օրինակներից երևում է, որ անց. յարակատարը մի գործողութիւն է, որ կատարուած է ներկայ գործողութիւնից առաջ, սակայն նորա ազդեցութիւնը շարունակում է մինչև ներկան: (Այժմ *խառնում էն*, բայց աւելի առաջ *աւրայել էն*. այժմ *աւել էն*, թէ *գրուած է*. այժմ *յայ* է, թէ *բեւեւած էն*):

§ 24. Գերակատար ժամանակը նշանակում է նոյնպէս վերջացած գործողութիւն. բայց այլ գործողութիւնը վաղուց է կատարուել և նորանից յետոյ մի ուրիշ անցեալ գործողութիւն տեղի է ունեցել: Օր. «(Սատանայ) *յոժարեայ* զկէսսն՝ լուսաւորաց երկիր պազանել, և զայլս՝ օգոյ և հրոյ, երկրի և ջրոյ... զի միայն զնախանձն, զոր ի մտի *էրէլ էր* գողալոյ ընդ մարդոյն կատարեսցէ»: «Մինչ չև *էրէլ էր* յարզանդէ՝ *բէեյի զքեզ*» (Յօժարեցնելու և սրբելու գործողութիւնները կատարուած են. բայց դոցանից առաջ տեղի են ունեցել միտքը զնելու և չծընուելու գործողութիւնները, որոնք դրուած են գերակատար ժամանակով):

§ 25. Որովհետև գերակատար ժամանակն ստորադասական եղանակ չունի՝ ուստի այն դէպքերում, երբ խօսքի իմաստը սլահանջում է ստորադասական եղանակ՝ գործ է ածւում սահ-

մանականի գերակատարը: Որ. «Եթէ ասա չեալ էիր՝ եղբայրն իմ չէր հետեալ»: «Թէ չէր Աստուծոյ արարածս որպէս, և գիտէր իսկ ոք ոչ թէ բնաւ իցէ Աստուած»:

§ 25. Ապառնի ժամանակն երեք ձև ունի. պարզ և երկու բաղադրեալ, չոյ և չի վերջաւորութիւններով—գործեցից, գործելոց եմ, գործելի է: Պարզ ապառնին բուն նշանակութեամբ գործ է ածուում՝ երբ գործողութիւնը կատարուելու է ապագայում: Որ. «Նախ գայն հեղուք, թէ բնաւ զուցե՞ն ինչ արարածք բանաւորք քան զհրեշտակս և զմարդիկ, և ապա եկեալո՞ւ յայնր ի քնին»: (Նախ կտեսնենք, յետոյ կգանք քննելու):

Բացի բուն նշանակութիւնից՝ պարզ ապառնին գործ է ածուում ինչպէս մեղմ հրամայական և արգելական (տ. § 16, 19) և փոխանակում է ստորադասականի հետ (ա. § 14, ծան. 3):

§ 26. Լոյ վերջաւորութեամբ բաղադրեալ ապառնին ցոյց է տալիս այնպիսի գործողութիւն, որ աշուշտ պիտի կատարուի: Որ. «Մոլորութիւնն դիւաց խաբեաց զդիւցապաշտս Հայոց, եթէ ամեն Արտաւազդ... ելանելոյ է և հանելոյ զաշխարհս... որպէս և Հրեայք... ի զուր ակնկալութեան կապեալ կան, եթէ Դաւիթ 4-րդ է շինել զԵրուսաղէմ»: (Հայերը կարծում էին, թէ Արտաւազդ անշուշտ պիտի դուրս գայ և աշխարհը բռնէ, Հրեաները հաւատում էին, թէ Դաւիթ անշուշտ պիտի գայ Երուսաղէմ շինելու):

§ 27. Երկրորդ բաղադրեալ ապառնին, չի վերջաւորութեամբ՝ նշանակում է՝ որպէս, եւ, եւրեւի է: Որ. «Ըստ նմին օրինակի և Պաւղոսի զերրորդ երկինսն ասել իհարկ է»: Ընտրելագոյն մատենագիրների մօտ այս ձևը յաճախ գործածական չէ. այլ նորա տեղ պատահում են ուրիշ դարձուածներ, է, հարկ է, պարտ է, արժան է, և այլն: Որ. «Է՛ և զայս իմանալ». (փոխանակ՝ իմանալի է և զայս):

ԱՍՏՅՈՒԱԾ ԵՒ ԵՆԹԱԿԱՑ

§ 28. Ենթական որովհետև այն ~~առարկան է~~, որի մասին խօսուում է նախադասութեան մէջ՝ ուստի ենթակայ լինում են սովորաբար առարկայ ցոյց տուող բառերն, այսինքն գոյականները: Բացի գոյականներից ենթակայ լինում են ածականները՝ եթէ նոցա տակ զօրութեամբ հասկացուում է մի գոյական. դերանունները, որոնք գրւում են գոյականի տեղ. անորոշ և անցեալ դերբայները, որոնք գոյականի նման հղովուում են. վերջապէս բոլոր մասնբանիներն, եթէ նոքա վերցւում են ինչպէս առարկայ, մինչև իսկ ամբողջ նախադասութիւններ: Օր. «Եւ զի դիւաց զիւտ է ~~խաղաղութիւն~~՝ վկայէ Դաւիթ, թէ ամենայն ~~ապականութիւն~~ հեթանոսաց դէք են»: «Եթէ ~~բարեկամ~~ հազիւ չէյցէ, ~~ապականութիւն~~ և ~~հեղափոխութիւն~~ ուր գտանիցին»: «Եւ տեսեալ զնա Զրուանայ՝ ոչ դիտաց եթէ ~~ապականութիւն~~ իցէ. և հարցանէր, եթէ ո՞վ ես ~~ապականութիւն~~: Եւ ~~ապականութիւն~~ ասէ. ես եմ որդին քո: Ասէ ցնա Զրուան. իմ որդին անուշահոտ և յուսաւոր է, և ~~ապականութիւն~~ խաւարին և ժանդահոտ ես»: «Ի գուր է կալ կալ ~~ապականութիւն~~ ոմանց ի կալս»: «Զի մի վաղն առնելով՝ ~~ապականութիւն~~ վնասիցին»:

§ 29. Դիմաւոր ասացուածի ենթական գրւում է ուղղական հղովով և նորա հետ համաձայնում է թուով և դէմքով: Օր. «Յայժմ ես վասն քո յաշտ ~~ապականութիւն~~էի, յայսմհետէ ~~ապականութիւն~~ վասն իմ ~~ապականութիւն~~»: «Թէպէտ և ~~ապականութիւն~~ աստուածական օրինացն ոչ ~~ապականութիւն~~ ~~ապականութիւն~~, ~~ապականութիւն~~ յուղղորդ պատասխանույ զմեր ընտանիս մի ~~ապականութիւն~~»: ԾԱՆ. 1. Այս ~~ապականութիւն~~ դերանունները չգնակի առարկայի տեղ գործածուելիս՝ սովորաբար եզակի են գրւում. այս դէպքում նոցա ասացուածը զօրութեամբ հասկացուած գոյականին համաձայնելով չգնակի է գրւում: Օր. «Այլ թէ ի կալս ջորիք և ուղտք երևիցին՝ դիւաց կերպարանք ես ~~ապականութիւն~~ և ոչ վիշապաց»: «Յաւաք ես ~~ապականութիւն~~, և մեք դարմանովք կարեմք բժշկել»:

ԾԱՆ. 2. Իւր-իւր միջակ անուան մօտ ասացուածը կարող է գրուիլ թէ եզակի և թէ չգնակի, ինչպէս երևում է այս օրինակից. «Եւ քանի անթիւ բիւրուց կախարդաց են յերկրի. եթէ ~~ապականութիւն~~ ~~ապականութիւն~~»:

ի նոցանէ. իջուցանել իւրէր զնա (զյուսին), ոչ երբէք զայն նմա ելանել յերկինս: Այս բառը երեք դէմքի համար էլ կարող է գործածուիլ, և ըստ այսմ ասացուածն էլ կարող է նորա մօտ դրուիլ ամեն մէկ դէմքով, նայելով իմաստին:

§ 30. Գոյական անունները համարուում են երրորդ դէմքի, ուստի նոցա հետ ասացուածը գործ է ածուում երրորդ դէմքով»: Օր. «Զի Աստուծոյ մահուան չէ պարգև» վայելչէ ամենարուեստ իմաստունն»: Երրորդ դէմքով կգործածուի ասացուածն և այն դէպքում, երբ ենթակայի վրայ դրուած են «, ք դիմորոշ յօգերը» այս, այս նշանակութեամբ: Օր. «Մոլախինսդ (այս մոլախինտը)... ի յայտնի ժամանակի պահու է»: «Ասա բանիւ, և բռնէն իմ»:

ԾԱՆ. Որ յարաբերականը որովհետև դէմքերի համար առանձին ձևեր չունի և յարաբերում է բոլոր դէմքերն ևս՝ ուստի նորա մօտ ասացուածը դրուում է բոլոր դէմքերով ևս, համաձայն յարաբերելի դէմքին: Օր. «Զիմարդ պաշտիցեմք զայն», ք մերթ ինչ իբրև զծառայ առ ի սպասն... հասանելոյ»: «Որ զայն» ոչ պարտի անգոսնել զինչ իբրև զտկար, ք ոչդ հարկ ուստի զամենայն ինչ իբրև զսուրբ»: «Ես եմ, ք հայ զքեզ յերկէն Եգիպտացոց»:

Որ յարաբերականը յոգնակի գոյական յարաբերելիս ընդհանրապէս յոգնակի է դրուում. բայց շատ յաճախ ընտրելագոյն մատենագիրների մէջ պատահում է եզակի գործածուած, բայց այս դէպքում ասացուածն անշուշտ յոգնակի է դրուում, համաձայն յարաբերելի թուին: Եզնիկն ևս անխտիր գործ է ածում յոգնակի և եզակի յարաբերական: Օր. «Էջին ի միջի լուսնի, որ զթիւ աւուրց և ամսոց և տարեաց իւրեկն»: Եւ զայն, ք ի ջուրսն ի ներքս է, ի չորից հիւթոցն յօդեալ են»:

§ 31. Երբ մի քանի եզակի թուով ենթականեր վերաբերում են մի ասացուածի՝ ասացուածը յոգնակի է դրուում: Օր. «Յայնժամ ինչ Ուրիշ և Ահիս առնել արարածս»: «Յուցանէր, թէ հարբ և օր և երկիր հետնի ինչ ինչ և յետնի»:

§ 32. Այս կանոնի դէմ խոտորումներ են պատահում. երբ մատենագիրն ասացուածը առաջին եզակի ենթականին հետ համաձայնեցնելով՝ երկրորդի մօտ կրկնում է գործածեամբ, որ մանաւանդ պատահում է՝ երբ ենթակաները չաղկապով կամ ոչ

բացասական մակըայով են դրուած: Օր. «Որով երևի, թէ արե-
գին արդէս յետս, և ոչ երբէք»: (Զօրութեամբ Հասկացուով է՝
և ոչ երկինք արդէս): Նորա է երկիր, և ջուրք և օդք: (Զօ-
րութեամբ Հասկացուով է—նորա են ջուրք, նորա են օդք):

ԾԱՆ. Իբրև բացառութիւն պէտք է նկատել, որ մի քանի եզա-
կի ենթակաների ասացուածն, եթէ է՝ էական բայն է՝ երբեմն եզակի
է դրուով: Այսպէս Եզնիկի մօտ պատահում են. «Եւ ոչ ամենայն Եւ-
շու և Եւրեւ մարդկան ի դիւէ է»: «Եւ առ օրինակ ի մարդոյն, որոց ի
վերայ Եւրեւ և Եւ է»:

§ 33. Անեզական անունների ասացուածն յոգնակի է
դրուով: Օր. «Եւ ոչ երբէք շրջն, զորմէ ասեն արտաքին իմաս-
տունքն, թէ մերթ ի շրջելն Ժ-Ժէն զլուսաւորան և մերթ
յայտնէն»: «Աստուածատուր Գրք Հաստատութիւն Հոգն գերկինս»:

ԾԱՆ. Նորագոյն մատենագիրները յաճախ անեզական անունների
ասացուածն եզակի են դնում, որ բացատրուով է սորանով, որ այդ
անունները, որոնք հին Ժամանակներում պարզ յոգնակի էին (գիրք
նշանակում էր գրեր, գրուածներ, երկինք՝ երկնային գաւառներ, կա-
մարներ և այլն), Ժամանակի ընթացքում եզակի դարձան, ինչպէս
այժմ տեսնում ենք, որ երկինք, գիրք, ձեռք, ոտք և այլն, որոնք
հին Ժամանակներում յոգնակի էին՝ այսօր պարզ եզակի են և ունին
արդ յոգնակի ձևեր—երկնքներ, գրքեր, ձեռքեր, ոտքեր և այլն:

§ 34. Երբ լինում են այլ և այլ դէմքերով եզակի կամ
յոգնակի ենթականեր՝ ասացուածը դրուով է յոգնակի և առա-
ջին դէմքով՝ եթէ առաջին դէմքով ենթակայ կայ, իսկ եթէ
չկայ՝ երկրորդ դէմքով: Օր. «Եւ և արեւնայն Բաշա-Սիւնի-
աշխարհայն» աստուածային վրոց» (Եղիշէ): «Եթէ մեղիցէ քեզ
եղբայր քո՝ յանդիմանեա զնա, յորժամ արեւ և արեւ միայն իշէ»:

§ 35. Երբ ենթական յոգնակի է և ասացուածը գոյական
կամ ածական անուն, է՛, է՛ա՛ բայերով՝ այս բայերն յոգնակի են
դրուով, իսկ գոյականը կամ ածականը թէ՛ եզակի և թէ՛ յոգ-
նակի, առանց որոշ կանոնի: Օր. «Լաւ Համարի (մարտոսոյցն)
թէ՛ վասն անուան բարիք մեռանիցին (աշխարհայն), քան թէ
էնքանի իշէն և վարան լինիցին», որտեղ ասացուածների ածա-
կաններն եզակի են դրուած: Մարմնաւոր էն սուրբօք Գրիգ, թէ

անհրաժեշտ», որտեղ ասացուած — ւածականները դրուած են յոգ-
նակի: «կամի (Ստուում), զի և իւր բանաւոր արարածքն յա-
նշալ բարեաց և գործանէ» արդարութեան շնորհ»: «Երկինք
եղիւնք և լուսաւորքն գործնէ», որտեղ ասացուածներից մէկը
եզակի է դրուած, միւսը յոգնակի:

§ 36. Ինչպէս յայտնի է՝ անցեալ գերբայները միւսնոյն
ձեւով ունին թէ նորգործականի և թէ կրաւորականի նշանա-
կութիւն. տեսեալ — նշանակում է միանգամայն արեւ և տես-
նուած, տեսեալ է — նշանակում է արեւ է և տեսնուել է: (Տես
Գր. Հոլ, § 114: Ուրեմն նախադասութեան մէջ անցեալ գեր-
բայն ասացուած դառնալիս՝ իմաստը կարող էր շփոթուել. օր.
«տեսեալ են չարագործք» խօսքը կարող էր նշանակել թէ «չա-
րագործները տեսել են», և թէ «չարագործները տեսնուել են»:
Այսպիսի երկիմաստութիւնից խոյս տալու համար լեզուն ար-
տադրել է կանոն —

Ներգործական անցեալ գերբայի և անցեալ գերբայով բա-
ղադրեալ ձևերի ենթական դրւում է սեռական Հոլովով, եզա-
կի կամ յոգնակի. և այս դէպքում ասացուածն անփոփոխ մնում
է եզակի երրորդ դէմքով: Օր. «Թողէ և Աստուծոյ զսատանայ
իրը և ի հրահանգս կռուանոցաց յաշխարհի»: «Եթէ այնպիսի
արարէ էր զնա (զսատանայ) Աստուծոյ՝ պատիժս ի նմանէ չէր
պարտ պահանջել»: «Եթէ որեւոր իւրոյ սուր արեւ ի վերայ խա-
ղայցէ՝ մի լիցի նմա մեղադիր»:

§ 37. Այս կանոնն, ի հարկէ, այն դէպքերի համար է, երբ
բայը ներգործական լինելով՝ կարող է երկիմաստութիւն պատճա-
ռել: Իսկ երբ ասացուածը չէզոքական կամ կրաւորական սեռի է՝
հարկ չէ մնում սեռական ենթակայի. այս դէպքերում ասացուա-
ծի և ենթակայի համաձայնութիւնը լինում է ինչպէս նշանակ-
ուած է § 29-ում: Օր. «Ոչ ընդ վայր ասացէ և Բն իմաստնոյն»,
(ասուած է խօսքը): «Մարդն այնչափ հպարտէ և՛ մինչ ըստ
Ստուծոյ երկիւղին սահմանս արտաքոյ ելեալ անսաստէ»: «Յորմէ
արարչէ Երկր լի է ի նմանէ և գաղանձն արարէ ևն»:

ԾԱՆ. Այս երկու կանոններից խոտորումներ պատահում են ընտիր մատենագիրների մօտ ևս, և երևի առաջ են եկել մատենագիրների անուշադրութիւնից, Գոնէ մենք նոցա մէջ նկատելով հարկւրաւոր և հազարաւոր օրինակներ վերոյիշեալ կանոններին համաձայն՝ մի երկու բացառութիւնները՝ անուշադրութեան արդիւնք պէտք է համարենք կամ արտագրողների սխալմունք, Բայց այս խոտորումներն այն ժամանակ են պատահում, երբ երկիմաստութիւն չեն պատճառում—այնքան պարզ է խօսքի իմաստը, և սորանից է, որ այդ մատենագիրներն արել են խոտորում իրանց ընդհանուր կանոնից, Օր. Եզնիկի մօտ կարդում ենք. «Եւ Դ-ի Ե-ի Ե-ի զմիւսն սպանանիցէ» (փոխանակ՝ մինն): «Որպէս և զայն, զոր Յ-Բն Է-ի է» (փոխանակ Յորայ) և այլն. Այս խոտորումներն հետեւելու արժանի չեն.

— § 38. Անորոշ դերբայի ենթական դրւում է (սեռական և տրական Հոլովներով): (Սեռական դրւում է՝ երբ անորոշ դերբայը զոյականաբար զործ է ածուած, Հոլովուած է (մանաւանդ նախորդով հայցական Հոլովով) և պարադայական խնդիր է ուրիշ դիմաւոր բայի. այս զէպքում սեռական ենթական թէ՛ ձևով և թէ՛ նշանակութեամբ բոլորովին նման է յաակսոյուցչի): Օր. «Եւ յէսէն» Դ-ի տաճարէ անտի՝ ասէ ցնա մի յաշակերտացն նորա»: «Յելանել Դ-ի խօսեցաւ համբն»: «Ոչ կամի զմահ մեղաւորին, սյլ զդառնալն Դ-ի և զկեալ»: «Եկեաց Սէթ յետ ծնանելոյ Դ-ի զԵնովս՝ ամս եւթն հարիւր և եւթն»: «Ջսպասաւորութիւնն... անդադար մատուցանեն, վարելով Դ-ի, որ կազմեացն զնոսա»):

— § 39. Ենթական տրական է դրւում՝ երբ անորոշ դերբայը բայի նշանակութեամբ է զործ ածուած և դրուած է ուղղական (երբեմն նաև սեռական և տրական Հոլովներով) և մանաւանդ՝ էսէն, չէն բայերի և Դ-ի մակբայի հետ դտնուելիս: Օր. «Դաւիթ գալոց է շինել ղերուսաղէմ և ժողովել զհրեայս և անդ Լազարէի Դ-ի նոցա»: «Առ-Դ-ի Լստուծոյ չար է»: Ոչ կամիմք Լազարէի Դ-ի վերայ մեր»:

Այս տրականներն էլ բնութեան խնդրի են նման, մանաւանդ կամել և լինել բայերի մօտ զտնուածները, որոնք կարող են նոյնչափ վերաբերիլ անորոշ դերբային իբրև

ենթակայ՝ որչափ և այդ դիմաւոր բայերին իրրև բնութեան խնդիր:

§ 40. Յունական ոճով՝ անորոշ դերբայի հետ պատահում է հայցական հոլովով ենթակայ ևս, մանաւանդ յունաբան մատենագիրների մօտ, (Խորենացի, Դսուիթ Անյաղթ և այլն): Այս հայցական ենթական հետևեալ դէպքում է տեղի ունենում: Դիմաւոր ներդործական բայի մօտ (մանաւանդ կամել, ասել բայերի մօտ) լինում է անորոշ դերբայ, որ իսկապէս պէտք է լինէր դիմաւոր բայի հայցական սեռի խնդիրը. անորոշ դերբայն ունենում է իւր ենթական, որ պէտք է լինէր սեռական կամ տրական հոլովով. բայց յունական ոճով ենթական զրոււմ է դերբայի հոլովովը (հայցական). իսկ դերբայը մնում է ուղղական հոլովով. այսպէս՝ «կամիմ շինել քաղաք» իսուքը (կամենում եմ քո քաղաքը լինելը) դառնում է յունական ոճով՝ «կամիմ շինել շինել քաղաք»: Այս յունաբանութիւնը ընտրելադոյն մատենագիրները թարգմանութեան մէջ խօյս են տալիս. օր. գրում են. «Ոչ կամիմ եթէ տգէտք իցէք, եղբարք», (Ա. Կորնթ. Ժ. 1), մինչդեռ յունարէնն ունի. «Ոչ կամիմ շինել տգէտս շինել, եղբարք», Նոյնպէս՝ «Ձո՞ ոք ասեն զինէն ժողովուրդքն, թէ՛ իցեմ.... Դուք զո՞ ոք ասէք զինէն, թէ՛ իցեմ», (Ղուկ. Թ. 18—20), որի յունարէն բնագիրն ունի. «Ձո՞ ասին յի՞ ժողովուրդքն շինել... իսկ դուք զո՞վ դի՞ ասէք շինել»: Եզնիկըն ևս շատ անգամ, երբ առիթ է լինում այսպիսի հայցական ենթակայ գործածել՝ իսուքի ձևը շրջում է և հայկաբան ձևով է արտայայտում: Օր. նա գրում է. «Ի միոջն, ասեն, բնակեալ է օտարն, և յերկրորդումն օրինացն աստուած և յերրորդումն զօրք նորա», որը յունաբան մատենագիրները կգրէին. «Ի միոջն ասեն բնակել զօտարն և յերկրորդումն զօրինացն աստուած և յերրորդումն զգօրս նորա»: («Կախարդք» դիւի նմանել լուսնի բարբառջեն», որ յունաբանութեամբ կլինէր «Կախարդք՝ զլուսնի դիւի նմանել բարբառջեն»:

Այս օրինակներից երևում է, որ հայցական ենթակայ կոչ-

ուած ձևը յունաբանութիւն է, խորթ է Հայերէնի ոգուն, ուստի և խոտելի է նորա գործածութիւնը¹⁾։

§ 41. Յայտնի է, որ նախադասութիւնն առանց ենթակայի չէ կարող լինել։ Բայց խիստ շատ անգամ ենթական նախադասութեան մէջ դրուած չէ լինում, այլ Հասկացում է գորութեամբ։ Այս պատահում է այն ժամանակ, երբ մի սլարբերութեան (որ կազմուած է մի քանի նախադասութիւններէ) բոլոր ասացուածների ենթական միեւնոյն բառն է. այս բառը սկիզբը մէկ անգամ դրուելով՝ յաջորդ ասացուածների մօտ ալ ևս չէ կրկնում, որ մեծ տաղտկութիւն կպաճառէր լսողին։ Օր. «Բայց Աստուծոյ թէսլէտ հանէր իշխանութիւն զիւրոց արարածոցն զՀանդէսն տեսանել, ալ ոչ ինչն Կրօնայ զնոսա անկանել ընդ միմեանս։ Իբրև եւէ՛ր զսատանայ նախանձու բորբոքեալ՝ Բայլ եւ անձնիշխանին ընդ անձնիշխանին ոգորել. քանզի գիտէր, թէ ոչ ինչ տկարագոյն է սորա անձնիշխանութիւնս քան զնորայն»։ Այս խօսքի մէջ Աստուած ենթական մէկ անգամ միայն դրուած է հանէր ասացուածի մօտ, Կրօնայ ասացուածի մօտ դրուած է դերանուն, իսկ միւս երեքի մօտ — ետես, թոյլ ետ, գիտէր՝ գորութեամբ է Հասկացում։

§ 42. Ենթական սովորաբար զեղջուում է՝ եթէ ցուցական դերանուն է և իմաստի շեշտ չունի։ Որովհետև զիմաւոր ասացուածն արդէն ցոյց է տալիս գէմքերը, ուստի այսպիսի գէպքերում դերանուն ենթակայի դրուելը ոչինչ նոր իմաստ չտալով՝ միայն աւելորդ կրկնութիւն կլինէր։ Օր. «ԶԱղեքսանդրէ խաբէին դւք, թէ Կեսարի իւրայէ»։ «Թէ զՀօրն խորհուրդ ծանեաւ Որմիզդ, զեղբօրն չարաճճօյ զխորհուրդ ընդէր ոչ գիտաց, թէ ծախէ զորովայնն և Ելանէ և յառուջ Երեւայ հանու զթագաւորութիւնն»։ Առաջի օրինակում Կեսարի իւրայէ ասացուածը,

¹⁾ Սակայն Եզնիկն ևս երբեմն գործ է ածում այսպիսի յունաբանութիւն։ Օր. «ԶԱստուած արարիչ ասել այնպիսի իրաց՝ անպատշաճ է», փոխանակ զրելու՝ անպատշաճ է ասել, թէ Աստուած արարիչ իցէ այնպիսի իրաց։

և երկրորդում՝ էլնէ, էլնէ, — — — — — ասացուածները բոլորն առանց ենթակայի են, որ պէտք է լինէր նոցաական դերանունը, որ ինքն ըստ ինքեան հասկացում է այդ բայերի երրորդ դէմքերից:

§ 43. Լինում են խօսքի այնպիսի դարձուածքներ, երբ ուշադրութիւնը դարձւում է լոկ գործողութեան վերայ, առանց նկատի առնելու առարկան, որի մասին խօսւում է, այսինքն ենթական, ինչպէս՝ ասի, ասացաւ, ասեն, թուի թէ, մարթ է և այլ բայերի մօտ: Այս դէպքերում ենթական *անհայտ է*¹⁾ Օր. «Այլ կախարդք, *անհայտ է*, յղեն դէս և հանեն զդէս». (Բայց *անհայտ է*, թէ կախարդները դէսը են ղրկում, դէսերն հանում են): Հեղինակն ուշադրութիւն չէ դարձնում, թէ ով է ասում. նորա համար կարևորն այն է, որ ասում են:

§ 44. Դիմագուրկ բայերի ենթական լինում է սովորաբար անորոշ դերբայը, որ իւր կողմից ենթակայ առնում է այս դէպքում տրական հոլովով. Օր. «Միթէ պատճառ չարեաց գտէրն *այս* էջէ իմանալ»: «Բարեւ է Եւ տատ լինել». (որտեղ լինել ենթակայ է բարեւ է ասացուածին, Եւ ենթակայ է լինել-ին):

ԱՍՏՅՈՒՄԵ ԵՒ ՍԵՌԻ ԽՆԴԻՐ

§ 45. Բայերի երեք սեռերից՝ չէզոքականը նշանակում է այնպիսի գործողութիւն, որ ոչ ենթակայից է փոխադրւում ուրիշ առարկայի վրայ և ոչ ուրիշ առարկայից ենթակայի վերայ: Միւս երկու սեռերը *փոխադրւող* գործողութիւն են նշանակում. յատկապէս ներգործական սեռը նշանակում է այնպիսի գործողութիւն, որ ենթակայից փոխադրւում է մի ուրիշ առարկայի վերայ (այսինքն ենթական *ներգործող* է ուրիշ առարկայի վերայ). իսկ կրաւորականը նշանակում է այնպիսի գոր-

¹⁾ Ուրիշ լեզուների մէջ այս դէպքում ենթական կամ ամենևին չէ դրւում, կամ դրւում է անորոշ դերանուն. ինչպէս *говоритъ, кажетсѧ; on dit, il semble; man sagt, es scheint* և այլն.

ծողութիւն, որ ուրիշ առարկայից փոխադրուած է ենթակայի վերայ (այսինքն ենթական չէր և ուրիշ առարկայից)։ Օրինակ այս խօսքում՝ Հայր սիրէ զորդի—Հայրը սիրում է որդուն—սիրելու գործողութիւնը ենթակայից (Հօրից) անցնում է չէր վերայ։ Նոյն խօսքում եթէ բայի սեռը փոխենք և ասենք՝ Հայր «իբի յորդույ» ենթական (Հայրը) ոչ միայն ինքը չէ ներգործում, այլ և կրում է մի գործողութիւն ուրիշ առարկայից (որդուց)։ Ներգործական սեռի բայն ունի մի նպատակակէտ, որին դիմում է։ կրաւորական սեռի բայն ունի մի սկզբնակէտ, որից սկսում է։

§ 46. Այն բառերը, որոնք ներգործական սեռի բայերի նպատակակէտն են կազմում, և որոնք կրաւորական սեռի բայերի սկզբնակէտն են կազմում՝ կոչւում են «է-ի խնդիր», այսինքն այնպիսի խնդիր կամ լրացուցիչ, որ բայը պահանջում է իւր «է-ի» պատճառով։ «Հայր սիրէ զորդի» խօսքին մէջ՝ շէրտի սեռի խնդիր է «իբի ներգործական ասացուածին»։ «Հայր սիրի յորդույ» խօսքին մէջ՝ յորդույ սեռի խնդիր է «իբի կրաւորական ասացուածին»։

— § 47. Ներգործական բայի սեռի խնդիրը դրւում է հայր-ին հոլովով և պատասխանում է զո՞վ, զի՞նչ (Հայց.) Հարցմունքին։ (որովհետեւ այս հոլովն է, որ ցոյց է տալիս շարժում, դիմում դէպի մի բան)։ Օր. «Ձեռքս սիրեցի և շէրտս ատեցի»։ «Տուր շէրտ ի ձեռս իմ, զի սպանից և հիղից շէրտս քո»։ «Եւ արար (հիւղն) ինքս բազումս և... ելից նոքօք շէրտս»։

§ 48. Զգեցալանել, ուսուցանել, հարցանել ներգործական բայերը իրանց նշանակութեան համաձայն կարող են երկու սեռի խնդիր առնել։ մէկը անձ նշանակող (զո՞վ զգեցուցանել, ուսուցանել, հարցանել), միւսն առարկայ նշանակող (զի՞նչ զգեցուցանել, ուսուցանել, հարցանել)։ այսպէս գտնւում են օրինակներ. «Որ զգեցուցանէր յիշ ինքս»։ «Հարցից և ես յիշ բանս»։ «Ուսուցանէր ինքս առակօք բաշտ ինչ»։ Այս դարձուածքը յունաբանութիւն է։ Հայկաբանօրէն՝ այս բայերի մօտ մի բառը

կղերուի հայցական իբրև սեռի խնդիր, իսկ միևսը ուրիշ հոլո-
վով, իբրև բնութեան խնդիր. այսպէս զգեցուցանել -- և -- զինչ,
ուսուցանել -- և -- զինչ, հարցանել զինչ -- և -- և -- և -- և -- և -- և -- և -- և -- և --
ցանել զոք յինչ, ուսուցանել զոք ինչ, հարցանել -- և -- և -- և -- և -- և -- և -- և -- և -- և --
րիք: Օր. «Տէրն արարածոց... զգեցուց ըստ -- և -- և -- և -- և -- և -- և -- և -- և -- և --
«Զօրութիւն զգեցուց -- և -- և -- և -- և -- և -- և -- և -- և -- և --
հաննէս ուսուց -- և -- և -- և -- և -- և -- և -- և -- և -- և --
հարցանէին ի նմանէ բնութեան ինչ»:

§ 49. Չատ ներգործական բայեր առնում են երկու հայ-
ցական խնդիր, մէկը բուն սեռի խնդիրը, իսկ միևսը ցոյց է տալիս
թէ այդ սեռի խնդիրն ինչ է դառնում. բուն սեռի խնդիրը
դրուում է այս դէպքում որոշեալ հայցականով, իսկ երկրորդ
սեռի խնդիրը՝ անշուշտ անորոշ հայցականով: Այս բայերն են՝
անուանել, կոչել, առնել, դնել, կարգել, կացուցանել, կազ-
մել, ընտրել, սահմանել, ունել, կարծել, ասել, համարել, իմանալ,
և այլն: Օր. «Զարարածէն շինեն ընդէր և նա (Պղատոն)
իտիտիտի... համարէր»: «Յայտ առնէ (Պիլթագորաս), թէ զայն
ամենայն արարածս իրծէր»: «Արարած զմիտ սահմանեցին»: «Նո-
րին հրամանն ունի և շէրինն անշարժս և էպեշակու»: «Զիւր
իսկ երկրորդ արարել կազմեաց յօրինիչն»: Այս օրինակներում բուն
սեռի խնդիրներն են զշունչան, զայն ամենայն, զմիտս, զերկո-
սին, զքեզ բառերը. երկրորդ սեռի խնդիրներն են՝ փոփոխելիս,
աստուածս, աստուած, անշարժս, ետեղակալս և արարիչ բա-
ռերը: Օրինակներից երևում է, որ այս երկու հայցականներն
ընդհանրապէս թուով համաձայնում են միմեանց հետ: Բայց
բուն սեռի խնդիրը անեղական բառ լինելիս՝ երկրորդ սեռի
խնդիրը դրուում է եզակի. (Աստուած զմիտս սահմանեցին):

§ 50. Կան մի քանի բայեր, որոնք այժմ ներգործականի
նշանակութիւն ունին, բայց խօսքի մէջ այն առարկան, որի
վերայ ընկնում է նոցա գործողութիւնը՝ դրուում է ոչ թէ հայ-
ցական հոլովով, ինչպէս սպասելու էր, այլ տրական հոլովով:
Այս բայերն են՝ յաշիւ, իրել, պարտաւել: Օր. «Որք... յաղթե-
ցին Բաբելոն և Բաբելոն նորա»: «Տղայոյն անմեղաց ընդէր տիրի-

ցին դեքն»: «Պաշտպանեաց իւրդիւն ծառայ իւրան»: Իսկ սպան-
գանէլ բայը սեռի խնդիր սունում է թէ Հայցական և թէ
տրական Հոլովներով: Օր. «Զմին լսէ և շինս ստունգանէ»: «Սա-
տանայ չար զստունգանելն մարդոյն Սպանծոյ իմացաւ»:

§ 51. Կրաւորական բայի սեռի խնդիրը դրոււմ է բացա-
ռական Հոլովով և պատասխանում է յումմէ Հարցմունքին.
(որովհետեւ այս Հոլովն է, որ նշանակում է մի տեղից սկսուիլ,
առաջ գալ): Օր: «Իրք Հաւաստիք պատմին ի նոյանէ»: «Այնպի-
սոյ բարւոյ աստուծոյ որդի ի չորէն որդոյն սատակեցաւ»:

§ 52. Իւրաքանչիւր ներգործական բայ իւր սեռի խն-
դրով կարելի է կրաւորականի վերածել, և Հակադարձաբար՝
իւրաքանչիւր կրաւորական բայ իւր սեռի խնդրով՝ ներգործա-
կանի—հետեւեալ կերպով. բայի սեռը փոխուելիս՝ նորա ենթա-
կան դառնում է սեռի խնդիր, իսկ սեռի խնդիրը՝ ենթակայ,
և բայը Համաձայնում է այս նոր ենթակային հետ: Օր. «Հիւ-
ղըն արար կուռս բազումս»—կրաւորաձև դառնալով կլինի. «Պուռք
բազումք արարան ի Հիւղայն»: Իսկ՝ «Իրք Հաւաստիք պատմին
ի նոցանէ» խօսքը ներգործակերպ դառնալով կլինի. «Իրս Հա-
ւաստիս պատմեն նոքա»:

Այս կանոնին Համաձայն կրկին սեռի խնդիր ունեցող բայ-
երն երբ կրաւորակերպ դառնան՝ երկու սեռի խնդիրն էլ ուղ-
ղական Հոլովով կդրուին: Այսպէս § 49-ում բերուած օրինա-
կում ասացուածը կրաւորակերպ դարձնելով՝ կունենանք. «Աս-
տուածեղէն շունչն փոփոխէ՝ Համարէին ի Պիւթագորայ»:

§ 53. Յաճախ պատահում է, որ սեռի խնդիրները խօս-
քի մէջ չեն դրոււմ, այլ Հասկացւում են զօրութեամբ: Օր.
«Նաև ինքն իսկ (Յիսուս) եթէ խրատիչ գիտէր զնոսա (զդևս)...
ոչ աշակերտացն իւրոց Հրամայէր Հալածել՝ որոց իւրն Հրաման
տուեալ էր մտանել ի մարդիկ», որտեղ Հալածել բայի սեռի
խնդիրը պէտք է զօրութեամբ Հասկանալ զայնով. (աշակերտ-
ներին չէր Հրամայի Հալածել նոյն, որոնց ինքը Հրաման էր
տուել մարդոց մէջ մտնելու): «Յովսեփայ և Դանիէլի մեծամեծ

իրաց տեսիլք յայտնեցան»։ (պէտք է զօրութեամբ հասկանալ՝ յԱռտուծոյ)։

ԾԱՆ. Լինում է որ այսպիսի դէպքում, երբ սեռի խնդիրը զօրութեամբ է հասկացուած՝ խօսքի մէջ գտնուում է մի ուրիշ բառ նոյն հոլովով, որ հոլովով պէտք է դրուած լինէր սեռի խնդիրը. ուստի և անուշադիր կարդացողը կարող է սխալուիլ և այդ բառն ընդունել սեռի խնդիր. ինչպէս այս խօսքը. «Վասն այնորիկ անուանեցաւ Ադամ, զի ի ~~է~~ ~~է~~», որտեղ կրաւորական սեռի ասացուածին մօտ գրտնուում է բացառական հոլովով մի բառ, որ սակայն սեռի խնդիր չէ. որովհետեւ բաց. սեռի խնդիրը նշանակում է սկզբնակէտը, որտեղից գործողութիւնն առաջ է գալիս. մինչդեռ ի կաւոյն այդ նշանակութիւնը չունի. և չէ կարելի այդ խօսքը ներգործակերպ դարձնել, համաձայն կանոնին, և ասել, թէ «Կաւն արար զԱդամ», որ իմաստ չունի։ Այստեղ սեռի խնդիրը զօրութեամբ պէտք է հասկանալ—յԱռտուծոյ. իսկ ի կաւոյն՝ բնութեան խնդիր է, որ անփոփոխ է մնում, եթէ բայը ներգործական էլ դարձնենք— «Աստուած արար զԱդամ ի կաւոյն»։ Նոյնպէս եթէ ասենք. «Յիսուս պահեաց յանապատին զքառասուն տիւ և զքառասուն գիշեր»՝ զտիւ և զգիշեր հայցական հոլովները սեռի խնդիր չեն պահել բային.— նորա սեռի խնդիրը զօրութեամբ է հասկացուում—պահս։

ԱՍՏՅՈՒԱԾ ԵՒ ԲՆՈՒԹԵԱՆ ԽՆԴԻՐ

§ 54. Բնութեան խնդիր կոչուում են այն լրացուցիչները, որոնք ասացուածը պահանջում է իւր նշանակութեան, իւր բնութեան համաձայն։ Այս խնդիրները լինում են այլ և այլ հոլովներով, նայելով բայի նշանակութեան։ «Նա ետ ինչ իշխանութիւն և ինքն եհան զայն յինքում» հաւ բայը, համաձայն իւր նշանակութեան՝ բնութեան խնդիր առել է տրական հոլովով, իսկ հետեւ բայը՝ բացառական հոլովով։ Թէ ինչ հոլովներով պէտք է դրուին բնութեան խնդիրներն այլ և այլ բայերի մօտ—ընդհանրապէս հասկացուում է ուղիղ տրամաբանութեամբ. մի որոշ նշանակութեամբ բայերը որոշ հոլովով բնութեան խնդիր են առնում ինչպէս գրաբարում, նոյնպէս և աշխարհաբարում և նոյն իսկ բոլոր լեզուներում։ Այստեղ մէջ

են բերուած աւելի զործածական բայերի խնդրառութիւնը և այն առանձնայատկութիւնները, որ գրաբարն ունի, աշխարհաբարից տարբեր:

§ 55. Ուղղական Հոլովով բնութեան խնդիր առնում են § 49-ում նշանակուած բայերը կրաւորական ձևով գործածուելիս: Այս դէպքում բուն սեռի խնդիրը դառնում է ենթակայ, իսկ երկրորդ սեռի խնդիրը՝ բնութեան խնդիր (առանց դիմորոշ տառերի) և ցոյց է տալիս ենթակայի ո՞վ կամ ինչպիսի դառնալը: Օր. «Յիրաւի ասին մարդիկ ~~արքայ~~ չարեաց»: «Եւ կոչեցաւ անուն նորա Յիսուս»: «Նա թէ և (զազանք) ի չարէ ինչ էին ~~չար~~ արարեալք՝ ոչ ինչ ի նոցանէ օգտակար գտանէր»: Օրինակներից երևում է, որ երբ ենթական յոգնակի է՝ ուղղական բնութեան խնդիրն էլ յոգնակի է դրւում:

§ 56. Սեռական Հոլովով բնութեան խնդիր գործ է ածւում Ա) Երբ հարկ է լինում ցոյց տալ ժամանակի կրկնութիւն. և այս դէպքում ժամանակ ցոյց տուող բառն ինքն ևս կրկնւում է: Օր. «Լուսին ~~առաջ~~ ~~առաջ~~ հիւժանի» (ամսէ ամիս նուազում է): «Եթէ զամենայն օր շրջիցին (երկինք) զիմրդ զարևն ~~արև~~ ~~արև~~ ի նոյն արևելս ածիցեն և զլուսին հազիւ յամսեան»: Նոյնպէս ասւում է՝ ամի ամի, զիշերի գիշերի և այլն:

Բ) Վաճառել, գնել, գնահատել ցոյց տուող բայերի մօտ սեռական Հոլովով դրւում է զին կամ արժէք ցոյց տուող բառը (Համաձայն յունարէնի): Օր. «Գնոց զնեալ եմք մեք»: «Երկու ճնճղուկք ~~դուք~~ ~~դուք~~ վաճառին»:

Բայց գործ է ածւում և գործիական Հոլովով. ինչպէս միւլենոյն նախադասութիւնը Եզնիկ ուրիշ տեղ գրում է. «Ստարին ~~գնեալ~~ գնեալ է զմեզ ի տեառնէն արարածոց»: «Ո՛րպէս կամ ի՞նչ գնեալ իցէ՝ զայն ոչ ամենեքին գիտեն»:

(Այսպէս էլ աշխարհաբարում—~~գնեալ~~ կամ ~~գնեալ~~ առար—~~այսպէս~~ կամ ~~այսպէս~~):

Դ) Հասակ ցոյց տուող բառերը դրւում են սեռական Հոլովով: Օր. «Եւ ինքն Յիսուս էր ~~առաջ~~ իբրև ~~բռնակ~~»: «Էր նոյ

«Մայ հինգ հարիւրէն»։ «Ատխճանեցաւ Յովսէփ Մայ հարիւր երեսուն»։

§ 57. Զ նախդրով սեռական խնդիր են առնում հարիւրնէլ, զհարիւրնէլ բայերն այն բառը, որին զարկւում է. (մի բանի խփել)։ Օր. «Մի հարցեո շէտի գոտն քո»։ «Երանի որ կալաւ զմանկունս քո և հար զշէտի»։ «Յետոս յետս չոգան և զսրկան զշէտի»։

Այսպէս նաև ասուում է՝ զաւիլ, զամօթի, զգողանի հարկանիլ։

§ 58. Հայցական հոլովը իբրև բնութեան խնդիր յաճախ է գործածուում և բազմաթիւ նշանակութիւններով։

Ա. Հայց. բն. խնդիր կլինին այն բառերը, որոնք ցոյց են տալիս ժամանակի շարունակութիւն, որի ընթացքում տեւում է գործողութիւնը։ Օր. «Զոր յերէլ ընդ բերան ածիցէ մարդն» ի նոյն... և ի քունն զբաղնուն միտքն»։ «Զհաղար մի յաշտ արար»։ «Եղև Յունան ի վոր ձկանն զերէն» Գիւն և զերէն գիւնէն»։ Որոշեալ հայցական գործ է ածուում այն դէպքում՝ երբ ժամանակ ցոյց տուող բառին նախադաս թուական անուն կայ (զհաղար ամ, զերէն տիւս). իսկ եթէ թուական անուն չկայ, նոյնպէս երբ թուական անունը դրուած է գոյականից յետադաս՝ գործ է ածուում անխտիր որոշեալ կամ անորոշ հայցական։

§ 59. Բ. Հայցական բնութեան խնդիր առնում են բայերն այնպիսի գոյականներ, որոնք նոյն բայի արմատիցն են, կամ նոյն բայի նշանակութիւնն ունին։ Օր. «Եւ երկեան երկիւ մեծ»։ «Զայն ոչ գիտեն, եթէ երկուն մահ սպանանեն (զանասունսն)»։ «Իսրայէլ փրկելոց է զփրկութիւն յաւիտենից»։ Այս դարձուածքը յունաբանութիւն է, որ սակայն պատահում է ընտրելագոյն մատենադիրների մօտ ևս, որի հայկաբան ձևն է՝ գործիական հոլովով դնել արմատ գոյականը. ինչպէս անում Եղնիկ ուրիշ տեղեր «Ազգի ազգի իեղաւթմա՛ք խնդէին և անհնարին մահաւմա՛ք սպանանէին»։ «Երեքեան ջոկքս այսոքիկ... նովին իսկ առաւմա՛ք անուանին»։

§ 60. Գ. Նոյնպիսի ձևով՝ հայցական հոլովով գործածուում է բային հետ նոյն օրինակ, զնոյն օրինակ կամ զնոյն յետ օրինակի

դարձուածքը, փոխանակ գործիականի: Օր. «Եւ սոքա (զան-
դիկք) նոյն օրինակ զնոյն իմանան»։ (Սօքրատ էլ նոյն բանը մե-
նոյն ինքով են հասկանում)։

§ 61. Դ. Անորոշ հայցական հոլովով դրուում են ածա-
կանները մակբայների նշանակութեամբ, (փոխանակ այդ ածա-
կաններից որոշ, օրին վերջաւորութիւններով մակբայ կազմելու)
և պատասխանում են որպէս հարցմունքին: Օր. «Ո՞ր եթէ բնա-
ծին բարք են, այլ է՞նչ»։ «Աստուծոյ պահէ զիեալ-
որն»։ «Թանձրացաւ սիրտ ժողովրդեանս այսորիկ, և ականջօք
իւրեանց ծառանս լուան»։ «Վառէ գէշիկ զմարդիկ»։

§ 62. Աւելի յաճախ գործածական է հայցական հոլովն
այլևայլ նախդիրներով։

Առի, հարցանել բայերը ց-ով հայցական բնութեան խնդիր
առնում են այն բառը, որին դարձուած է խօսքը կամ հարց-
մունքը: Օր. «Ասէ ցիւր անդամայն»։ «Հարցցուք և մեք ցոռ»։

ԾԱՆ. Բայց այս երկու բայն էլ ուրիշ հոլովներով ևս առնում
են խնդիր. ասել բայը (մանաւանդ պատմելու նշանակութեամբ) տրա-
կան խնդիր է առնում. օր. «Ասաց և առակ մի նոյն»։ «Ասեմքէ» (միշտ)։

Իսկ հարցանել բայը՝ հայցական (սեռի խնդիր), նոյն իսկ բացա-
ռական հոլովով. Օր. «Աշակերտքն հարցին շէր վասն կուրին»։ «Հարց-
ցուք զստ»։ «Հարցանէր ի նոյնէ, թէ ո՞ր ծնանիցի Քրիստոսն»։

§ 63. Ի նախդրով հայցականը ցոյց է տալիս ուղղու-
թիւն: Ուստի ի նախդրով հայցական բնութեան խնդիր են
առնում բոլոր այն բայերը, որոնք նշանակում են շարժում,
տեղափոխութիւն, ինչպէս՝ առաքել, յղել, գնալ, դիմել, ըն-
թանալ, մերձենալ, մատչել, արշաւել, գալ, կոչել, դառնալ,
փոխել, միտել, յօժարել, ապաւինել, թարգմանել և այլն, թէ
իրանց բուն և թէ փոխաբերական նշանակութեամբ: Օր. «Զոր-
դին իւր իբրեւ զմարդ յաշխարհ առաքեսցէ»։ «Չեմք բաւական
մերձենալ յամենայնայն դարձան»։ «(Արեգակն) ընդ ժամանակս ժա-
մանակս ի իստի դառնայ»։ «Յորժամ դայ (մարդ) ի չափ հասակի՝
յայնժամ միտի ի չափ»։ «Եթող ոմն զՈստուած... և ի իստի
ապաւինեցաւ»։ «Եթէ կարծիք յանցանաց էին դւք՝ ոչ երբեք

զմարդիկ ի հապառախութիւն յօժարեցուցանէին»: «Այս կառք զարմանալիք... ոչ ի մի միայն հողմն ի հաշտեալ երեսացն. և եթ արշաւին, այլ յամենայն հողմն վարդին»: «Եւ թանասնիցն թարգմանեալ ի յոյն լեզու»:

§ 64. Ի նախդրով Հայցականը, յոգնակի թուով և անորոշ դերբայի Հետ ունի ի նախդրով տրականի իմաստ ևս ¹⁾: Ուստի ի նախդրով անորոշ դերբայը և յոգնակի թուով գոյականը գործ են ածուած ի նախդրով տրականի տեղ. (տես §§ 80, 81): Սր. «Իբր ոչ եթէ յորմզդի կամ ի յաշտէ էլ զօրութիւնն, այլ ի հապառախն». (որտեղ յագել դերբայը և գաւազան բառն յոգնակի թուով՝ գործ են ածուած Հայցական հոլովով, իսկ յորմզդ բառը, նոյն պաշտօնը կատարելիս՝ դրուած է տրական): «Թէ երկինք շրջէին՝ ոչ ի նոյն շաւղէ, յոր ցայգն տեսանէաք, ի նոյն և զցերեկն գտանէին», (որ եթէ եզակի ձևով ասելու լինէինք՝ կունենայինք. Թէ երկինք շրջէին՝ ոչ ի նոյն շաւղէ, յոր ցայգն տեսանէաք, ի նոյն և զցերեկն գտանէին»):

§ 65. Ի նախդրով Հայցականը գործ է ածուած ցոյց տալու Համար այն նպատակը, որի Համար գործողութիւնը կատարուած է: Եւ այս դէպքում, բացի ի նախդրից, գործածուած է երբեմն նաև առ նախդիրը: Սր. «Բարիոք է արեգակն... և մեզ և ամենայն արարածոց... յօգուտ և ի դարման»: «Զկէսն (յանասնոց) ի չրէի» և զկէսն ի շքօսանքն ընտելացուցեալ Համբուրեցուցանէ»: «(Առսաւորքն) վասն լուսատու լինելոյ միայն արարան և ի նշան և ի ժամանակ և յատուր և ի արքիս»: «Աստուած... եկն յառնել զարարածս»: «(Արեգակն) ընդ ժամանակս ժամանակս ի խաւար դառնայ և ի յանդիմանութիւն և յամբիւրոցն պաշտօնէից»:

§ 66. Ի նախդրով Հայցականը գործ է ածուած նշանակելու Համար մի առարկայի տեղը բռնող, նրան փոխանակող, որ այլապէս արտայայտուած է փոխանակ նախադրութեամբ: Սր. «Եղէց ձեզ ի հոյր, և դուք եղիջիք ինձ յապարհ և ի դարման»:

¹⁾ Տես Գր. չոլ. § 127, Բ, 2, ծան. 1 և 2.

«Ներկային (լուսաւորքն) է նշանս և է ծանանդն և յաւարտս և է արարես»:

§ 67. Ի նախդրով Հայցական գործ է ածուում երբեմն գործիականի իմաստով, ցոյց տալու Համար, թէ ինչ եղանակով կատարուում է գործողութիւնը: Օր. «Աղաղակեաց է յայն բարձր»: «խօսել է լեզուս լեզուս»: «Առաքեաց գորդի իւր... առնուլ զնմանութիւն ծառայի և լինել է իբրեւորն մարդոյ»:

§ 68. Հաւասար ըսելով, երբ նշանակուում է դաւանել, նոյնպէս և երբեք՝ բնութեան խնդիր են պահանջում ի նախդրով Հայցականով: Օր. «Ընդէր որք ոչն Հաւատան է Կեր Յիսուս՝ որդիք չարին կոչէին»: «Եւ բազումք Հաւատացին ի նա»: «Յիս երգեցուցուս, որ կենդանի եմ, և մի է ինչ, որ ոչ են կենդանիք»: «Յանուն կողոն երգեցուին»:

Բայց երբ հաւասար նշանակուում է մէկի խօսքին Հաւատ ընծայել՝ բնութեան խնդիր առնում է տրական Հոլովով: Օր. «Հանապազ մարդն արարես Հաւատայր և ոչ Արարածոյ»: (Մարդը սատանայի ասածին էր Հաւատում և ոչ Աստուծոյ խօսքին):

§ 69. Սրտի զգացմունքներ, վիշտ, ուրախութիւն, զարմանք արտայայտող բայերն, ինչպէս են ուրախանալ, խնդալ, տրտմել, նախանձել, զարմանալ, Հիանալ, սքանչանալ և այլն՝ ընդ նախդրով Հայցական բնութեան խնդիր առնում են այն բառը, որ այդ զգացմունքները պատճառում է: Օր. «Աստուած... ոչ խրնդայ ընդ իրեանս մարդկան»:

«Որ առողջ միտս ունին... ոչ ընդ արեանեանս, այլ ընդ վարկն պարտին զարմանալ, ոչ ընդ գնալունսն, այլ ընդ գնալոյնն»:

«Մի նախանձիր ընդ չար» և մի ընդ այնոսին, ոչ գործեն զանօրէնութիւն»:

«Աքանջանային ընդ տեսին»:

ԾԱՆ. Սակայն Կրիստի լինել բայը նոյն մտքով բնութեան խնդիր առնում է ի նախդրով տրականով: Օր. «Ուրախ լինէին ի նա, իբրեւ յորեւ Հասարակաց»: «Երկրքին ուրախ լինէին ի նա»:

§ 70. Ունել բայը, երբ ցոյց է տալիս ընդունել մի բանի փոխանակ՝ առնում է բնութեան խնդիր և նախդրով յոգնակի Հայցականով: Օր. «(Յեսու) արարած» ունի զօրինացն ստատուած»:

«Զկանայս արարած» ունել:

§ 71. Ընդ նախդրով Հայցականը ցոյց է տալիս ծաւալում,

սփռում առարկայի մէջ և վերայ. այս պատճառով ընդ նախ-
դրով հայցականը յաճախ գործ է ածուում փոխանակ ի նախ-
դրով հայցականի՝ շարժում, ծաւալում ցոյց տուող բայերի մօտ
(տես § 63), ինչպէս պարզ երևում է այս օրինակից. «Այս կառք
ղարմանալիք... ոչ է թէ միայն իոշն, է հասարակ երեսացն և եթ
արշաւին, այլ յամենայն իշն» վարդին և ընդ հասարակ արշաւին
և ընդ Բնական սլանան. յորժամ ընդ արեւել ընթանան՝ չէ ինչ
արգել թէ ընդ արեւմուտն ոչ արշաւիցին... զի ձեռն կառավարին
բաւական է յամենայն իշն» դիմեցուցանել և ընդ չորս անգամ
տիեզերաց արշաւեցուցանել», որտեղ միևնույն բայերը փոփոխակի
առել են է և ընդ նախդրով հայցական բնութեան խնդիրները: «Ընդ
երկրի և ի վերայ երկրի են ջուրք»: (Երկրի մէջ ծաւալած):

§ 72. Բայց ընդ նախդրով հայցականը գործ է ածուում
նաև անխտիր ի նախդրով հայցականի տեղ, առանց իմաստի
զգալի տարբերութեան, մանաւանդ ժամանակ ցոյց տուող բա-
ռերի հետ, նոյնպէս և հայել, նայել բայերի մօտ: Որ. «Ընդ Ժ-
մանակ ժամանակ ի խաւար դառնայ (արեգակն)»: (Որ նոյնպէս
կարելի էր ասել ի ժամանակս ժամանակս): «Հայեցեալ ընդ նա-
փառաւորեմք զկարգիչն նոցա»: (Կարելի էր ասել և ի նոսա):
Այսպէս անխտիր գործ է ածուում Ընդ աւուրսն ընդ այնոսիկ
և Յաւուրսն յայնոսիկ. Հայել ընդ նա և Հայել ի նա:

§ 73. Տրական հոլովը իւր բուն նշանակութեամբ գործ
է ածուում այն ժամանակ, երբ գործողութիւնը կատարուում է
յօդակ կամ է փոքր մի առարկայի, (որ և դրուում է տրական հո-
լովով). ուրեմն տրական հոլով գործ է ածուում տալ, ընծայել,
խոստանալ, թոյլ տալ, տեղի տալ, արգել լինել բայերի հետ:
Որ. «Զթագաւորութիւնն արդեայն ետ, յիւս զինն հազարամեան,
և յիւս զանսպառականն»: «Պարտ էր խոստանալ զթագա-
ւորութիւնն... այն միայն, վասն որոյ զյաշտն առնէր»: «Ոչ ետ
թոյլ և ոչ յիւս ի նոցանէ»: «(Որեգակն) տեղի տայ իւրեան»
լնուլ զմիջոց ի մեծի տանս: «Ոչ եղև արգել (Որմիզդ) յերկու-
ական ծնարեան»:

Այս պատճառով ասուած է. «Մատուցին Նա՛ պատարագս».
(Մատթ. Բ. 11 — յօգուտ ենթակային կատարուած գործողու-
թիւն), բայց՝ «Մատուցին առ Նա՛ դիւաւարս բազումս» (Մատթ.
Ը. 6 — որտեղ օգտի կամ վնասի գաղափար չկայ):

§ 74. Սակայն Գալի բայի բնութեան խնդիրը բացի տրա-
կանից՝ շատ սովորական է նաև ց նախդրով հայցականով դնել,
առանց իմաստի տարբերութեան: Օր. Աւետարանի մէջ (Մարկ.
Ջ. 28) պատահում ենք. «Եւ երբ զգլուխն նորա (Յովհաննու
մկրտչի) սկտեղը և ետ ցալիս, և աղջիկն տարաւ ետ իւ-
րում», որտեղ միևնոյն բայը, նոյն նշանակութեամբ տարբեր
հոլովներով խնդիր է առել¹⁾: Նոյնպէս Եզնիկ մի տեղում ունի.
«Զբարսմունսն ետ Նա՛», իսկ ուրիշ տեղում՝ «Զբարսմունսն...
ետ ցալիս»:

§ 75. Տրական հոլովով բնութեան խնդիր են առնում,
ինչպէս և աշխարհարարում, այն բայերը, որոնք նշանակում
են հրամայել, հնազանդել, հակառակել, նմանել, կարօտել,
յայտնել, պատմել, երևել և այլն — որոց բոլորին մօտ կարելի
է դնել առ հարցմունքը (տրական): Օր. «Պատուիրէր Նա՛
(Զրուան) վասն իւր յաշտ առնել»: «Բարկացաւ տէրն արարա-
ծոց, զի թողին զնա և անսացին իւրեանս»: «Նիւթն ոչ եթէ
ինչեւ հակառակ էր, այլ ընդդէմ»: «Նմանեցաւ արքայութիւնն
երկնից առ տանուտեառն»: «(Նիւթն) կարօտէր Աստուծոյ
արարչութեան»: «Ծանուցեալ Որմզդի զխորհուրդս հօրն՝
յայտնեաց Արհեստին»:

§ 76. Տրական հոլովով բնութեան խնդիր են առնում
դիմագուրկ բայերը: Օր. «Աէր մարթ Դաւիթ զչարեացն
գործօնեաց և զբարեացն արարիչ ընդունել»: Զինչ պիտոյ էր
Նա՛ բարսմունս ունել և յաշտ առնել»: «Յաւեաց Նա՛ վասն ան-
կելոյն ի հուր»:

ԾԱՆ. Այս տրական հոլովները ոմանք համարում են ենթակայ
անորոշ դերբայներին, որոնք գործ են ածուում դիմագուրկ բայերին հետ:

¹⁾ Յունարէնում այստեղ երկու բառն էլ տրական են:

§ 77. Տրական Հոլովով բնութեան խնդիր են առնում երանի՛, վաճ, վա՛յ, աւա՛ղ, եղո՛ւկ միջարկութիւնները, որոնք կարելի է նոյնպէս նկատել իբրեւ դիմազուրկ բայեր՝ կրճատուած կամ զօրութեամբ Հասկացուած էական բայով: Յր. «Երանի աշխարհ Հոգևով... երանի աշխարհ»: «Վա՛յ չէ, դպրաց և փարիսեցւոց կեղծաւորաց»:

ԾԱՆ. Ո՛վ (զարմացական) միջարկութեան հետ Եզնիկ ընդհանրապէս գործ է ածում ուղղական Հոլով և ոչ ինչպէս ուրիշ մատենագիրները՝ տրական. Յր. «Ո՛վ մորոտութիւն». «Ո՛վ բանաքաղ Մարկիոն», «Ո՛ հրաման տկար, և անզօր սահման»:

§ 78. Նկատելու է նոյնպէս, որ տրական Հոլովով բնութեան խնդիր է լինում որ յարաբերականը առաջ էր բային, յունարէնի Համաձայն, փոխանակ սեռականի: Յր. «Էր ինչ ընդ նմա, որո՛ւմ Հիւղն անուն էր»: Այսպէս և Աւետարանի մէջ (Ղուկ. Ա. 26—27) «Առաքեցաւ Գաբրիէլ Հրեշտակ Աստուծոյ ի քաղաք մի Գալիլեացւոց, որո՛ւմ անուն էր Նազարէթ, առկոյս խօսեցեալ առն, որո՛ւմ անուն էր Յովսէփ»¹⁾:

§ 79. Ի նախգրով տրական Հոլովով բնութեան խնդիր են լինում ժամանակ ցոյց տուող բառերն, երբ նշանակում են, թէ որչափ ժամանակում կատարուում է գործողութիւնը: Յր. «Նա (յուսինն) յերեւո՛ւն առաջ կատարէ զընթացսն, և արեգակն ի արեւո՛ղ»: «Յառաջ» Գալթի եւթանասուն Հազար... եւ Հար Հրեշտակ Աստուծոյ... յառաջ» Յետովայ... Հրեշտակ ասէր ցրանսարկուն»: (Համեմատել Հայցական բնութեան խնդրին հետ, § 58, որ ցոյց է տալիս տեղողութիւն և պատասխանում է որչափ ժամանակ Հարցմունքին):

§ 80. Իսկ ընդհանրապէս ի նախգրով տրականը գործ է ածուում դադարում ցոյց տուող բայերի մօտ, (ինչպէս ի նախգրով Հայցականը շարժում, ուղղութիւն ցոյց տուող բայերի մօտ): Բայց պէտք է զիտնալ, որ դադարում ցոյց տուող բայերի բնութեան խնդիրն եթէ յոգնակի է՝ կգրուի ի նախգրով Հայ-

¹⁾ Յունարէնն ունի... ի քաղաք մի Գալիլեայ, որո՛ւմ անուն Նազարէթ, առ կոյս խօսեցեալ առն, որո՛ւմ անուն Յովսէփ»:

ցական հոլովով: (տես § 67 և Գր. հոլ. § 127, բ, 2, ծան. 2): Օր. «Եդ զնոսա ի հասարակութեան երկնից»: «Եթէ կացեալ էր (Սգամ) ի պարտիսն» պահէր զնա կենդանարարն կենդանին»: «Օդս... ունի զաշխարհս ի հասարակութի»: «Եթէ ի իշխ ջորիք և ուղտք երևիցին՝ դիւաց կերպարանք են ան»: «Յորժամ (բասիլիկոս) ի ջրհրդ գտանիցի, ճրագ առեալ իջանեն ի ներքս ըմբռնել»:

Այս պատճառով ասուում է՝ «Ելանել, հանել ի խաչ» (շարժում), բայց՝ «բեռեալ, սպանանել ի խաչ» (դադարում):

§ 81. Յայտնի է, (տես Գր. հոլ. § 127, բ, 1, ծան. 1), որ շատ բառեր, որոնք «կամ» հոլովիչ ունին՝ փոխանակ ի նախդրով տրականի՝ գործածուում են ի նախդրով հայցականով, սակայն նոքա տրականի իմաստ ունին. այսպէս ասուում է, Բնական ի տան, ի տեղեոջ, բայց՝ բնակել յԱստուած, ի լոյս. նստել ի յաւանակի, բայց՝ նստել յաթոռ, ի սուգ. հեծանել ի ջորեոջ, բայց՝ հեծանել ի ձի և այլն:

§ 82. Բացառական հոլովը նշանակում է սկզբնաւորութիւն, ծագում, այսինքն շարժում սկզբնական կէտից: Ուստի բացառական հոլովով բնութեան խնդիր առնում են ան բայերը, որոնք շարժում են ցոյց տալիս. (§ 63.—սոցա մօտ բացառական հոլովը ցոյց է տալիս ան տեղը՝ որտեղից սկսում է շարժումը, իսկ ի նախդրով հայցականը ան տեղը՝ ուր դիմում է): Օր. «(Աստուած) յանարդութենէն և յանհեղեղութենէն դարձոց ի զարդ և ի կերպարանս»: «Հանէ զամպս ի ծագայ երկրէ... Հանէ զհողմս յարեմաբնայ իւրոց»: «Ամենայն իսկ գունդքն դիւաց ի պահայ և յաշխիս փախստական գնանս»: «Իջցուք ի տարապարտ հոգարդութենէն»:

§ 83. Բացառական հոլովով բնութեան խնդիր են առնում շատ բայեր՝ ցոյց տալու համար ան սկզբնապատճառը, կամ շարժառիթը, որով մի բան լինում է: Օր. «Հեյլէնք կոչին Յօրնք յառէ միոջէ, որում Հեղինոս անուն էր»: «Եթէ ի կարի նշխար մարդկան զնոսա (զսողունս) մեղանչիցեն՝ ան մարդկան

վնաս է, և ոչ նոցա»: «Որպէս ի Դպրո-ւնէն դպիր կոչի, և ի ճար-դարո-ւնէն ճարտար և ի քննի-ւնէն բժիշկ...նոյնպէս և չարիքն ի Դպրո-ւն առնուն զանուանումն»: «Յ-նի՛ն մտին ցաւք յաշ-խարհ»:

§ 84. Բացառական Հոլովով բնութեան խնդիր են առ-նում ուրիշ շատ բայեր, որոնք նշանակում են մի բանից զգուշանալ և ընտրութիւն անել. ինչպէս են հեռանալ, պահել, ծածկել, ժուժկալել, զրկել, հրաժարել, դադարել, ուրանալ, ա-մաչել, երկնչել, փրկել, ազատել, հանել, բառնալ, ընտրել, առնուլ, լծել և այլն: Օր. «Մահն Բրիստոսի ընկենոյր (զոս-տանայ) յիշխան-ւնէն»: «Խոստանան գիտել զԱստուած, և գոր-ծովք իւրեանց ուրացեալ են ի հանէն»: «Որդի ի հօրէ առնուին կարգաւ զթագաւորութիւնն»: Կէսք հրաժարեցին բնաւ ի խն-դիւն»: «Ամենայն կառք ի հաճախէ ի իշխան լծին, բայց մի-այն յայսց կառաց, որ ի չհաճախէ լծեալ են»: «Փրկեա զմեզ ի չարէն»:

ԾԱՆ. Բայց ուրանայ բայը նոյն մտքով առնում է և հացական սեռի խնդիր. Օր. «Որ ուրասցի չե՝ առաջի մարդկան»:

§ 85. Զ նախդրով բացառականը նշանակում է առար-կայի մասին կամ վերայ. ուստի այս Հոլովով բնութեան խն-դիր են առնում այն բայերը, որոնք նշանակում են խօսակցու-թիւն կամ դատողութիւն մէկի վերայ, ինչպէս ասել, խօսել, պատմել, ճառել, բամբասել, չարախօսել, գոհանալ, քրթմնջել, տրտնջել, կարծել և այլն: Օր. «Զհի-շէոյն ասեն, թէ անճաշ և անարդ և չար էր»: «Այլք այլազգ կարծեցին շատանայէ, թէ Աստուած իսկ զնա չար արար»: «Ասիցեն շէնջ զամենայն բան չար սուտ»: «Եւ չարախօսէին շնանէն»: Գոհանամ չէն, հայր»:

§ 86. Զ նախդրով բացառական բնութեան խնդիր են առնում կախել, կապել, բուռն հարկանել, ունել, առնել (բռնել) բայերն այն բառերը, որոց վերայից կամ մակերևոյթից կախ-ւում է, կապւում է, բռնւում է: Օր. «Վախեալ կայր շէջլէոյն»: «Զոյն երկուց դարձանայ կախեալ կան օրէնք և մարգարէք»:

«Տեսանէր... դէբեյաւնյ Կոստայ կապեալ անօթ ինչ»: «Բուռն Հարկանիցէ անց շէշօրէ իւրիկ կամ շէշօրայ Հօր իւրոյ»: «Կալաւ զճեւանէ նորա»: Զճեւանէ առեալ նորա մուծին ի քաղաքն»:

ԾԱՆ. Այս ինգիրներն աշխարհաբար դրուած են բացառական Հոլովով. — եղջիրներին կախել, չորս ծալրից կապել, ձեռքից բռնել, բաց՝ եղբօր բռնել, կամ եղբօր օձիքից բռնել, Բաց կախել, կապել, ունել գրաբարում ուրիշ Հոլովներով էլ խնդիր են առնում, տարբեր նշանակութեամբ. Օր. «Կախել ի դարդէ» նշանակում է պարսպից ցած կախել (բաց ոչ թէ պարսպի վերայից), «Կապել զձեռս և զոտս» նշանակում է ձեռքն ու ոտքը կապել, կաշկանդել, (բաց ոչ թէ մի բանի վերայ կապել պնդել): «Կալան զնա» նշանակում է բռնեցին, կալանաւորեցին նրան, (բաց ոչ թէ նորա որեւէ տեղից ձեռք խփեցին, բռնեցին):

§ 87. Գործիական Հոլովը նշանակում այն գործիքը, որով կամ որի միջնորդութեամբ կատարուում է գործողութիւնը, և պատասխանում է ի՞նչ հարցմունքին: Ուստի գործիական Հոլովով բնութեան խնդիր առնում են բայերն այն բառերը, որոնք ցոյց են տալիս գործի, միջոց, առիթ, որոնցով նոքա կատարուում են: Օր. «(Աստուած) իւրով պարգևատրեալ վառէ գեղեցիկ զմարդիկ՝ առ ի պսակելոյ ղյաղթողն»: «Թագաւորն զիւրոց օրինաց վրէժս պաշանջէ և պարտաւորեցէ վրիժուցն զվնասն կարճէ»: «Ընդէր երկմտեաց (Ջրուան) և եզլէ երկմտեացն պատճառ ծննդեան Արհմանի»: «Յայտ առնէ երկիր շրջելով և օգնէ գլխով իւր իւր իւր և ծով առաւելեացն ալեացն պարտաւորեցէ»: «(Աստուած) ազդ արար կանխագոյն յարգարէն, թէ յառնելոց է ի նոցանէ թագաւոր»:

ԾԱՆ. Բաց անձի անունը, որի միջնորդութեամբ կատարուում է գործողութիւնը՝ դրուում է ոչ միայն գործիական Հոլովով, այլ և սեռականով, ի յետ նախադրութեամբ. Օր. «Զի լցցի բանն, որ ասացաւ ի յետ արգիւնի»։ «Օրէնքն ի յետ Մովսէսի տուան, շնորհք և ճշմարտութիւն ի յետ Յիսուսի Քրիստոսի եղեն»:

§ 88. Գործիական Հոլովով բնութեան խնդիր գործ է ածուում ցոյց տալու համար, թէ ինչ կերպով կամ եղանակով կատարուում է գործողութիւնը: Այս գործիական Հոլովները, որոնք

պատասխանում են որպէս և որով եղանակով — Հարցմունքներին՝ մակբայի նշանակութիւն ունին: Օր. «Ոչ հաճախ... յօժարեցաւ (կինն) ի չարն, այլ Բնութեամբ բռնադատեցաւ»: «Ջայս ամենայն աստիճան հայեցեալ»:

ԾԱՆ. Այսպիսի գործիական հոլովներ եղել են առաջ՝ Բնութեան, Բնութեան, Բնութեան, Բնութեան, Բնութեան, Բնութեան, Բնութեան և ուրիշ շատ բառեր, որոնք այսօր դարձել են անփոփոխ մասնաբաններ:

§ 89. Ածական ասացուածներին, ածական արմատներէց կազմուած բայերի և լոկ ածականների մօտ գործիական հոլովով բնութեան խնդիր է դրուում առարկայի այն մասը կամ յատկութիւնը, որոնք կազմում են այդ առարկայի յատկանիշը: Օր. «Թէ չար ոք էր Բնութեամբ Արհման՝ ոչ հնարազիւտ լուսոյ լինէր»: «Աբրահամ մեծացաւ հայեւ»: «Արդար եմ իրութեամբ քան դքեղ»:

§ 90. Գործիական հոլովով բնութեան խնդիր առնում են բայերը իրանց անորոշ դերբայները, որոնք գործողութեան աւելի հաստատութիւն կամ ազդեցութիւն են տալիս: Այս կերպով այս դերբայները նմանում են այն բայարմատներին, որոնք հայցական հոլովով կրկնւում են նոյն արմատից կազմուած բայերին մօտ՝ նոցա նշանակութիւնն աւելի սաստկացնելու համար (տես § 59): Օր. «Բնութեամբ իրաւունքով բազմացուցից զգաւակ քո»: «Լեւի լուիջիք և մի իմասջիք, և Բնութեամբ տեսջիք և մի տեսջիք»:

ԾԱՆ. Այժմեան լեզուով այս գործիականներն հայց. հոլովով են դրոււմ. բայց գաւառական բարբառներում պատահում է և գործիականի գործածութիւնը — Բնութեամբ, Բնութեամբ, (կամ Բնութեամբ, Բնութեամբ):

§ 91. Զ նախդրով գործիական խնդիր դրոււմ է շարժում և դադարում նշանակող բայերի մօտ՝ ցոյց տալու համար այն առարկան կամ տեղը, որի շուրջը, մօտերը կամ վերայ կատարւում է գործողութիւնը: Օր. «Նստէին զհայեհոյսն»: «Տկարութիւն ածեն (կամ արկանեն) շաւիղ-ծով»: «Ոչ ինքեանք զիմանալի ինչ հաճախ կարացին ածել»:

§ 92. Զ նախդրով գործիական հոլովով գործ են ած-
ւում ժամանակ ցոյց տուող բառերը, երբ ժամանակը ոչ թէ
ճիշտ, այլ մօտաւորապէս է որոշւում: Օր. «Ելեալ շէր-
ետես այլո, զի կային դատարկ ի հրապարակս... և դարձեալ
ելեալ զի՛ն ժամ և զի՛ն ժամ՝ արար նոյնպէս. և շէր-
ետետ ժամ ելեալ՝ եգիտ այրս»: Այսպէս ասւում է. Զայնու
ժամանակաւ, զմիջօրէիւ, զկէս գիշերաւ և այլն:

§ 93. Զ նախդրով գործիական բնութեան խնդիր են
առնում անցանել, զանց առնել, ծիծաղել բայերը: Օր. «Արարածք
շահանքս եղբւոյք նոցա ոչ անցանեն»: («Լուսին») յորժամ ան-
ցանէ շահանքս՝ սկսանի տակաւ նուաղել»: «Բնակեալն յեր-
կինա՝ ծիծաղեսցի շահանքս»:

ԷՈՎԱՆ ԲԱՅ—ԱՍՏՅՈՒԱԾ

§ 94. Էական բայը երկու գլխաւոր նշանակութիւն ունի:
Առաջինն է իւր բուն նշանակութիւնը, (եմ, էի, եղայ), որ
աշխարհաբար ևս թարգմանւում է նոյն էական բայով: Օր.
«Արգասիքն ոչ նոյնպիսի մնացին, որպէս և էի»: (Ինչպէս որ
էի առաջ): «Իշխեսցեն ասել, թէ չարեացն պատճառ Աստուած
է»: (Չարիքների պատճառն Աստուած է): Երկրորդ նշանակու-
թիւնն է՝ իւր, գոյութիւն ունենալ, և այս նշանակութեամբ՝ նա-
խադասութեան մէջ իմաստի շեշտը կրում է իւր վերայ¹⁾: Օր.
«Է՛ ձուկն, յորմէ արիւն այնչափ ելանէ, որչափ յոյխարէ ոչ
ելանէ»: (Ձուկ իւր, որից այնչափ արիւն է ելնում...): «Էր ժա-
մանակ, յորժամ հիւղն իսկ չէր ի միջի»: (Կար ժամանակ, որ
հէնց հիւղէն էլ մէջ տեղում չէր, գոյութիւն չուներ): Այս եր-
կրորդ նշանակութեամբ էական բայի փոխանակ գործ են ած-
ւում և գոհ, կոհ չէզոք բայերը, իսկ սահմ. ներկայի եզ. գ.
դէմքում, բացասական մակբայի հետ՝ նաև չի բայաձևը: Օր.
«Ոչ գոյ ի ժամանակի յայսմիկ իշխան կամ մարգարէ»:

¹⁾ Տես Գրաբ. հոլ. § 11, գ.

Աստուած»: «Զի էս իմ և քո»: «Չէ՛ ինչ ալլաբանութիւն ի միջի»:

§ 95. Իսկան բայն, իբրև օժանդակ՝ կազմում է յարակատար, գերակատար և ստորագասականի անցեալ ժամանակները, բայի անցեալ դերբային Հետ, և բաղադրեալ ապառնի՝ բայի ապառնի դերբային Հետ¹⁾: Օր. «(Լուսաւորքն) ոչ լերկինս Բեռեռն էն»: «Որմիզդն մինչ չև ծնեալ էր՝ թերակատար էր»: «Ուսալի բան Հրամանացն ընդ աշխարհ Գործեալ իյէ»: «Մինչդեռ առիւծն, ասեն, յաստեղատանն իցէ, և ծնանիցի ոք՝ թագաւոր լինելոյ է, և մինչդեռ եզն է և ծնանիցի ոք՝ Հզօր և բարենշան Գաւոյ է»: «Նոյնպէս զԱստուծոյն պատիւ իմանալի է»: — Սոցա մասին տես §§ 36, 37:

§ 96. Իսկան բայը, գործածուելով շատ զոյական և ածական արմատների Հետ՝ կազմում է դիմագուրկ բայեր, նոյնպէս և բաղադրեալ ասացուածներ, ինչպէս՝ պարտ է, արժան է, վայել է, մարթ է, Հարկ է, պիտոյ է Հնար է, նման է, բարի է, զարմանք են, մեղք են, յայտնի լինել, մոռացումն լինել, վրէժխնդիր լինել և այլն, որոց մասին տես §§ 7, 8, 44:

§ 97. Բացի այս բաղադրեալ ձևերը կազմելուց՝ էական բայը, (մանաւանդ սահմ. ներկայ և անցեալ անկատար ժամանակներում) գործածուելով անորոշ դերբայի Հետ՝ նշանակում է իրելի է, պէտք է (Համաձայն յունարէնի), որ աշխարհաբարում արտայայտուում է՝ անորոշ դերբայի սեռական Հոլովով և էական բայով: Օր. «Ի Յոբայ փորձանացն է՝ ուսանել՝ թէ չէ սատանայ բռնաւոր կամ կանխագէտ»: «Յայտ է, թէ ուրեք ծածկի ցայդ (արեգակն), որպէս և ի մտիցն է պահանջել»: «Զինչ ինչ ասուել էր այգւոյ իմում, և ես ոչ արարի»:

§ 98. Իսկան բայի գործածութիւններից նկատելու է այս դէպքը, երբ նա կրկնւում է որ յարաբերականով, իսկ ենթական գօրութեամբ է Հասկացուում: Խօսքի այս ձևը աշխարհաբար թարգմանւում է՝ «կայ որ... կայ որ», կամ «ոմանք... ոմանք» ձևով: Օր. «Սոդնոցն զխօշիւն միայն զմարդոյն առեալ՝

¹⁾ Տես Գրաբ. հոլ. §§ 113, 114:

է որ ի ծակս, է որ ի սորս, է որ ընդ փապարս երկրի մտեալ ղօղենն: (Փոխանակ ասելու՝ է ոմն ինոցանէ, որ ի ծակս, է ոմն, որ ի սորս... մտեալ ղօղենն): «Եւ այլն անկաւ յերկիր բարի, և տայր պտուղ, էր որ հարիւրաւոր, և էր որ վաթսնաւոր, և էր որ երեսնաւոր»:

Նոյն գործածութիւնը պատահում է երբեմն և առանց կրկնուելու: Օր. «Էր որ անկաւ առ ճանապարհաւ... և այն անկաւ յապառաժի», (որ մի ուրիշ աւետարանիչ գրում է. «Եւ անկաւ առ ճանապարհաւ»):

§ 99. Յարակատար ժամանակում էական բայը յաճախ զեղջուում է՝ երբ սուանձին հանդիսաւորութիւն ունի խօսքը և պարունակում է խոստումի, պարգևի, հրամանի իմաստ: Այս տեսակ յարակատարը ներկայի նշանակութիւն ունի: Օր. «Տաւալ քիզ ընդ աչնր վրիժու՝ զամենեսեան... տանել յո և կամիցիս»: «Երբեք յարեն Փարաւոնի, ոչ ելանէք աստի»:

Բայց պատահում է նոյն զեղջումը և առանց հանդիսաւորութեան կամ խոստման պարագայի, մանաւանդ Մ. խորենացու մօտ, որ բացատրւում է հեղինակի չափազանց համառօտասիրութեամբ և հետեւելու արժանի չէ:

ԾԱՆ. Ինչպէս վերի օրինակներից երևում է՝ բաղադրեալ ժամանակների մօտ շատ անգամ ենթական ներգործութեամբ չէ դրւում՝ երբ նախապէս դրուած է մի անգամ, կամ դիւրաւ հասկացւում է: Օր. «Ջրուանն... ասէ ցԱրհմնն... տուեալ լիցի քեզ թագաւորութիւնն ինն հազար ամի, և զՈրմիզդ ի վերայ քո արքայ Իսթու» (հասկացւում է՝ կացուցեալ լիցի ի, կամ կացուցեալ է ի): Բայց զգուշալի է այսպիսի զեղջումը՝ եթէ խօսքը կարող է անորոշ մնալ կամ մինչև իսկ սխալ հասկացուիլ, մանաւանդ եթէ գտնւում է խօսքում և տրական հոլովով խնդիր, որ կարող է ընդունուիլ ենթակայի տեղ: Ինչպէս Աւետարանում (Մարկ. Ժ. 40) կարդում ենք. «Այլ նստուցանել ընդ աջմէ իմմէ և ընդ ահեկէ՝ ոչ է իմ տալ, այլ որոյ որոյսից է եղէ»: (կարող է հասկացուիլ՝ թէ ես չպիտի տամ, այլ նոքա, որ պատրաստել են. մինչդեռ նշանակում է՝ նոցա կտրուի, որոյ համար (տրական) պատրաստուած է Աստուծոց): Նոյնպէս Եղիշէի մէջ «Նոյն եր քրեւ զխորխորատն», որ նշանակում է, թէ նոքա էին փորել խորխորատը. մինչդեռ խօսքի ըն-

Թացքից պէտք է մակաբերել, թէ այստեղ հեղինակն երևի ուզում է ասել, թէ Դոմ (տրական) փորել էր խորխորատը (Աստուած?) :

§ 100. Իսկան բայը այլևայլ հոլովներով բնութեան խընդիր է առնում, և մեծ մասամբ այդ խնդիրների մօտ իւր նշանակութիւնը փոխում է: Ուղղական բնութեան խնդիրն էական բայի հետ կազմում է գոյական կամ ածական ասացուած, ինչպէս տեսանք § 7:

§ 101. Իսկան բայը սեռական հոլովով բնութեան խնդիր առնելով երկու նշանակութիւն է տալիս.

Ա). Երբ էական բայն անշեշտ է՝ նշանակում է պատկանելութիւն, վերաբերութիւն: Օր. «Ն-ր» է երկիր, և ջուրք, և օդք: «Ի՛» է վրէժխնդրութիւն: Այս մտքով նաև ասւում է. «Անհնարին ամպարշտութեան է՝ զԱստուծոյ զիւրոյ էութեանն կենդանութիւն՝ հոգևորաց և շնչաւորաց և անշնչաւորաց առ հասարակ համարել»: «Որ անհնարին յիմարութեանն է»: «Յետոյ հայհոյութեանն է՝ եթէ էութիւնն Աստուծոյ ի մասունս բաժանիցի»:

Բ). Երբ էական բայը շեշտ ունի՝ նշանակում է աւանդաւ և այս դէպքում ունեցածը դրւում է անորոշ ուղղական հոլովով իբրև ենթակայ, իսկ ունեցողը դրւում է սեռական հոլովով: Օր. «Ա-ն Դ-ի էին երկու որդիք»: «Եղեն ն-ր» ուստեք եւթն և դստեք երեք... և գործք մեծամեծք էին ն-ր»:

ԾԱՆ. 1. Իսկան բայի այս յատկութիւնից առաջ է եկել բաղադրեալ ժամանակների սեռական ենթական (տես § 36), որ իսկապէս բնութեան խնդիր է էական բային, իսկ ենթական է անցեալ դերբայը. այսպէս՝ իմ տեսեալ է—է ի տեսեալ—է—տեսած:

ԾԱՆ. 2. Իսկան բայի հետ, ունենալու նշանակութեամբ՝ երբեմն գործ է ածւում խնդիրը ոչ թէ սեռական, այլ տրական հոլովով. Օր. «Ոչ է հեռ մարտ ընդ մարմնոյ՝ և ընդ արեան»։ «Զիցէ Բայ իշխանութիւն յիմաս՝ առնել զինչ և կամիմ»:

ԾԱՆ. 3. Այս նշանակութեամբ՝ էական բայի փոխանակ յաճախ գործ են ածւում գ-ի և չի բայերը. Օր. «Աշուտոր որջք գ-ի»։ «Զգիրս ուսեալ ն-ր» չի»:

ԾԱՆ. 4. Կ-լ բայի սահմ. ներկայի եզ. գ. դէմքը գործածուելով

հարցական կամ բացասական մակբայով և երկու սեռական խնդիրներով՝ նշանակում է գործ կամ յարաբերութիւն ունենալ Օր. «Զէ՛ր է՞ք և ի՞նչ, կին դու, չե՛ս է՛ հասեալ ժամանակ իմ»։ (Ի՛նչ գործ ունիս հետս; Բնչ ես ուզում ինձանից)։ «Զի՞նչ ինչ է՛ք և զԻ՛նչ ցեսեսեայ»։

§ 102. Իսկան բայն առնում է և ուրիշ հոլովներով խընդիրներ, բայց այս դէպքում ընդհանրապէս փոխում է իւր նշանակութիւնը, որ մակաբերում է նորա մօտ դրուած խնդրի հոլովից։ Օր.

Տրբի՛ւն. «Եղեյն է՛նչ ըստ բանի քում»։ (Թող ինձ պատահի ասածիդ պէս)։

Բոյաստի՛ւն. «Զունչքն թէ յԱստուծոյ հո՛ւնէնէն էյնէ՛ն՝ երեք մասունքն ի նոսա ուստի իցեն»։ (Աստուծոյ էութիւնից առաջ եկած լինին)։

Գրծի՛ւն. «Ամենայն ինչ նոյ՛ս էլէ՛ս»։ (Նորանով գոյացաւ, ստեղծուեցաւ)։ «Ի՛նչ ընդ իս Լշտի՛ւնէնէն»։ (Թշնամաբար էին վարւում ինձ հետ)։

Նախորդի հայցա՛ւն. «Ես եղէ՛յ ձեզ ի հոյր, և դուք եղիջիք ինձ յա՛ստիւն և ի գրծիւն»։ (Ես ձեզ հայր համարուիմ, դուք ինձ որդի համարուիք)։

Նախորդի պրբի՛ւն. «Ի նա, իբրև ի գեղա՛լ էր»։ (Նորանում գտնուում էր, բնակում էր, ինչպէս մի տեղում)։

Զ Նախորդի գրծի՛ւն. «Մինչ նոքա զաշտա՛ն էին»։ (Երբ զբաղուած էին այն աղմուկով, այն աղմուկին հետ էին)։ «Այլ ինչ բազում նման սոցին էր զԱստուծո՛ւն»։ (Սոցա նման շատ բան ի նկատի ունէր Աստուած)։

ԳՈՅԱԿԱՆՆԵՐԻ ԵՒ ԱԾԱԿԱՆՆԵՐԻ ԽՆԴԻՐԱՌՈՒԹԻՒՆԸ

§ 103. Նախադասութեան մէջ բացի առացուածներից և ընդհանրապէս բայերից՝ ուրիշ բառեր ևս խնդիր են առնում, այսինքն պահանջում են իրանց իմաստը լրացնող բառեր։ Այսպիսի խնդիր կարող են առնել գոյականները, ածականները, մասնական դերանունները և նախադրութիւնները։

§ 104. Գոյականներից խնդիր առնում են նոքա, որոնք կամ բայարմատ են, կամ բայարմատից ածանցական մասնիկներով կազմուած բայանուն. ինչպէս սէր, մուտ, ել, դուժ, գիւտ և այլն (արմատ՝ սիրել, մտանել, ելանել, գիւտալ, գտանել, բայերի), ծնունդ, արարչութիւն, աղաչանք, կորուստ և այլն (ծնանել, առնել, աղաչել, կորնչել բայերից բայանուններ): Սոքա նախադասութեան մէջ վարում են թէ՛ գոյականների պաշտօն, այսինքն լինում են ենթակայ, խնդիր, յատկացուցիչ, և թէ՛ իբրև բայ՝ անորոշ դերբայի նշանակութեամբ՝ խնդիր են առնում: Եթէ վերցնենք այս նախադասութիւնը. «Ծնւմ միածինն ի կուսէն» և նրան ամբողջապէս սեռի խնդիր դարձնենք մի ուրիշ բայի, օրինակ՝ «Բարեբանմք ծնւմ միածինն ի կուսէն»—կտեսնենք, որ ծնւմ գոյականը, որ առաջ իբրև ասացուած ունէր ենթակայ և բացառական սեռի խնդիր՝ այստեղ ինքն իբրև գոյական՝ սեռի խնդիր դարձաւ բարեբանել բային. նորա նախկին ենթական դարձաւ այժմ յատկացուցիչ. իսկ ծնանել բայի բացառական սեռի խնդիրը մնաց դարձեալ բացառական սեռի խնդիր ծնւմ գոյականին:

Նոյնպէս՝ «(Աստուած) որք զաշխարհ յոչնչէ» նախադասութիւնը խնդիր դարձնելով մի օւրիշ բառի—օր. «Յառաջ քան զարշառիւն աշխարհի յոչնչէ»—կտեսնենք, որ առնել բայի սեռի խնդիրը յատկացուցիչ դարձաւ արշառիւն բայանունան, իսկ յոչնչէ բնութեան խնդիրը՝ մնաց դարձեալ բնութեան խնդիր այդ բայանունան: Նոյնպէս՝ «Մեք հաւատքի յարութիւն մեռելոց» ենթակայ դարձնելով կուսնանք «Հաւատք մեր ի յարութիւն մեռելոց կեցուցանեն զմեզ», որտեղ հաւատք բայարմատն ունի յատկացուցիչ (նախկին ենթական) և բնութեան խնդիր—ի յարութիւն մեռելոց:

§ 105. Վերի օրինակներից ծագում են գոյականների խընդրառութեան հետևեալ կանոնները.

ա) Բայի ենթական դառնում է յատկացուցիչ նոյն բայի արմատ կամ նորանից ածանցուած գոյականին: Օր. «Յարշառիւն

«Քիւրդ»։ (==Յարեաւ Քիւրդ)։ «Ձի մի լինէր անդը հա-
կաւորդին»։ (==Ձի մի մտցէ անդը հաւորդին)։ «Հըր ընդ խո-
տոյ ոչ հաւորդին լինի, այլ ծախէ»։ (==Հըր ոչ ամուսնանայ
ընդ խոտոյ, այլ ծախէ)։

բ) Բայի Հայցական սեռի խնդիրը դառնում է յատկացու-
ցիչ նոյն բայի արմատ կամ նորանից ածանցուած գոյականին։
Օր. «Առ «էր հարաւոր» եկն յաշխարհ»։ (==Քանզի սիրէր
չարաւոր)։ «Ուրախանայ ընդ գիւղ մոլորեալ շէրին»։ (==Ձի
եզիտ շէրին մոլորեալ)։ «Արարչին հարդին»։ (==Առնելն
զմարդն)։

գ) Բայի միւս խնդիրները անփոփոխ են մնում նոյն բայի
արմատ կամ նորանից ածանցուած գոյականին մօտ։ Օր. «Հա-
շարդին ընդ հիւրէնքն արար զամենայն»։ (==Հաղորդ էր ընդ
Հիւրեանքն) «Մի հաւ է ամենեցուն յաշխարհ»։ (Միով օրինակաւ
մտանեն ամենեքեան յաշխարհ)։ «Ի վայոյթին չարոյթին ծխեալ
կայ խոսկանացեալ»։ (==Ձի վկայեցէ չարոյթին)։ «Եբեր նմա...
իշխանութիւն ի վերայ Բանաստեայ նորա»։ (==Ձի իշխեցէ ի Վերայ
Բանաստեայ իւրոց)։ «Փրկութիւն ի Բնաւայ մերոց և ի յեւայ ամե-
նայն արեւայ մերոց»։ (==Փրկել ի Բնաւայ և ի յեւայ ատե-
լեաց)։ «Ուրհոյթին նորա ազգաց յազգս երկնայ իւրոց»։
(==Ողորմի նա երկնայ իւրոց ազգաց յազգս)։

§ 106. Երբ կրճատուած նախադասութիւնը թէ ենթա-
կայ և թէ սեռի խնդիր ունի՝ երկուքն էլ չեն դրւում սեռա-
կան Հոլովով իբրեւ յատկացուցիչ, որովհետեւ սորանից իմաստի
անորոշութիւն կարող է առաջ գալ. (օր. Մկրտութիւնն Յով-
հաննու Յիսուսի՝ կարող է նշանակել թէ այն, որ Յովհաննէս
մկրտել է Յիսուսին, և թէ այն, որ Յիսուս մկրտել է Յովհան-
նէսին)։ Այս դէպքում սովորաբար բայանունը գործ է ածուում
կրաւորական իմաստով, բայի ենթական, կանոնի Համաձայն,
բացառական Հոլովով կգրուի իբրեւ սեռի խնդիր, իսկ բայի
Հայցական սեռի խնդիրը կգրուի սեռական Հոլովով իբրեւ յատ-
կացուցիչ։ Օր. «Յովհաննէս մկրտեաց զՅիսուս» նախադասու-

Թիւնը բայանունով արտայայտելիս՝ կուեննանք «Մկրտուծիւնն Յիսուսի ի Յովհաննէ», որ համապատասխանում է «Յիսուս մրկրտեցաւ ի Յովհաննէ» նախադասութեան:—Իբրեւ հազուադիւտ դէպք՝ բայանունը երբեմն պահում է ներգործական նշանակութիւն, իսկ սեռի խնդիրը դրուում է առ նախդրով հայցական հոլովով: Օր. «Մէր որդւոց առ ծնողս», «Ատելութիւն առ եղբարս»:

ԾԱՆ. Գիտնալու է, որ § 106-ում բացատրուած խօսքի ձևը սովորական չէ ընտիր գրաբարի մէջ, որովհետեւ լեզուն այդ աստիճանի ճկունութիւն չունի. Այգպիսի դիպուածներում ընդհանուր կանոն է՝ բայը ոչ թէ բայանուն դարձնել, այլ անորոշ դերբայ, որ բնական կերպով վարում է թէ գոյականի և թէ բայի պաշտօնը:—Իսկ չունաբան մատենագիրներն, ընդ հակառակն, յաճախ սիրում են գործածել այդ ձևը, մինչև իսկ սեռի խնդիրը բայանունի մօտ ևս հայցական հոլովով դնելով: Օր. «Լսեմք Խօսքս» ի մեր լեզուս ~~չենք~~ Աստուծոյ (Գործք, Բ. 11. = Լսեմք, զի խօսին նոքա ի մեր լեզուս զմեծամեծս Աստուծոյ), «Յառաջ քան ~~ապրիլ-ի-ն~~ չոչնչէ ~~ապրիլ-ի-ն~~ մեծագոյն զվերջին փրկութիւնն իմանայիր» (Յղիշէ):

§ 107. Ածականները խնդիր առնում են երկու տեսակ. նախ՝ իբրեւ բայարմատներ և բայարմատներից կազմուած ածանցական բաղադրական ու բարդ բառեր, (ինչպէս ազատ, զգոյշ, օտար, պիղծ, հմուտ, կարօտ, հակառակ և այլն բայարմատները, գլթած, գիտուն, ընդունակ, փախստեայ, խոտան, տուիչ, ապականիչ և այլն ածանցականները, անճառ, անհաս, տգէտ, անգործ, անհնարին բաղադրականները, եկամուտ, սրտառուչ, լուսատու, սրտագէտ, բարեխօս, հիւթաբեր և այլն բարդերը). և երկրորդ՝ իբրեւ լոկ որակական և քանակական ածականներ. (ինչպէս մեծ, փոքր, արդար, բռնի, ամբարիշտ, գեղեցիկ, հմուտ զգոյշ և այլն և սոցա քանակական ձևերը՝ մեծագոյն, բռնաբոյն, ազնուականագոյն, զգուշագոյն և այլն): Բայածականները դերբայի իմաստ ունին. ազատ, պիղծ, օտար՝ նշանակում են ազատուած, պղծուած, օտարացած. զգոյշ, հակառակ, գիտուն՝ նշանակում են զգուշացող, հակառակող, գիտցող:

§ 108. Եթէ վերցնենք մի նախադասութիւն, օր. «Դուք գիտէ՞ զօրէնս» և նրան ամբողջապէս խնդիր դարձնենք մի ուրիշ բայի, օր. «ընդ ձեզ խօսիմ, ընդ գիտնաց՝ օրինաց»՝ իրտեսնենք, որ նախկին բայը դարձաւ որոշիչ իւր նախկին ենթակային, իսկ սեռի խնդիրը դրուեցաւ սեռական Հոլովով՝ գիտուն բայաժականին մօտ՝ իբրեւ նորա լրացուցիչը՝ Նոյնպէս «Տէր տայ պարգևս բարեաց»՝ նախադասութեան մէջ ասացուածը բայաժականի վերածելով՝ կունենանք. «Տէր տուիչ պարգևաց բարեաց», կամ «Տէր պարգևատու բարեաց»։ Առաջին ձևում՝ նախկին սեռի խնդիրը դրուեցաւ սեռական Հոլովով իբրեւ լրացուցիչ բայաժականին, երկրորդ ձևում՝ բարդուեցաւ բայաժականին հետ. երկու դէպքում ևս՝ ենթական մնաց ուղղական Հոլովով, և բայաժականը դարձաւ նորա որոշիչը։ Սորանից բխում է հետեւեալ կանոնը.

§ 109. Բայաժականները սեռական Հոլովով խնդիր են առնում այն բառը, որ նոցա արմատ-բայ սեռի խնդիր պէտք է լինէր Հայցական Հոլովով. իսկ արմատ-բայի ենթակային իրանք որոշիչ են լինում։ Օր. «վարդապետք գիտունք օրինաց»։ «Գործօնեայք Բարեաց և արդարութեան»։ «Ջապականիչսն յիշուց»՝ խառնուածովք արար օգտակարս իրերաց»։

ԾԱՆ. Բայց ընդհանրապէս բայի սեռի խնդիրը բարդուում է բայարմատի հետ. ինչպէս վերի օրինակներում՝ «գիտունք օրինաց» և «գործօնեայք բարեաց» կարելի է այսպէս ասել՝ օրէնսգէտք, բարեգործք։ Այսպէս գործ է ածուում սովորաբար՝ սրտագէտ, լուսատու, հիւթաբեր և այլն, փոխանակ՝ գիտակ սրտի, տուիչ լուսոյ, բերող հիւթոց։ Այսպէս նաև՝ ամենագէտ, ամենակարող, ամենիմաստ, որոնք նշանակում են ամեն բան գիտցող, կարողացող, հասկացող, և ոչ թէ՛ ամենից գիտուն, գորաւոր և իմաստուն, ինչպէս գործ են ածուում ստորին գրաբարի և այժմեան լեզուի մէջ։

§ 110. Կրաւորականի իմաստ ունեցող բայաժականները, իրանց արմատ-բայի բացառական սեռի խնդիրը՝ իրանց խնդիր են առնում քիչ անգամ բացառական Հոլովով, իսկ աւելի յաճախ տրական Հոլովով։ Օր. «Եղէգն շարժուն է հաշիւ»։ «Խուն-

կըք ձեր պիղծ են ինչ: «Խաշինք լմ զլոխան ադ: ձերոց ճա-
րակէին»:

§ 111. Բայածականները բնութեան խնդիր առնում են սովորաբար այն հոլովներով, որ պահանջում են նոցա արմատ-
բայերը: Օր. «Ոչ են եկամուտ է նա կամքն»։ (==Ոչ մտին է նա): «Մնաց Զրուանն դատարկ յարբւն-լէնէն»։ (==Դատար-
կացաւ յարբւն-լէնէն): «Ոչ (է) էութիւն Հակառակ նա»։ (==Որ Հակառակիցի նա): «Ոչ (էր) կարօտ յիմա-բո-լէնէն», կամ՝
«կարօտ է-ի-ի»։ «Ձեռք ձեր լի են արեմք»։ Տէր օգնական է նա
ի մահիճս ցաւոց իւրոց»։ «Ոչ ոք է նման նա»։ Այսպէս նաև՝
աղատ ի կարեաց, սուրբ ի մեղաց, զգոյշ ի թշնամեաց, նիազ
ի գիտութիւնէ, կարօտ Հացի, Հմուտ օրինաց, արժանի ողջու-
նի, էակից Հօր, փառակից որդւոյ, ծարաւի արեան, Հիւթաբեր
ի պէտս ուրուք, խոտան առաջի Տեառն և այլն:

§ 112. Բացասական բայածականները խնդիր առնում են բնդհանրապէս տրական հոլովով և աւելի նուազ՝ բացառական հոլովով, անկախ նոցա արմատ-բայերի պահանջած հոլովից: Օր.
«Մարկիոնն թէ մարդ իցէ՝ ապա և նա անճառ էին բանքն»:
«Տգէտ էր Հօրն իարհրդոյ»։ «Ա- է հարդիւնէ ալի անհնարին է,
այլ ոչ առ է յԱ-բո-ծոյ»։ Այսպէս ասուում է նաև՝ անտես կամ
անտեսանելի աչաց, անհաս մտաց:

§ 113. Ըծականները Հայերէնի մէջ վաղուց կորցրել են իրանց բաղդատական և գերադրական ձևերը¹⁾, որոց Համար ընտիր գրաբարն յատուկ ձևեր չունի. այլ Համեմատութիւն ցոյց տալու Համար գործ է ածում պարզ (դրակտն) ածականը՝
+ան, ևս, իւրի, յոյժ և նման բառերի Հետ. օր. մեծ քան, մեծ
ևս, կարի մեծ, մեծ յոյժ): Բայց ժամանակի ընթացքում լե-
զուն այս պակասորդը լրացրել է նոր ձևեր Հնարելով, իբրև
բաղդատական գործ է ածել ածականի բարդութիւնը 4-յո՝ բա-

¹⁾ Վատ-թար բառի մէջ մնացել է նախնական բաղդատականի մասնիկը. բայց այս բառն ևս պարսկերէնից է առնուած:

ռի Հետ, որի սկզբնական նշանակութիւնն եղել է՝ յատկութիւն. այնպէս որ *Տեժագոյն*, որ սկզբնապէս նշանակելիս է եղել՝ *Տեժի յաջիւղութիւնն ունեցող*՝ Հետզհետէ փոխել է նշանակութիւնը՝ և արդէն *Ե*. դարում սկսել է նշանակել՝ *աւելի մեծ*. նոյնպէս դեղ-նադոյն, որ առաջ նշանակում էր լոկ՝ դեղին յատկութիւն, դոյն ունեցող՝ յետոյ սկսել է նշանակել՝ աւելի դեղին: Իբրև դերադրական գործ է ածել *Տեժ* բառի բարդութիւնն ածականի Հետ. այնպէս որ *Տեժախաղ*, որ իսկապէս նշանակում է *խաղ Տեժայի*, ամեն բան կարողացող՝ ժամանակի ընթացքում փոխել է նշանակութիւնը և այժմ նշանակում է *Տեժի աւելի խաղ*, ամենագործաւոր: Այս օրինակներով լեզուն գտել է միջոց կազմել բաղդատական և գերազրական աստիճաններ բոլոր որակական ածականների Համար: Բայց նկատելու է, որ ընտիր զրաբարի մէջ *Գոյն* և *Տեժ* բառերով բարդուած ածականները խիստ քիչ են պատահում բաղդատականի և գերազրականի նշանակութեամբ: Գոյն-ով բարդուած ածականներն ընդհանրապէս դրական ածականի իմաստ ունին, և նոցա փոխանակ միշտ կարելի է գործածել դրական ածականներ. (օր. նոյնչափ օրինաւոր է ասել՝ օձն էր *Երեսօրեայն* քան զամենայն զազանս՝ որչափ և՛ օձն էր իմաստուն քան զամենայն զազանս. չոր քան զամենայն, և՛ *Երեսօրեայն* քան զամենայն): Իսկ ամեն-ով բարդուած ածականները գերազրականի նշանակութեամբ ընտիր զրաբարում կարելի է նկատել իբրև բացառութիւն—այն աստիճան սակաւութիւն են այդպիսի բառերը: Գոյն և ամեն բառերով բարդուած ածականները բաղդատականի և գերազրականի նշանակութեամբ գործ են ածում ստորին զրաբարի մէջ և այժմեան տշխարհաբարում:

§ 114. Որակական ածականները, որոց տակ գորութեամբ Հասկացուում է մի զոյական՝ առնում են յոգնակի բացառական կամ ի նախդրով յոգնակի Հայցական խնդիր՝ ցոյց տալու Համար ընտրութիւն իրանց տեսակին պատկանող ուրիշ առարկաներից, ինչպէս և տշխարհաբարում: Օր. «Մեծն է յէջ եղիցի

ձեր սպասաւոր»։ «Ասէ կրտսերն ի նոյնէ»։ «Զէ յարուցեալ ի ծնունդն կանանց մեծ քան զՅովհաննէս մկրտիչ»։ Բարձր է ի ինքնաւոր խոստանան զԱստուծոյ պատմութիւնն կատարել»։ «Զայս ոչ ամենեքին զիտեն, այլ առաջ ի նոյնէ»։

§ 115. Մասնական և հարցական անունները ահ, ոհ, որ ոհ, զիս, որ ինչ, ի-բարեմէնք-բ ոհ, ոհ, ոհ, նոյնպէս և թուականներն հասարակ ածականների նման առնում են յոգնակի բացառական խնդիր՝ ցոյց տալու համար ընտրութիւն իրանց տեսակի առարկաների միջից։ Օր. «Ոհ ի յէջ մատնելոց է զիս»։ Մի ոհ յորդանն նորա էր»։ Ոհ ոհ (կամ ո ոք) ի նոյն է վաղ առ իս հասցէ՝ զնա թագաւոր արարից»։ «Զոր ինչ յարեւոյս բարի կարծիցեն»։ «Յո ոհ ի յէջ հայր՝ խնդրիցէ որդի իւր ձուկն»։ «Ոհ ի յէջ առ հսկալ իւրում յաւելու կարիցէ ի հասակ իւր կանգուն մի»։ «Ասէ մի ահ ի նոյնէ, որ անդն կային»։ «Հինգն ի նոյնէ յիմարք էին»։

ԾԱՆ. Սիւննոյն նշանակութեամբ երբեմն սլատահում է գործածուած յոգնակի սեռական հոլով, փոխանակ բացառականի, որ պէտք է համարել յունաբանութիւն։ Օր. «Եւ եղև ի հասանելն նորա ի մի բարեմէն.... Եւ եղև ի միում առաջ» (Ղուկ. Ե. 12, 17), որտեղ յունարէնն, համաձայն իւր կանոնին՝ ունի սեռական հոլով։

§ 116. Որական և ածականները առնում են ինքնաւորութեամբ հայցական խնդիր՝ ցոյց տալու համար բաղդատութիւն իրանց տեսակին չպատկանող առարկայի հետ, որից աւելի կամ պակաս յատկութիւն ունենալ են նշանակում, որ աշխարհաբարում դարձեալ բացառական հոլովով է արտայայտուած։ Օր. «Որ այնչափ հզօր եւ իմաստուն էր ինչ զհայրն՝ զտանի վատթարագոյն, զի ի վատթարէն իւրեցաւ»։ «Եթէ բարեմէն ինչ էր հիւզն՝ զի ետ ի ձեռս զիւր պատրեալսն նմա չարչարել»։ «Գոյ այլ աշխարհ՝ գեղեցիկ եւ աղանախանգոյն ինչ զբարեմէն»։ «Միւսն ևս անարդարեմէն է ինչ զամենայն»։ «Ինչ զամենայն իմաստուն համարին զՊղատուն»։— Օրինակներից երևում է, որ բաղդատականի նշանակութեամբ անխտիր գործ են ածուած թէ՛ սլարդ և թէ՛ գոյն-ով բարդուած ածականները. իսկ գերադրական

աստիճանի համար ընդհանրապէս զործ է ածուում զոյն-ով
բարդուած ձևը:

ԾԱՆ. 1. Որակական ածականների մօտ ևս պատահում է երբեմն
սեռական խնդիր փոխանակ բացառականի Սակայն այդ սեռականը
կամ չունաբանութեամբ է զործածուած, կամ թէ համարուելու է յատ-
կացուցիչ կամ խնդիր բացառականի Օր. «Ամենայն հեղուկ-
գու է իր» (Եղիշէ- որ կամ չունաբանութիւն է փոխանակ ասելով՝ դու
էիր աւագ քան զամենայն նախարարսն, կամ՝ նախարարացն յատկա-
ցուցիչ է աւագ բառին — նախարարների գլխաւորը): «Մոլորութիւնն
դիւաց խաբեաց շէտ-դաւ- հոյ» (որտեղ հացոյ՝ որոշիչ յատկա-
ցուցիչ է—հաց դիւցապաշտներին): «Պատուական ամենայն խաղաղ-
ութիւն» (որտեղ ժողովրդեանն՝ բնութեան խնդիր է պատուական բացառակա-
նին):

ԾԱՆ. 2. Ըստ անգամ պատահում է, որ խնդրառու մասնական
անունը ներգործութեամբ չէ դրուում, բայց միայն նորա բացառական
խնդիրը: Այս բացառականը հոգի, ընդհանր- է նշանակում և կարող է
պատկանել ինչպէս բային, նոյնպէս և զօրութեամբ հասկացուած մաս-
նական անունն: Օր. «Նեթանուք և ի յիշ- աստուածացուցին» (զօ-
րութեամբ հասկացուում է՝ զհոգի ձկանց): «Տուք մեզ յիշ- ձերմէ»:
(զօրութեամբ հասկացուում է՝ հոգի մի, իշխ- ին):

ՆԱԽԱԴՐՈՒԹԵԱՆ ԽՆԴՐԱՌՈՒԹԻՒՆԸ

§ 127. Նախադրութիւններն անփոփոխ մասնաբանինքն
որոնք իրանցից յետոյ պահանջում են լրացուցիչ բառեր կամ
խնդիրներ. ինչպէս յիշ աւուրց, հիշ ի նոցանէ, հոգեւոր աշա-
կերտօք, զիշ նորա, ի ձեռք մեր, աշակերտսն, ընդ գետ և
այլն:—Նախադրութիւններն երկու գլխաւոր տեսակի կարելի է
բաժանել, 1) նոքա, որոնք առանձին առնուած՝ որոշ նշանա-
կութիւն չունին, իսկ այլ և այլ հոլովների վերայ դրուելիս՝
տալիս են նոցա նոր իմաստ, ինչպէս ի (1), դ, ց, առ, ընդ, ըստ.
սոքա կոչուում են նախդիր¹⁾. 2) նոքա, որոնք առանձին առ-
նուած՝ ունին իրանց սեփական նշանակութիւնը, և իրանցից
յետոյ պահանջում են մի որոշ հոլովով խնդիր. ինչպէս են ի

¹⁾ Նախդիրների մասին տես Գր. հոլ. §§ 124—131.

վերայ, ի մէջ, Հեռի, զկնի և այլն. սոքա կոչուում են նախադրութիւն:

§ 118. Գրաբար լեզուի նախադրութիւնների ամենամեծ մասը սկզբնապէս եղել են գոյական անուններ և բայարմատներ, և այս պատճառով նոցանից շատերն ունին այլ և այլ (նախնական) հոլովական ձևեր. ինչպէս վեր գոյականը (վերևի կողմը) հոլովում է՝ ի վեր, ի վերուստ, ի վերոյ, ի վերայ. առաջ (առաջի կողմը) հոլովում է՝ յառաջ, ընդ առաջ, առաջի, առաջոյ, զառաջեալ. այսպէս նաև՝ Հետ—զհետ, ի հետէ, *Հետև. յետ—յետոյ, յետս, յետուստ, *աղազ—աղազի, աղազալ, աղազս, յաղազս. մէջ—ի միջի, ի միջոյ, ի մէջ, ընդ մէջ. իբր—իբրև, *Հեռ—ի Հեռուստ, Հեռ—ի և այլն: Սորանից Հետևում է այս ընդհանուր կանոնը, որ Հայերէն լեզուի նախադրութիւններից մեծ մասն առնում է խնդիր սեռական հոլովով, որ իսկապէս ուրիշ բան չէ՝ բայց եթէ յատկացուցիչ գոյականի. այսպէս՝ առաջի նորա՝ նշանակում է նորա առջևում. որտեղ նորա՝ իսկապէս յատկացուցիչ է առաջ գոյականին. զհետ նորա՝ նշանակում է նորա Հետքով, և նորա՝ յատկացուցիչ է Հետ (Հետք) գոյականին: Իսկ փոքր մասը (բայարմատներն) առնում են բնութեան խնդիր այն հոլովով, ինչ հոլով որ պահանջում են նոցա բայերը. օր. հէ—ի նոցանէ (Հեռանալ ի նոցանէ). մերձ. ի քաղաքն (մերձենալ ի քաղաքն), գաղտ¹⁾ ի բազմաց (գաղել ի բազմաց) և այլն:

§ 119. Նախադրութիւնների մէջ առանձին նկատելու են Հետևեալ կանոնները.

Ի կողմն, ի կոյս, ի սակս, ի կողմանէ, ի կուտէ, ի հետէ հոլովուած նախադրութիւնների խնդիրը դրւում է ոչ թէ իրանցից յետոյ, ինչպէս սովորական է նախադրութիւններին, այլ իրանցից առաջ. և իրանց նախդիրը դրւում է խնդրին վերայ, որ հոլովով Համաձայնում է նոցա Հետ: Օր. «Այն յայն սէն լինի», «Ի մեր սէն», «Դարձաւ ի կինն իշխան», «Գնաց յա-

¹⁾ Նախնական կրաւորական անցեալ դերբայ գաղել բայի:

ըլեելս իոյ», «Պային ի տանէ իռնանէ», «Ելանէ յարեւելից իռնէ», «Ակն ունէր ի վաղուց հեռէ, յերկուց ամաց հեռէ»: «Յորմէ իռնէ արեգակն իցէ՝ յայնմ թերէ սկսանի ի նմա լոյս ծնանելը».
— որոնք նշանակում են՝ կնոջ կողմը, դէպի արեւելք, տան կողմից, արեւմուտքից, վաղուց ի վեր, երկու տարուց ի վեր են:

§ 120. Իբրև, որպէս, քան նախադրութիւնները առնում են հայցական հոլովով խնդիր՝ երբ ցոյց են տալիս նմանութիւն կամ համեմատութիւն մի առարկայի հետ, որ դրուած է ուղղական կամ հայցական հոլովով. Օր. «Իջեալ անհոգի իբրև զհայրսնոր ոչ ոտնաձայն առնէր ի դրախտին»: Տեսանէի զսպասուհի, իբրև զհայրսն անկեալ յերկնից»: «Ոչ կամէր թէ որպէս զանառն ի հարկէ վարիցին» (հարդէ): «Ուտէին զհոգիւրդ իմ, որպէս իհրաշակ հացի»: «Սրեցին զշշուռ իւրեանց, որպէս զօյլ» (=զլեզու օձի): «Ո՞ր քան զհարուստ իցեն»: «Սիրեցի զհոգիւրդ քան զանհոգի»:

ԾԱՆ. Որովհետև այս նախադրութիւնների հայցական խնդիրը անխորհրդորդ է՝ ածում է թէ ուղղական և թէ հայցական բառի հետ նմանութիւն և համեմատութիւն ցոյց տալու համար՝ ուստի երբեմն կարող է խօսքի երկիմաստութիւն տեղի ունենալ, այսինքն նմանութիւնը կամ համեմատութիւնը կարող է վերաբերել թէ ենթակային և թէ սեռի խնդրին. Օր. այս խօսքում. «(նա) հարկանէ իբրև զանասուն մեր» — քերականօրէն իմաստն անորոշ է. որովհետև կարող է նշանակել, թէ նա խփում է մեր անասունին, ինչպէս խփում է ծառան, նոյնպէս և՛ թէ նա խփում է մեր անասունին՝ ինչպէս խփում են ծառային. Այսպիսի անորոշութիւնից խոյս տալու համար՝ յոգնակիւմ այս նախադրութիւնների խնդիրները կարող են դրուել ուղղական հոլովով. օր. վերոյիշեալ նախադասութիւնը առաջին նշանակութեամբ պէտք է ասել. «(նա) հարկանեն զանասունս մեր, իբրև ծառայ», (որտեղ ծառայ իւր հոլովով ցոյց է տալիս, թէ նա բառին նմանութիւն է կազմում). իսկ երկրորդ նշանակութեամբ՝ «(նա) հարկանեն զանասունս մեր, իբրև ծառայ»: Բայց երբ նախադասութեան ձևն եզակի է՝ լեզուն հնար չունի այս երկիմաստութիւնից խոյս տալու. մնում է խօսքի իմաստից մակաբերել. ինչպէս վերի օրինակում նախընթաց խօսքերից մակաբերում ենք, թէ նա (Աստուած) սպանում է մեր անասունին, իբրև մեր ծառային:

§ 121. Բայց երբ այդ նախադրութիւնները նմանութիւն կամ համեմատութիւն են ցոյց տալիս մի բառի հետ, որ դրուած է թեք հոլովով՝ նոցա խնդիրը հոլովով կհամաձայնի այդ թեք հոլովին: Օր. «Անաստութիւնն եղև պատճառ մահուան Դար-դոն, իբրև յանցանքի»: «Սաստեալ գողանի իբր շահ՝ ցածուցանէ յանաստ գաղանութենէն»: «Իբրև յարդի» մատուցեալ է ի մեղ Ստուած»: «Իբր ի ողորմ իմեքէ արարածոց հրամայէր հրաժա-րել (ի հոյ): «Ուրախ լինէին ի հոյ, իբրև յարդ-ը հասարակաց»: «Արգահատեսցեն հոյ, որպէս ի չարէն Բանապարհոյ»: «Ետ ըմ-պել նոցա (ի շեմ) իբրև ի խորոյ մեծէ»: «Առաջնորդեաց նոցա ընդ անդունդ, որպէս ընդ անապատ»: «Վապեալ էին յաշտութեան, որպէս յերկաթ»: «Իիւրապոյն լիցի երկին՝ Սողոմացւոց և Գոմո-րացւոց, քան Բանապարհի»:

§ 122. Ի միջի նախադրութիւնը երբ խնդիր ունի մեր, ձեր, իւր ստացական դերանունները՝ ինքը իբրև նախդրով տրա-կան գոյական է վարուում, իսկ խնդիրն իբրև ածական դրուում է յետադաս տրական հոլովով.—ի միջի մերում, ի միջի ձե-րում, ի միջի իւրում: Իսկ ի մէջ նախադրութիւնը առնում է սեռական խնդիր (իսկապէս յատկացուցիչ)—ի մէջ մեր, ձեր, իւրեանց:

§ 123. Ինչպէս վերը տեսանք՝ նախադրութիւնները կամ իբրև գոյական անուններ խնդիր են առնում սեռական հոլո-վով իբրև յատկացուցիչ, կամ իբրև բայարմատներ՝ բնութեան խնդիր են առնում իրանց արմատ-բայի պահանջած հոլովով (§ 118): Բայց կան մի քանի նախադրութիւններ, որոց ստու-գաբանութիւնները որոշ չլինելով՝ հարկաւոր է յատկապէս գիտ-նալ նոցա խնդրառութիւնը: Սոքա են.

Վասն, հանդէպ, յանդիման, ասան, որոնք խնդիր են առնում սեռական հոլովով: Օր. «Վասն չեք և Բողոք հեղանի ի քառու-թիւն մեղաց»: «Երթալք ի գիւղդ, որ հանդէպ Բեք կայ»: «Նստէր Յիսուս յանդիման Բանապարհի»: «Առանց հոյ ոչ ինչ եղև»: Մինչև, որ խնդիր է առնում ի և յ նախդիրներով հայ-

ցական Հոլովով: Օր. «Մինչև է Ժ-Գ» աշխարհի են խօսք նոցա»: «Մինչև է Դ-Կ» արևու: «Երթիցուք մինչև Գեթեհէհէ»: Այսպէս նաև ասուում է. մինչև է մաՀ, մինչև է մի (մինչև վերջի մէկը), մինչև է սպառ (մինչև սպառիլը, վերջանալը), մինչև ցերեկոյ և. սլլն:

Մէջոսի, Դ-Գ, որոնք խնդիր են առնում բացառական Հոլովով: Օր. «Մեկուսի է Դ-Կ», Դ-Կ. (Նոցանից, ամբոխից մի կողմ, առանձին): «Ուրոյն է Դ-Կ», է Բոլոր-Դ-Կ. (Նոցանից, բազմութիւնից մենակացած, առանձին):

Հանդերձ, Դ-Կ (խնդրին յետադաս), որոնք խնդիր են առնում դործիական Հոլովով: Օր. «Հանդերձ Մարեմ», Հանդերձ Դ-Կ: «Յետի-Հափ, յետ-Հափ, Դ-Կ-Հափ»: (Ձեզ Հափ, մեռնելու Հափ, մինչև մեռնելը):

§ 124. Երբ նախադրութեան խնդիրը իւր ռեփական լրացուցիչներն ունի, (որ մանաւանդ պատահում է այն ժամանակ, երբ այդ խնդիրը դերբայ է կամ բայարմատ)՝ ընտրելագոյն մատենագիրները սովորաբար այդ լրացուցիչները դնում են նախադրութեան և նորա խնդրին մէջ, որով այս երկու միմեանց Հիտ կապուած բառերը Հեռանում են միմեանցից, բայց խօսքն աւելի ամփոփ, աղղու և վայելուչ է լինում: Օր. «Վաւն զվնասակարութիւնն է միջոյ Բոլոր-Կ». (==Վասն բառնալոյ): «Վաւն միոյ իրիք օգտակարին Դ-Կ է նոսա». (Վասն դտանելոյ է նոսա): «Մարդն Դ-Կ Աստուծոյ երկիւղին Դ-Կ» արտաքոյ ելեալ անսաստէ. (==Ըստ սահմանս երկիւղին Աստուծոյ): Ա-լաութեանցն խելամուտ լինելոյ՝ զանձնիշխանութիւնն պարզեւեաց նմա. (==Առ խելամուտ լինելոյ լաութեանցն): «Ուր կարիցէ կալ Դ-Կ դոցա յանգուզն Դ-Կ». (Եղիշէ.==առաջի յանգուզն յարձակման դոցա): Մտցեն Դ-Կ Աստուծոյ Դ-Կ: «Դ-Կ»:

ԾԱՆ. 1. Այսպիսի դէպքերում երբեմն պատահում է, որ անորոշ դերբայ-խնդրի Հայցական սեւի խնդիրը իւր իսկական Հոլովը փոխելով՝ համաձայնում է անորոշ դերբայի Հոլովին: Օր. «Վասն Բոլոր-Կ» մարդկան յառաջագոյն դործելոցն մեղաց. (==Վասն տալոյ մարդ-

կան ԲՆԻՔԻ յառաջագոյն գործելոցն մեղաց (նոցա)՝ «Յետ հապար
տի յաշտ առնելոյ»։ (==Յետ յաշտ առնելոյ հազար տ)։

ԾԱՆ. 2. Փոխանակ և վասն նախադրութիւններն երբեմն գործ
են ածուած կրկնութեամբ ընդ նախադրութեան հետ, և այդ կրկին նա-
խադրութիւններն առնուած են սեռական խնդիր. Օր. «Հատուցին ինձ
չար փութիւն ընդ ԲՆԻՔԻ»։ «Մահու պատիժ փութիւն ընդ ԲՆԻՔԻ կրեն»։
(Սոքա իսկապէս նշանակուած են՝ բարու դէմ (ընդ բարուց—տրական)
ինձ փոխարինութիւն (փոխանակ—հաշտական երկրորդ սեռի խնդիր)
հատուցին չարիք. վատութեան դէմ՝ մահի պատիժ են կրուած իբրեւ
փոխարինութիւն)։ «Վասն ընդ անագորոցն թշնամութեան ընդ մարդոցն
առնելոյ»։ (==Վասն (ընդ) ունեւոյ անագորոցն թշնամութիւն ընդ մարդոցն)։

ԳԻՏԵԼԻՔ ԽՆԴՐԱՌՈՒԹԵԱՆ ՎԵՐԱՅ

§ 125. Մի քանի անգամ արդէն տեսանք, որ մի բայ
կարող է խնդիր առնել երկու տարբեր հոլովներով. ինչպէս
ասել ումեք և ցոք, հարցանել զոք և յումեքէ, ուսուցանել զոք
և ումեք, ուրանալ զոք և յումեքէ, հաւատալ յոք և ումեք և
այլն, երբեմն տարբեր հոլովների հետ իրանց նշանակութիւնն
էլ փոխելով, բայց աւելի յաճախ՝ պահելով նոյն նշանակու-
թիւնը։ Այսպիսի բայեր շատ կան զրաբարի մէջ, որոնք ոչ մի-
այն տարբեր մատենադիրների մօտ տարբեր հոլովներով խնդիր
են առնուած, այլ նոյն իսկ միևնոյն մատենագրի մօտ։ Օր. Եզ-
նիկի մէջ պատահում ենք. «Ոչ ընդ ձեր հաճեալ», և «Կարող
իցէ առնել՝ դէն և հաճեալ»։ «Ոչ զգործ սպանութեան հաճեալ»,
և «Մանուկ կաթնակեր, որ յայլ ինչ կերակուր հաճեալ»։ Ս. Գրքի
մէջ՝ «Աստուծոյ հոգեւոր և ծովայն», և «Աստուծոյ ի նա Յիսուս»։
«Ի Բշտակ իմ ետեւ ակն իմ», և «Ետեւ շարունակ զի բարի է»։ «Լու-
աւ զյոյն երգոց և զպարուց», և «Ոչխարքն յոյն նորա լեւն»
(ականջ են դնում, մտիկ են անում)։ «Որ ոչ լեւն իմ հաճեալ
լեւն իմ իմ հաճեալ», և «Որ ընդ իմ հաճեալ ոչ լեւն ընդ մատենայն տան լեւն
նմա» (Եզնիկ)։ «Աստուծոյ արարած», և «Աստուծոյ արարած»։ Եւ այլն։

Այս տարբեր խնդրառութիւններից ոմանք բացատրուած են
օտար լեզուի ազդեցութեամբ կամ զրաբարի ոչ լիովին կազմա-

կերպութեամբ¹⁾), բայց մեծագոյն մասը՝ իմաստի նուրբ տարբերութիւններ են արտայայտում, որոնք քերականութեան մէջ չէ կարելի աւանդել, այլ ընտրելագոյն գրուածքների յաճախ և ուշադիր ընթերցանութեամբ են ըմբռնուում:

§ 126. Այն բայերը, որոնք ցոյց են տալիս խնամք մարմնի վերայ, ինչպէս են արկանել (հանդերձս), լուանալ, օծանել, ածել (զօտի), կապել (թագ) նոյնպէս և բաժանել՝ չնայելով որ ներգործական սեռի են՝ բայց խօսքի մէջ գործ են ածուում կրաւորաբար՝ երբ գործողութիւնը անդրադառնում է գործողի վերայ, (այսինքն երբ ենթական կատարում է գործողութիւնը իւր համար): Օր. «Արեւը զսփածանելին»: «Լուսոյց սրբութեամբ զձեռս իմ»: «Սծում իւղով զգլուխ իւր»: «Ածում զօտի ընդ մէջ իւր»: «Բաժանելս զհանդերձս իմ յիւրեանս»: — Իսկ երբ գործողութիւնը փոխադրւում է ուրիշ առարկայի վերայ՝ այս բայերը գործ են ածուում ներգործաբար: Օր. «Ոչ լուսոյց գոտս իմ յաւիտեան... եթէ ոչ լուսոյց զքեզ»: «Սծել իւղով զգլուխ իմ»: «Դօտի ընդ մէջ քեզ և պաշտեսցէ զնա»:

ԾԱՆ. Այս դարձուածքը յունաբանութիւն է, որ սակայն, սակաւ բացառութիւններով՝ ընդհանրացել է ընտիր մատենագիրների մէջ: Այժմեան լեզուով՝ այս բայերը գործ են ածուում կրաւորակերպ՝ երբ գործողութիւնն անդրադառնում է ենթակայի վերայ, և միևնոյն ժամանակ սեռի խնդիր չունի (այսինքն երբ այդ բայերն ստանում են չէզոքականի նշանակութիւն). այսպէս՝ հագուեցաւ, կապուեցաւ, լուացուեցաւ, սրբուեցաւ, օծուեցաւ և այլն. իսկ երբ սեռի խնդիր ունին՝ միշտ գործ են ածուում ներգործական ձևով, այսպէս՝ զգեստը հագաւ, զօտին կապեց, երեսը լուաց, սրբեց, գլուխը օծեց և այլն:

§ 127. Հայերէն լեզուի յատկութիւններէց մէկն է՝ զոյական և ածական անունները կրկնել միևնոյն հոլովներով, մանաւանդ երբ նոքա խնդրի պաշտօն են վարում: Այս կրկնութեամբ բառերը երկու նշանակութիւն ունին, կամ ընդհանրութեան իմաստ են տալիս (փոխանակ գործածելու ամենայն, բո-

¹⁾ Տես ներածութիւն, եր. 15:

լոր, բովանդակ ածականները), կամ, լողնակի զործածուելիս՝
անորոշութեան, (փոխանակ գործածելու՝ այլ և այլ, դանազան
ածականները): Օր. «Նստեալ ժողովեցին շէքէ բէքն յամանս»:
(Մատթ. ԺԳ, 48—բոլոր լաւերը ժողովեցին ամանները. յու-
նարէնն այստեղ ունի—ժողովեցին շէքէն յամանս): «Եւ եղի-
ցին սովք և սրածութիւնք և ոստանութիւնք է աշիւ աշիւ»:
(Մատթ. ԻԳ, 7—այլևայլ տեղերում. յունարէնն ունի մի բա-
ռով—շատ աշիւ): Եզնիկ և ուրիշ ընտիր մատենագիրներ յա-
ճախ գործ են ածում այլ վայելուչ հայկաբանութիւնը, փոխա-
նակ ածականներ զործածելու: Օր. «Արեղակն ընդ ժամանակ
ժամանակ է խաւար դառնայ»: «Եւ ածեալ է երգչն է երգարն»
առաջի նկարէ»: «Այլոց էք էք խոստանան տալ» (Այլև այլ ժամա-
նակ, դանազան կերպարանք, այլևայլ բաներ): «Մէջ մէջ ըստ
իւրաքանչիւր ազգաց անուանս դնէր»: «Լուսին ահայ ահայ հիւ-
ծանի»: «Զիւրդ գարեն աւար աւար է նոյն արեւելս ածիցեն»:
(Ամէն մէկին, ամսէ ամիս, օրէցօր, ամեն օր):

ԾԱՆ. Այս կրկնուող բառերը եթէ նախդիր ունին՝ նախդիրը
ընդհանուր կանոնով դրուում է նախադասին վերայ, իսկ երկրորդ բա-
ռը նախդիր չէ ունենում.—բարի բարին; է տեղիս տեղիս, շատ
մանակս ժամանակս, յազգաց ազգաց, է քաղաքաց քաղաքաց և այլն:

ԱՍՏՅՈՒԱԾ ԵՒ ՊԱՐԱԳԱՅԱԿԱՆ ԲՍՈՒՆՐ:

§ 128. Պարագայական կոչումն են այն բառերը, որոնք
բացատրում են ասացուածի կամ գործողութեան պարագանե-
րն, այսինքն հանգամանքները, օրինակ որպիսութիւնը, տե-
ղը, ժամանակը, պատճառը, քանակութիւնը և այլն: Պարա-
գայական բառեր լինում են սովորաբար մակրայները, թէև
դոցա փոխանակ կարող են գործածուիլ և գոյական կամ ածա-
կան անուններ: Օր. «Յայժմ գնաց Յիսուս ընդ արտորայսն
նոցա» (ժամանակի պարագայական բառ—մակրայ): «Յայժ
հանգի լուաւ Հերովդէս» (ժամանակի պարագ. բառ—Հոլովուած

գոյական)։ Այսպէս նաև՝ նստարուք և անտարուք յայն՝ Կէշ-ը կամ ի Կէշ-ը։ Ընդէր զստ և՝ չտն Կէշ զստ, և այլն։

§ 129. Մակրայնները, որոնք սովորաբար լինում են սլարազայական բառեր՝ անփոփոխ մասնաբանիներ են։ Գրաբարի մէջ իրիստ քիչ կան նախնական սլորդ մակրայններ, ինչպէս են՝ արդ, մինչ, երբ, միշտ, մերթ, նախ, ապա, հուսի, իբր, ահա, այո, ոչ, մի։ Իսկ զրաբարի մակրայններից ամենամեծ մասը հաջ են եկել գոյականներից, ածականներից, բարդուած կամ միմեանց մօտ դրուած զանազան բառերից։ Օրինակ մակրայի նշանակութեամբ զործ են ածուում հետեւեալ և ուրիշ շատ գոյականներ, ածականներ և միջակ անուններ որոնք մեծ մասամբ հոլովուած են. երեկ, հիրու, վաղ, վութ-ով, հարկ-աւ, կամ-աւ, վաղ-իւ, կանխ-աւ, բն-աւ, արդ-եւք, ի ուղառ, յ-ա-ճախ ¹⁾, յ-ոյժ, յ-իր-աւ-ի, յ-ան-իր-աւ-ի յ-առաջ, յետ-ոյ, ց-այդ, ց-երեկ, ց-անգ, աչդ-ուն, գիշեր-ի, ի հեռ-ուստ, ի վեր-ուստ, ամեն-եւին, ամեն-եւիմբ, արգար-եւ, զ-ի ²⁾, ու-ր, ու-րեք, ու-ստեք ³⁾, այլ-ուր, այլ-ուստ առ-աւել և այլն։ Չատ անգամ մակրայ են դառնում բարդուած բառերը, որոնք երբեմն նաև հոլովուած ձևերով են զործածուում. ինչպէս չարաչար, տարապարտ, տարաժամ, վաղ-վաղ-տիկ, ա-կամ-այ, յ-ան-կարծ։ Չատ անգամ մակրայ են դառնում նախադրութիւնն առանց խնդրի, կամ իւր խնդրի հետ միացած, և ընդհանրապէս միմեանց հետ անբաժան միացած բառեր, որոնցից որմանք նաև հոլովուում են, օր. արտաք-ս, արտաք-ոյ, յ-առաջ, մօտ, յ-այն-կոյս, ընդ-էր, առ-տնին, մի-թէ, զի-արդ, մինչ-և մինչ դեռ, երբ-եմն, երբ-եք, այս-պէս, այլ-ազգ, եռ-անդ, այս-օր, յ-այն-ժամ, այ-ժմ (=այս ժամ), յ-այսմ-հետէ, այսու-հետև, ահա-աւսիկ (=ահա աւսիկ) և այլն։

§ 130. Մակրայի նշանակութեամբ զործ են ածուում բազմաթիւ բառեր՝ կրկնութեամբ, և այս դէպքում առաջին անգամ բառը դրուում է անփոփոխ ձևով, իսկ երկրորդ անգամ՝

¹⁾ Աճել բալից։ ²⁾ Ի միջակ անունից։ ³⁾ Ո միջակ անունից։

ընդհանրապէս հոլովուած ձևով, իմաստին համաձայն: Ինչպէս են՝ բերան ի բերան, ձեռն ի ձեռն, թուփ առ թուփ, ճակատ առ ճակատ, ծայր ի ծայր, կեղծ ի կեղծս, մօտ ի մօտոյ, ճեպ ի ճեպոյ, կարճ ի կարճոյ, մերթ ընդ մերթ, հուպ ընդ հուպ, ետ ընդ ետ (իսկոյն, անմիջապէս), նոյն ընդ նոյն, անդէն և անդ, գամ քան զգամ, հաղ քան զհաղ (հետզհետէ, քիչ-քիչ), ևս քան զևս, ամ ըստ ամէ, օր ըստ օրէ, մի ըստ միոջէ և այլն: Նոյնպէս և պարզ կրկնութեամբ՝ արագ արագ, ստէպ ստէպ, յոյժ յոյժ, տակաւ տակաւ, երբեք երբեք, առ սակաւ սակաւ և այլն:

§ 131. Խիստ շատ անգամ մակբայի նշանակութեամբ գործ են ածուում և լոկ ածականները (պարզ կամ բաղադրեալ ձևերով), դրուելով եզակի կամ յոգնակի անորոշ հայցական հոլովներով. (§-ես §§ 60, 61, 67, 88): Ածականը լինելով որպիսութիւն ցոյց տուող բառ՝ կարող է ցոյց տալ ինչպէս առարկայի, նոյնպէս և գործողութեան որպիսութիւնը: Այսպէս միևնոյն ~~բառով~~ ածականը, գործածուելով գոյականի հետ՝—մաշ տարածամ—լինում է որոշիչ, իսկ գործածուելով բայի հետ՝—մեռաւ տարածամ—լինում է պարագայական բառ: Ուրեմն որոշելու համար, թէ ածականն ինչ պաշտօն է վարում նախագասութեան մէջ՝ պէտք է նայել, թէ նա առարկայի թէ գործողութեան որպիսութիւն է ցոյց տալիս: Որ. «կապեն բռնի» ~~ծանր~~. «որպիսի բեռներ՝ ծանր—որոշիչ. իսկ՝ «Սկանջօք իւրեանց ծանր» լուան». Ինչպէս լսեցին—ծանր կերպով, դժուարութեամբ. պարագայական բառ: «Սրկանել յապակի զարնակ» (որոշիչ), և՛ «Եթէ զջուրն քամեալ առաջ շահիչ» (պարագայական բառ): «Ճարար բռնի» պատրեն զանմեղ մարդիկ» (որոշիչ), և՛ «Ինքն միայն ճարար գիտէ» (պարագայական բառ): «Ի հոգեբոյ՝ գեղեցիկ» զարդարեալ և պաճուճեալ, և՛ «Ջամենայն զոր արար գեղեցիկ» ~~բար~~):

¹⁾ Ուրիշ հին լեզուների մէջ, որոնք գոյականների և ածականների սեռ ունին՝ ածականները մակբայ դառնալիս դրում են չէզո-

§ 132. Մակբայների գործածութեան մէջ յատկապէս նկատելու են հետեւեալ կանոնները:

Յուցական դերանունական արմատներէց կաղմուած մակբայները երեք սկզբնական և երեք ածանցուած ձևեր ունին. այսր, աստ, աստի, (կամ աստուստ) և՛ այսր-էն, աստ-էն, աստստ-ին: Սկզբնական ձևերէց առաջինը (այսր) շարժում է ցոյց տալիս դէպի նպատակակէտը (հայցականի նշանակութիւն), երկրորդը (աստ՝) դադարում (նախդրով տրականի նշանակութիւն), իսկ երրորդը (աստի կամ աստուստ՝) շարժում սկզբնական կէտից (բացառականի նշանակութիւն): Օր. «Ե՞րբ եկիր այդ»: «Յայսմ վայրէ ոք ա՛յր մի ժտեսցի երթալ»: «Ծագեալ ա՛րք՝ գնաց առ հարաւով»: «Սա ա՛ր մխիթարի և դու այդք՝²⁾ պապակիս»: «Եթէ կամիցին ա՛յի առ քեզ անցանել՝ ոչ կարեն, և ոչ այժ ոք առ մեզ անցանել»: «Ա՛յի ուստեք ի մօտէ ելանէ արեգակն»:

§ 133. Ածանցուած ձևերում էն, ին մասնիկները նշանակում են կրկնութիւն³⁾. ուստի ածանցուած ձևերը հոլովական նոյն նշանակութիւնն ունին՝ դարձեալ, կրկին, Հէնց յաւելուածներով. այսրէն նշանակում է՝ դարձեալ այստեղ, աստէն—կրկին այստեղում, աստստին—Հէնց (կրկին) այստեղից: Օր. «Գարձաւ այդէն»: «Գարձցի շողն ա՛րքէ՛ն յետս»: «Անդ եկեաց և ա՛րքէ մեռաւ»: «Ընկալար ա՛րքէ՛ գբարիս քո ի կեանսն քում» (Հէնց այնտեղ, կեանքումդ):

ԾԱՆ. Այս մակբայները յաճախ գործ են ածուում և ինչպէս ածական գոյականի հետ, պահելով իրենց նշանակութիւնը: Օր. «Ի ա-

քական սեռի վերջաւորութեամբ, եզ հայցական հոլովով, նոյնպէս և առանձին մակբայակերտ վերջաւորութիւններով, հայերէնը կորցրած լինելով սեռերն և մակբայակերպ վերջաւորութիւնները՝ միևնոյն ձևը գործ է ածուում երբեմն ածականի և երբեմն մակբայի նշանակութեամբ:

²⁾ Երկրորդ դէմքի համար չկայ նախդրով արտականի ձևը, որի փոխանակ գործ է ածուում հայցականի ձևը:

³⁾ Համեմատել նա—նոյն (=նո՛ւն), նոքա—նոք.ի՛ն:

«... եմուտ»։ «Ի դեպիս ան եղին»։ «Թուի, թէ ի ծնէ ան ելանիցէ»։ «Անոր իսկ յարմար մահապարտ գտանի»։

§ 134. Նոյնպիսի գործածութիւն ունին և ուրիշներու նախան արմատից կազմուած տեղական մակբայները, որոնք նոյնպէս մի քանի ձևեր ունին՝ տարբեր հոլովների համապատասխանող. ուր — հայցականի, ուր-եք — նախդրով տրականի, ուստի, ուստ-եք բացառականի։ Օր. «Ուր են երթամ՝ դուք ոչ կտրէք գալ»։ «Հողմն ուր կամի շնչէ»։ «Յայտ է, թէ ուր է ծածկի ցայգ» (արեգակն)։ (—որեւ տեղում)։ «Յամաք ուր է ծովէ անտի ոչ երևի»։ «Խաւարս օր լինի՝ ուր է իցէ»։ (որտեղից)։ «Ուր է յայտ է, թէ բեռեւալք են»։ (որտեղից, որից պարզ երևում է)։ «Թուի նմա, թէ անտի ուր է ի մօտէ ելանիցէ արեգակն»։

Եւ. Ուր-ը ժամանակի ընթացքում սկսել է գործածուիլ և նախդրով տրականի իմաստով. և այս նշանակութեամբ աւելի յաճախ է պատահում, քան իւր բուն (հայցականի) նշանակութեամբ։ Օր. «Ուր առնէր գաշտն»։ «Ուր գէշն իցէ՝ անդր ժողովեցին արծուիք»։ Իսկ հայցականի նշանակութեամբ աւելի սովորական է գործածել ո, ով դերանունը նախդրով հայցական հոլովով։ Օր. «Յուր երթաս»։ «Ոչ գիտես ուստի՞ զայ կամ յ՝ երթայ»։

§ 135. Ոչ և մի մակբայները թէպէտ գործողութեան բացասական նշանակութիւն են տալիս՝ բայց մեծ տարբերութիւն կայ նոցա իմաստի, ուրեմն և գործածութեան մէջ։ Ոչ-ը գործ է ածուում այն ժամանակ, երբ հարկաւոր է ցոյց տալ, թէ գործողութիւնը չկար, չկայ և չպիտի լինի. իսկ մի-ն գործ է ածուում՝ երբ խօսողը կամ, յանդիման է յայտնում, որ գործողութիւնը չլինի, (որ սակայն կարող է և կատարուիլ, հսկառակ արտայայտուած ցանկութեան)։ Ոչ-ը նշանակում է լոկ իրականութիւն, չգոյութիւն, իսկ մի-ն՝ խօսողի կամքը, տրամադրութիւնը՝ որ գործողութիւնը չլինի։ Օր. Եզնիկի այս խօսքում «Այլոց ի գրոց պատճառն առեալ՝ ասեն. ի նոյն իսկ զիրո գրեալ է, թէ եղ զնոսա ի հաստատութեան երկնից, ուստի յայտ է, թէ բեռեւալք են և ոչ գնայունք»։ (Ս. զրքի վերայ

Հիմնուելով ոմանք համոզուած են, թէ լուսաւորները բւե-
ռուած են երկնքում, և ոչ թէ շարժական են. նոցա համար
իրողութիւն է, որ լուսաւորները շարժական չեն): — Որին նոյն
մատենագիրն առարկում է. «Այլ թէ այնպէս իցէ՝ յորժամ զԱ-
դամայ ասէ, թէ եղ զնա ի դրախտին փափկութեան՝ բւե-
ռեալ համարեսցին և Տի՛ գնայուն»: (Հեղինակը յայտնում է իւր
ցանկութիւնը, որ Ադամին ևս բւեռուած համարին և ոչ թէ
շարժուն. Ադամի ոչ-շարժուն լինելը իրականութիւն չէ հեղի-
նակի համար, այլ նորա ցանկութիւնը, որ այսպէս լինի): Այս-
պէս ևս՝ «Ոչ հեղգասցուք այն ևս առնել պատասխանի»: (Մենք
չենք հեղգայ. իրողութիւն է, որ հեղինակը չպիտի հեղգայ),
որ եթէ ասէինք՝ Տի՛ հեղգասցուք՝—կնշանակէր չհեղգանք — լոկ
մի ցանկութիւն չհեղգալու, և ոչ իրողութիւն: «Ոչ տացես».
(պիտի չտաս—յայտնի իրողութիւն է, որ պիտի չտայ): «Մի
տացես». (չտաս—ցանկութիւն է, ոչ չտայ. բայց կարող է տը-
րուիլ հակառակ այս ցանկութեան):—Սորանից հետեւում է այս
ընդհանուր կանոնը.

§ 136. Մի մակբայը բացի հրամայական-արգելականից, որ
բացարձակ կամք է արտայայտում գործ է ածուծ նաև ստո-
րադասականում, սահմ. ապառնիում և անց. անկատարում (երբ
սա դրուած է ստորադասականի փոխանակ) այն դէպքերում
երբ արտայայտուած է նպատակ, ցանկութիւն, կամք, հրաման՝
որ գործողութիւնը եղած չլինէր կամ չլինի: Իսկ ոչ մակբայը
գործ է ածուծ երբ մերժուած է գործողութիւնը, առանց խօսո-
ղի կամքը կամ տրամադրութիւնն ի նկատ առնելու, կամ երբ
իրականութիւն է, որ գործողութիւնը չէ կատարուել, չէ կա-
տարուած, չպիտի կատարուի: Մի-ն գործ է ածուծ անշուշտ՝
արգելականի հետ, նպատակ ցոյց տուող (զի, որպէս զի, այնու
զի) շաղկապներից յետոյ, կամել, ցանկալ և նման նշանակու-
թեամբ բայերից յետոյ. իսկ ոչ-ը անշուշտ՝ սահմ. ներկայի և
անց. կատարեալի հետ: Յոր. «Մի դռնէն զձեզ Եղեկիա բանիւք,
որովք ոչ իւրէ փրկել զձեզ. և Տի՛ իւրէն զձեզ, թէ Աստուած

փրկեցե՛ղ զձեզ, և ոչ հաղաքի՛ք քաղաքս ի ձեռս թաղաւորին Ասորեստանեայց. հի՛ ասացա՛ւ Եզեկիայ»։ (Այստեղ մի. պատրեսցէ, մի խաբեսցէ, մի անսայք—խօսողի ցանկութիւնն ու կամքն են արտայայտում, ուստի գործ են ածուած մի մակբայով. իսկ ոչ կարէ՛ իրականութիւն է խօսողի համար, նոյնպէս և ոչ մատնիցի՝ իրականութիւն է Եզեկիայի համար—Եզեկիան չէ կարող ձեզ փրկել... այս քաղաքը չի մատնուի—ուստի դրուած են ոչ մակբայով)։ «Տէր Հովուեսցէ զիս, և ինձ ինչ ոչ պատեցէ»։ (Ինձ ոչ մի բան չի պակասի)։ «Մի՛ պատեցէ իշխան Յուդայ, մինչև եկեսցէ օծեալն»։ (Յուդայի իշխանը չպակասի—խօսողի ցանկութիւնը, օրհնութիւնը)։ «Աղօթս արարէք, զի հի ասացա՛ւ ի փորձութիւն»։ (Որ փորձութեան մէջ չընկնիք)։

ԾԱՆ. Աշխարհաբարի մէջ՝ մի գործ է ածուած միայն հրամայական-արգելականի հետ. իսկ բոլոր միւս դէպքերում՝ ոչ, գրաբարի ոչ և մի մակբայների փոխանակ. Սակայն նկատելու է, որ գրաբարի մի գործածած տեղում՝ աշխարհաբարը ոչ-ը գործ է ածում միշտ ~~արգելական~~ եզանակով—մի խաբեսցէ—չխաբէ, մի անկանիցիք—չընկնիք և այլն.

§ 137. Ոչ մակբայն ընտրելագոյն մատենագիրներն յաճախ սղում են և գրում չ։ Այս սղումը տեղի է ունենում մանաւանդ՝ երբ մակբայը գործ է ածուած էական բայի հետ, անորոշ դերբայի հետ և այն բայերին հետ, որոնք սկսւում են ձայնաւոր գրով։ Օր. «իցէ՛ արարած շունչն, թէ՛ չիցէ»։ «Որ ինչ Մովսիսի չէ ասացեալ՝ այլ մարգարէք լցին նովին Հոգւով»։ «Որ ինչ հաստատութիւն է՝ չէ շարժուն»։ «Եւ չասաց, թէ՛ երկինք դադարեսցին ի գնացից իւրեանց»։ «Բնութեամբ էր նմա չճանաչելն զԱստուած Հայր»։

ԾԱՆ. 1. Ոչ-ը չէ կրճատուում՝ երբ նորա մօտ գեղջուած է բայը, երբ բայը հեռացած է նորանից, երբ կրկնուած է (բայի կամ ուրիշ մասնբանիի վերայ), երբ յետադաս է դրուած, երբ միացած է ինչ, ապաքէն, թէ, զի, ոք և այլ բառերի հետ։ Օր. «Արեգակն դարձաւ յետս, և ոչ երկինք»։ «Բեռեռեալք են և ոչ գնացուք»։ «Ոչ նա անօթս բարկութեան կազմէ ի կորուստ, և ոչ անօթս ողորմութեան ի փառս »։ «Ոչ զհրոյ, և ոչ զջրոյ, և ոչ զօդոյ, և ոչ զփալատականց...

ճառէ ինչ Մովսէս»։ «Ոչ է՞րէ բնածին բարք են, ալլ եկամուտս»։ «Նորա ոչ ինչ գոյ չայնմ շնորհ»։ «Ո՞չ ապաքէն երկու ճնճղուկք դանգի միող վաճառին»։

ԾԱՆ. 2. Տարբերելու է՝ ոչինչ և ոչ ինչ բառերը, որոնք թէպէտ երկուքն էլ նոյն կազմութիւնն ունին, բայց առաջինը միացած է գրուում և գործ է ածուում նախադասութեան մէջ իբրև ենթակայ կամ սեռի ու բնութեան խնդիր և հոլովում է՝ ոչնչի, չոչնչէ և այլն. (ոչ մի բան, ոչնչութիւն նշանակութեամբ)։ Իսկ երկրորդը գրուում է բաժանուած և ինչ-ը վերաբերում է՝ նախադասութեան մէջ մի ուրիշ բառի իբրև ածական, թէև սովորաբար գրուում է անմիջապէս ոչ մակբային մօտ (ամենեւին, բոլորովին նշանակութեամբ)։ Օր. «Ի ներքոյ երկրի ինչ է»։ «Ջամենայն գիշերս աշխատ եղաք, և կայաք ինչ»։ «Եթէ ոք յայնչ գնատուծոյ պատուիրանսն համարիցի»։ «Ո՞չ ինչ տկարագոյն է սորա անձնիշխանութիւնս քան զնորայն»։ (=Ոչ տկարագոյն ինչ է—ամենեւին տկար չէ)։ «Նորա ոչ ինչ գոյ չայնմ շնորհ»։ (=Ոչ գոյ չնորհ ինչ)։

ՅԱՏԿԱՅՈՒՅԻՒՄ ԵՒ ՅԱՏԿԱՅԵԱԼ՝

§ 138. Յատկացուցիչ կոչւում է այն բառը, որ սեռական հոլովով դրուելով առարկայ նշանակող ուրիշ բառի մօտ՝ ցոյց է տալիս, թէ այդ առարկան իրան է պատկանում, կամ յատկացնում է այդ առարկան։ Իսկ յատկացեալ կոչւում է այն բառը, որ պատկանում է յատկացուցչին, կամ նորանով որոշուած է։ Յատկացուցիչը պատասխանում է «Ի՞նչ» հարցմունքին։ «Լոյս արեգական» խօսքում՝ արեգական դրուած է սեռական հոլովով լոյս բառի մօտ և ցոյց է տալիս, թէ լոյսը իրանն է. — լոյս որո՞նք — լոյս արեգական։ Արեգական՝ կոչւում է յատկացուցիչ, իսկ լոյս՝ յատկացեալ։ Այսպէս և՛ «կորիւն աւերակ» նստի դարանեալ, «կերաւ ի պտղոյ ծառայ»։ Մարմինք հարկան և նստանոց։ «կերպարանք բարի են և ոչ վիշտայ»։ «Արարածք բարւոյ աշխարհ»։ «Պատճառք չարի»։ «Թագաւորութիւն նոր»։ Սիրտք իրեանց և այլն։

ԾԱՆ. Իբրև բացառութիւն պէտք է նկատել, որ ընտրելագոյն մատենագիրների մօտ (աւելի յաճախ Սաղմոսի մէջ) տեղ-տեղ յատկա-

ցուցիչը սխառահում է դրուած ոչ թէ սեռական հոլովով, ինչպէս պէտք էր՝ աչ յատկացեալի հոլովով, մանաւանդ եթէ սա գործ է ածուած բացառական հոլովով, Օր. «Հանէ զամպս ի ծագաց երէի»։ «Պտուղ նոցա յերկրէ կորիցէ, և զաւակ նոցա յորդուց է հորիւնէ»։ «Ի պտղոյ որդիսէ հորիւնէ նստուցից յաթող քո»։ (Փոխանակ՝ ի ծագաց երէի, յորդուց հորիւնէ, ի պտղոյ որդիսէ հոր)։

§ 139. Յատկացուցիչը այլ և այլ ծագումներ ունի, որոց համեմատ և տարբեր նշանակութիւններ է ստանում։ Գլխաւորները սոքա են.

Ա). Բան յաւայոյնէ—գոյական կամ գոյականաբար գործածուած ածական, որ ցոյց է տալիս, թէ յատկացեալն իրան է պատկանում, կամ ինքն է նորա տէրը։ Օր. «Մէջաւորայն ոգիք յաղտեղի մարմինս փոխիցին»։ «Պիւթագորեանք ոչ ուտեն զմիս ինչոնէայ»։ «Ետես տէրն արարծայ, թէ յաղթեաց նմա»։ «Այս է սկիզբն աշխարհն Մարիին»։

Բ). Որոշիչ-յաւայոյնէ, որ թէև գոյական անուն է, բայց գրութեամբ յատկացեալի մօտ՝ որոշում է նորա որպիսութիւնը։ Այս յատկացուցիչները մեծ մասամբ ութիւն ածանցականով վերացական գոյականներ են, որոնք հայկաբանօրէն գործ են ածուծ՝ փոխանակ իրանց արմատ ածականին, կամ հոլովուած անորոշ գերբայի։ Օր. «Նոքա խորհեցան խորհուրդ չարաւիտն»։ (= չար)։ «Ընդ նմա իսկ մարտիցուք գործելն բանիւք»։ (= գոր)։ «Նառ գիտութեան բարւոյ և չարի»։ (= ծառ, որ գիտակ առնէ բարւոյ և չարի, ծառ առ ի գիտել զբարի և զչար)։ «Ուտէին զժողովուրդ իմ որպէս կերակուր հայն»։ (= հացեղէն)։ «Գնացին Տիւ զանապարհ»։ (= միօրեայ)։ «Թաւազաւորութիւն հազար տի»։ (= հազարամեայ)։

Գ). Ենթադրական-յաւայոյնէ, որ գործ է ածուծ բայարմատ-յատկացեալներէ հետ և ցոյց է տալիս, թէ յատկացեալի նշանակած գործողութիւնն ինքն է կատարում։ Այս տեսակ յատկացուցիչ և յատկացեալը կրճատուած նախադասութիւններ են, որոց ասացուածը դարձել է յատկացեալ, իսկ ենթական՝ յատկացուցիչ։ Օր. «Զիք ինչ չար յարարածս Արարծայ»։ (= զոր

արար Աստուած): «Յորժամ զբարբառ. միայն հարգն լսիցեն զազանքն»։ (== յորժամ բարբառեսցի մարդ): «Յիսուսի Բրիտանիա ծնունդն էր այսպէս»։ (== այսպէս ծնաւ Յիսուս Քրիստոս): «Լիւանաց չարին երկոքին պառնաւք եղեն»։ (== զի չարն լիւսացէ): «Միոյ հարկէ գործ է ամենայն ինչ»։ (== մի արարիչ գործեաց):—Տես § 105.

Դ). Խնդիր-յարգանքի, որ գործ է ածուած ըստմամտ-յատկացեալների հետ և ցոյց է տալիս, թէ յատկացեալի նըշտնակած գործողութիւնն իւր վերայ է ընկնում (սեռի ինդիր-յատկացուցիչ) կամ այդ գործողութեան հետ վերաբերութիւն ունի (բնութեան ինդիր-յատկացուցիչ): Օր. «Աստուած զգործուածն հետեւեալ գեղեցիկ գործէ. (== գործէ զամենայն): «Ոչ այլ ոք արարիչ էր չարաց»։ (== արար զչարիս): «Եթէ ոք ճարտարութիւն իւր ինչ գիտիցէ»։ (== ճարտարել իւր ինչ): «Ջաշ և զերկուդ հարգն՝ արկեալ է արարչին ի վերայ զազանացն»։ (== երկնցել ի մարդոյ): «Տեսի հեծեալ մի հարգ և հեծեալ մի իշ»։ (== որ հեծեալ էր յուղտ, լէշ): «Տէր երկն և երկրի»։ (== որ տիրեսդ երկնի և երկրի): «Իշխան օդաց՝ այսորիկ կոչէ զնա՝ վասն յերկնիցն անկանելոյ»։ (== իշխէ օդոյս):

§ 140. Յատկացուցիչը զրաբարի մէջ կարող է գրուել յատկացեալից թէ առաջ և թէ յետոյ. բայց մատենագիրներն մեծ մասը սովորաբար յատկացուցիչն յետագաս է գործածում: Օր.— Յետագաս. «Հոգի հետն ի վերայ իմ... կոչել ամ հետն ընդունելի և օր հարգանքն Աստուծոյ մերոյ... տալ սգաւորաց Սոփի փառս. փոխանակ մոխրոյն՝ օծումն հարգութեան և սգաւորացն՝ հանդերձ փառաց՝ փոխանակ ոգւոցն վարդապետն: Եւ կոչեսցին նոքա ազգք հարգութեան, տունկ հետն ի փառս»: (Եսայի): «Յականջս անգամի ամենեւին մի խօսիր... ի ստացուածս հարգ մի մտանիցես... զսեղիս քո պատրաստեա բանից ի հարգութեան... Մի մատուցաներ զամպարիշտն յարօտս հարգոյ և մի խաբիւր լրութեամբ հարգանքի»: (Ուսակք Սող.): «Մատենցին զանձինս ի կորուստ հարգոյ, ուստի փրկութիւն հարգն գտանի: Ի գուրջա-

նան իմաստունքն Յուստոմու ճառել... որք միտով Կի-
սայն խաւարեալք՝ ծնունդս բազումս և անթիւ(ս) աստուծոյ
մուծանել դանդաղեցին» (Եզնիկ):—Նախադաս. «Առաջին բնու-
թեանն» օրինակք և գրոյ վկայութիւնք բաւական էին հաւանե-
ցուցանել զմտաւարժս: «Յսոյզ ի Նոր» լուսոյն ի լուսնի ամանն
լոյս ծագէ»: «Զլուսաւորսն շարժել Նոր Բնին՝ գործ է»: «Աղ-
բերք մշտաբուղիք ի Նոր հրամանէ կարգեցան... որոյ բղխմունքն
շալոյ կարօտութիւնս չնուն»: «Ըստ Աստուծոյ արժանեաց որք
արժանաւոր իցեն սլատմիչ, բայց եթէ Աստուծոյ բարեկամք,
որք վասն Նոր սիրոյն և զկեանս աշխարհիս արհամարհեցին»:
(Եզնիկ): «Յիսուսի Քրիստոսի ծնունդն էր այսպէս»: «Մի ցանկա-
նայցես խորտկաց նորա, զի այն իսկ կցեալ երթալ լինեալս սը-
տութենէ»: (Ս. Գիրք):

ԾԱՆ. Նախադաս յատկացուցիչը, որ այժմեան հայերէնի մէջ մի-
նակ գործածականն է՝ յատուկ է Եզնիկիին, որ աւելի նախադաս է
գործածում քան յետադաս. Դժուար է որոշ կանոն սահմանել, թէ
երբ Եզնիկ նախադաս յատկացուցիչ է գործածում և երբ յետադաս,
որովհետև միևնոյն խօսքի ձևերում, մինչև իսկ նոյն բառերի գործա-
ծութեան մէջ երբեմն մէկ և երբեմն միւս դասաւորութիւնն է նը-
կատուում. Կարելի է ենթադրել, թէ յատկացուցչի յատկացեալից նա-
խադաս դրուելը ինչպէս այս աւուր՝ նոյնպէս և Ե և նախընթաց
դարերի հայերէնին յատուկ էր (թէպէտ և յետադաս յատկացուցիչն ևս
անսովոր չէ եղել), բայց Ս. Գրքի թարգմանութեան մէջ, յունարէն
բնագրի հետևողութեամբ, մտել է յետադաս յատկացուցչի ընդհանուր
գործածութիւնը, և Ս. Գրքի հետևողութեամբ նոյնը գործ են ածել
և յետագայ մատենագիրները.—Նախադաս յատկացուցչի յաճախ գոր-
ծածութեան կողմից՝ Եզնիկից յետոյ երկրորդ տեղը բռնում է Ղ. Փար-
պեցին, որի լեզուն ժողովրդականութեան բազմաթիւ հետքեր է կրում:

§ 141. Բայց դասաւորութեան մէջ ընդհանուր կանոն է՝
նախադաս դնել ոչ յարաբերականն՝ երբ յատկացուցիչ լինի. և
այս դէպքում երբեմն յատկացեալից յետոյ աւելադրութեամբ
գործ են ածում Նոր կամ Իր բառերն, իբրև բացատրութիւն
որոյ յատկացուցչին: Օր. «Որոյ հաշոյութիւնն ի բունն իսկ
զնայ»: Առ ի չկարելոյ առնել զայնս, որոյ խելամտութիւնն

լինքեան ունէր»: «Կանեփուկն թուփ ինչ է, որոյ սերմն նոր-
դեղ է»: «Զորոյ կալայ զաջոյ ձեռանէ նոր»: «Փայտ պտղաբեր,
որոյ սերմն եւր ի նմին»: «Ո՛րք արարածոց լինէր թագաւոր»:

§ 142. Յատկացուցիչը կարող է ունենալ և իւր սեփա-
կան յատկացուցիչը և այս վերջինը՝ դարձեալ իւրը: Օր. «Չկեն-
դանիքն զիմորդ կարիցեն չհարանեայն պատճառ ծննդէն լինել»:
(որտեղ կենդանեացն՝ յատկացուցիչ է ծննդեան յատկացուցիչն):
«Մինչ չեւ արարեալ էր զարարածս՝ ի մտի իւրում ունէր յառաջ-
գիտութեամբ զպայման չարածոյ որարածոյ»: «Ի պտղոյ ծննդ
գիտութեան բարայ և չարի մի ուտիցէք». (որտեղ բարոյ և չա-
րի՝ խնդիր-յատկացուցիչներ են գիտութեան, սա՝ որոշիչ-յատ-
կացուցիչ է ծառայն, իսկ սա՝ բուն-յատկացուցիչ պտղոյ):

§ 143. Զատ անգամ յատկացեալը խօսքի մէջ ներգոր-
ծութեամբ դրուած չէ լինում, այլ հասկացուած է գորութեամբ:
Այս պատահում է կամ այն ժամանակ, երբ միեւնոյն յատկա-
ցեալը մի քանի յատկացուցիչներ է ունենում, որոնցից առա-
ջինին հետ դրուելով՝ միւսներին մօտ այլ ևս չէ կրկնում, կամ
երբ յատկացեալն առաջ մի անգամ լիշատակուած է, այնպէս
որ երկրորդ անգամ, առանց կրկնուելու էլ, կարող է մակա-
բերուիլ: Այս դէպքերում եթէ յատկացեալը նախդիր ունի ունի՝
ինքը զեղջուելիս նախդիրը սովորաբար դրում է յատկացուցիչի
վերայ, և այս նախդիրը շօշափելի կերպով լիշեցնում է զեղ-
ջուած բառը: Օր. «Կիսոցն ճրագուն դեղնեղի լինի և այլ ինչ
յանդամոցն, որպէս աւի-ծռն և որջոյ և այլոյն»: (Փոխանակ՝
որպէս ճրագուն և այլ աւի-ծռն առիւծու, արջոյ և այլոցն): «Լը-
ուաւ զձայն երգոցն և զպարուց». (փոխանակ՝ և զձայն պա-
րուց): «Որպէս թէ արդարոցն մեռելոց ոգիք յալլ ի սուրբ մար-
մինս փոխիցին, կամ ի մարդկան, կամ յանասնոց որբոց... և
մեղաւորացն ոգիք յաղտեղի մարմինս փոխիցին, կամ ի մարդ-
կան, կամ ի գաղանաց և ի ճճեաց և ի սողնոց»: (Փոխանակ՝
ի մարմինս մարդկան, ի մարմինս անասնոց... գաղանաց, ճը-
ճեաց, սողնոց): «Նշան յաղթութեան՝ զնահատակութեանն կանգ-

նիցենա: (Փոխանակ՝ չնշանս՝ նահատակութեան): Զիք ինչ արա-
րած բանաւոր արտաքոյ քան զայս երիւ ջոկս, շհրեշտակաց,
շղիւաց և շմարդկան: (փոխանակ՝ շջոկս հրեշտակաց, դի-
ւաց և մարդկան): «Գոյ այլ աշխարհ, գեղեցիկ և ազնուակա-
նագոյն քան շնորայ»: (Փոխանակ՝ քսն շաշխարհս նորա):

§ 144. Յատկացեալի և յատկացուցչի մէջ կարող են գլտ-
նուիլ միջանկեալ բառեր, որոնք նրանց բաժանում են մի-
մեանցից: Բնական, կանոնաւոր լեզուի մէջ՝ այս միջանկեալ բա-
ռերը պատկանում են կամ յատկացեալին կամ յատկացուցչին
(իբրև նոցա ենթական, խնդիրը, որոշեալն և այլն). իսկ զար-
դարուն լեզուի մէջ այս բաժանումը յաճախ տեղի է ունենում
առանց քերականական կարևոր պատճառի՝ ոճի գեղեցկութեան
համար, համաձայն հեղինակի ճաշակին: Այսպիսի դէպքերում
եթէ յատկացեալը նախդիր ունի՝ նախդիրը սովորաբար կրկ-
նում է և հեռացած յատկացուցչի վերայ, որով դիւրին է լի-
նում հասկանալ այդ երկու միմեանցից հեռացած բառերի մէջ
եղած կապը: Օր. «Աւր-շի, որ գազանագոյն է քան զամենայն
գազանս՝ ուտի մէն և ոչ մնասէ». (= Ուտի միսն վարագի):
«Զի առաւելութիւն բարեբարութեան նորա յայտնի լիցի մարդ-
կան՝ վասն Բաշ-Բէն տալոյ մարդկան յառաջագոյն գործելոցն
մէջ». (= վասն տալոյ մարդկան Բաշ-Բէն մէջ, յառաջա-
գոյն գործելոց): «Զօդոյն, որ ցայգ ուռնու ի խոնաւութենէ
ջուրց՝ հասեալ ջերմութեան ճառագայթից արեգականն՝ շքե-
ցուցանէ ի բաց շաշխարհին. (Ջրջուն ձև, փոխանակ ասելու՝
հասեալ ջերմութեան ճառագայթից արեգականն՝ շքեցուցանէ
ի բաց շաշխարհին օդոյն, որ ցայգ ուռնու ի խոնաւութենէ
ջուրց): «Զի ծանիցես շխնայն, որոց աշակերտեցար՝ շխնայն-
Բէն». (= Զճշմարտութիւն բանիցն):

ԲԱՅԱՅԱՅՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ԲԱՅԱՅԱՅՈՒԹԻՒՆ:

§ 145. Բացայայտիչ կոչում է այն բառը, որ գործա-
ծուելով ուրիշ, ընդհանուր նշանակութիւն ունեցող բառի հետ՝

բացայայտում կամ որոշում է նորա մի մասնաւոր կամ յատուկ տեսակիւ իսկ՝ բացայայտեալ կոչւում է այն ընդհանուր նշանակութիւն ունեցող բառը, որ որոշւում է բացայայտիչով։ Բացայայտիչը պատասխանում է «ի հարցմունքին»։ «Լեառն Մասիս» խօսքում լեառն ընդհանուր նշանակութիւն ունի, այսինքն այդ բառով հասկացւում է առ հասարակ որեւէ լեռ. իսկ Մասիս բառը բացայայտում է լեռը, որոշելով նրան ուրիշ բազմաթիւ լեռներից. որ լեռը—Մասիս լեռը. ուստի Մասիս կոչւում է բացայայտիչ լեառն բացայայտեալին։ «Գետն Երասխ» խօսքում՝ Երասխ բացայայտիչ է. գետն՝ բացայայտեալ։ «Մովսէս խորենացի» խօսքում՝ խորենացի բառը որոշում է Մովսէսին ուրիշ շատ Մովսէսներից, թէ դա Մովսէս մարգարէն, Մովսէս կաթողիկոսն Լալլն չէ, այլ Մովսէս Խորենացին է, ուստի և լինում է բացայայտիչ Մովսէսի։

ԾԱՆ. Ինչպէս օրինակներից երևում է՝ ոչ միայն յատուկ անունը լինում է բացայայտիչ հասարակ անուան (Գետն Երասխ), այլ և հասարակ անունը յատուկ անուան (Մովսէս Խորենացի)։ Միևնույն բառը մի խօսքում կարող է բացայայտիչ լինել, իսկ ուրիշ խօսքում բացայայտեալ. ինչպէս եթէ ասենք ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ՝ այստեղ վերջին բառը մի քանի ս. Գրիգորներից որոշում է հայոց լուսաւորիչ ս. Գրիգորին (որ ս. Գրիգորը—Լուսաւորիչը), ուստի լինում է բացայայտիչ ս. Գրիգորի. իսկ եթէ ասենք՝ լուսաւորիչն հայոց ս. առաքեալն Թադէոս՝ այստեղ լուսաւորիչն արդէն բացայայտիչ չէ, որովհետեւ Թադէոս առաքեալը մէկ հատ լինելով՝ պէտք չունի բացայայտուելու, այլ բացայայտիչ է, որովհետեւ հարկ է մնում որոշելու, թէ հայոց որ լուսաւորիչի մասին է խօսքը։ Այստեղ բացայայտիչն է՝ ս. առաքեալն Թադէոս, և կանոնին համաձայն պատասխանում է որ հարցմունքին.—որ լուսաւորիչն հայոց—ս. առաքեալն Թադէոս։

Կարող է պատահել նաև, որ երկու բառ փոխադարձաբար մէկը միւսին բացայայտիչ լինին, երբ նոցանից իւրաքանչիւրն էլ ունին իրանց համանուն ուրիշ անձեր կամ առարկաներ, այնպէս որ երկուքը միասին միայն կարող են որոշել մի յայտնի անձ կամ առարկայ. Օր. Մովսէս անունը շատերն են կրում, նոյնպէս մարգարէ բառը մի քանիսին է պատկանում, ուստի «Մովսէս մարգարէ» խօսքում մի բառը առանց միւսին որոշ գաղափար չէ տալիս մի յատուկ անձի մասին, այլ

մէկը փոխադարձաբար բացայայտում է միւսին — որ Մովսէսը — մարդա-
րէն, որ մարդարէն — Մովսէսը:

§ 146. Բացայայտիչը յաճախ կարելի է նկատել իբրև ծա-
ծուկ նախադասութիւն, որի մէջ կամ ենթական ու ասացու-
ծը զեղջուած են, կամ նախադասութեան մի ուրիշ անդամը:
Այսպէս՝ «Ել է լէ— Գորբը» նախադասութեան մէջ՝ Գորբը բա-
ցայայտիչը կարելի է նկատել իբրև ծածուկ նախադասութիւն,
փոխանակ ասելով՝ որ ինչ Գորբը: «Կենդանիք ի մարմնաւո-
րաց էր— և եթ կան— Ենով և Եյ—» (== որ են Ենովք
և Եղի): «Զրուան ան անուն էր» (փոխանակ՝ էր ոմն Զրուան
անուն == էր ոմն, որում Զրուան անուն էր): Ուստի շատ
անգամ բացայայտիչն անմիջապէս դրուած չէ լինում բացայայ-
տեալին հետ իբրև մի լոկ բառ, այլ առանձին նախադասութիւն
է կազմում՝ այս ինքն է, այս է, որ է, ասեմ, իմա բառերով:
Օր. «Զդոյշ լերուք է խոսքս փարիսեցւոցն, որ է կէշտ— Գորբը»:

§ 147. Բացայայտիչը բացայայտեալից թէ՛ սուս և թէ՛
յետոյ կարող է դրուել: Բայց աւելի սովորական և բնական է
յետադաս գործածութիւնը, մանաւանդ երբ բացայայտիչն յա-
տուկ անուն չէ, այլ ծածուկ նախադասութիւն է (§ 146):
Օր. «Յորդոյն իւրմէ Արհմայ կասկած ինչ էր նմա»: «Զբարս-
մունսն ցորդին իւր յՈրհայր ետ»: «Յանուն օտարին և որդւոյն
նորա Յեռայ ասպաւինեցին»: «Առաքեաց շէտ— գորդի իւր»:
«Վասն Դաւիթի սիրելոյ քոյ մի դարձուցաներ զերեսս քո յօծելոյ
քումմէ»: «Զերկուս պատանիս իւր, զԵրեշտայն Դարհայրայն առ
զեղեցիկ ասպնջականն — Ղաւ արձակէր»:

§ 148. Բացայայտիչը, թէ՛ նախադաս լինի և թէ՛ յետա-
դաս՝ թուով և հոլովով համաձայնում է բացայայտեալին հետ:
Եթէ բացայայտեալը նախդիր ունի՝ նախդիրը նախընթացին
վերայ անշուշտ դրւում է, իսկ հետևորդին վերայ կրկնւում է
սովորաբար: Օր. «Այրակերպեալ շարժւոյն շարժւոյն՝ շարժւոյն
իւրում. Յեռայ ի դաշտին ցուցանէր... և ձեռն ի ձեռն ընդ
Բարեկամն իւրում ընդ Մովսէսի խօսէր»: «Զրուան եթէ արջառ էր՝

շէրիճն ՂԱՐԳՅ զխորդ ծնանէր, և եթէ զայլ էր՝ ՂԱՐԳՅ ՂԱՐԳՅ
ՀԻՈ ծնանէր»։ «Առաքեալ ՂԱՐԳՅ ՂԱՐԳՅ իւր»։ «ՅԻՐԵՆՅ իւրմէ
ԱՐԳՅՅ կասկած ինչ էր նմա»։ «ԶԵՐԿՅ ՂԱՐԳՅ իւր, ՂԱՐԳՅ
ԿԱՐԳՅ խորհրդաւ առ ՂԱՐԳՅ արձակէր»։ «Զիւր ինչ արարած
բանաւոր արտաքոյ քան զայս երիւ ջուս, ՂԱՐԳՅ տակաց, ՂԱՐԳՅ
ւաց և ՂԱՐԳՅ»։ «Փոխանակ՝ ՂԱՐԳՅ ՂԱՐԳՅ տակաց, ՂԱՐԳՅ ՂԱՐԳՅ
և ՂԱՐԳՅ մարդկան։ Բացայայտիչը, որ միւսնայն ժամանակ յատ-
կացեալ է ՂԱՐԳՅ տակաց, ՂԱՐԳՅ, մարդկան՝ դրուած է զօրու-
թեամբ, իսկ նորա նախդիրը կրկնուած է յատկացուցիչներին
վերայ, Համաձայն § 143)։

ԾԱՆ. 1. Անհամաձայն կարող է մնալ նախադաս բացայայտիչը,
եթէ տեղի յատուկ անուան է. և այս դէպքում նախդիրը համաձայն
կանոնի՝ դրուում է նախադաս բացայայտիչին վերայ, սակայն առանց
կրկնուելու յետադաս բացայայտեալին վերայ. Օր. «Աստուած ի Հարա-
ւոյ եկեցէ և սուրբն նորա ի Փայտ լեռնէ»։ «Եկեալ նստեալ զձեռ
բլրով, զԱՐԳՅ քաղաքաւ ԿԱՐԳՅ գետով» (Գողթան երգ)։

ԾԱՆ. 2. Անհամաձայն մնում են և այն բացայայտիչները, ո-
րոնք անմիջապէս չեն միացած բացայայտեալի հետ, այլ կազմում են
առանձին նախադասութիւններ՝ որ է, ասեմ, իմա բառերով (տես §
146)։ Այս դէպքերում բացայայտեալն ինչ հոլովով էլ լինի՝ բացա-
յայտիչը դրուում է—որ է-ի հետ ուղղական հոլովով (իբրև ուղղական
բնութեան խնդիր), ասեմ-ի հետ՝ գ-ով բացառականով (իբրև բնու-
թեան խնդիր), իմա-ի հետ՝ հացական հոլովով (իբրև օեռի խնդիր)։
Օր. «Զգոյշ լերուք է իմա՝ փարիսեցւոցն, որ է ԶԵՐԿՅ ՂԱՐԳՅ»։ Նոյն-
պէս և զօձ ցամաքային անձոռնի և ՂԱՐԳՅ խորհրդաւ ՂԱՐԳՅ, ՂԱՐԳՅ
է և ՂԱՐԳՅ, վիշապս անուանեն»։

Բայց ասեմ-ի հետ պատահում է և համաձայնած բացայայտիչ.

ՈՐՈՇԻՉ ԵՒ ՈՐՈՇԵՍԸ :

§ 149. Որոշիչ կոչւում են այն բառերը, որոնք առարկայ
նշանակող բառի հետ դրուելով ցոյց են տալիս այդ առարկայի
որպիսութիւնը և քանակութիւնը. իսկ առարկան, որ որոշւում
է՝ կոչւում է որոշեալ։ Որոշիչ լինում են մեծ մասամբ ածա-

կան անուանները, նոյնպէս և թուական անուաններն և անորոշ, ստացական և ցուցական-ածական գերանուաններն և ածականաբար գործածուած գոյականները: Որոշիչը պատասխանում է «Ի՞նչ», «Ի՞նչ» և «Ի՞նչ» հարցմունքներին: «Ծառ Բարի», «Գազան Ծովածին» խօսքերում՝ բարի և ծովածին որոշիչ են ծառ և գազան բառերին, որովհետև ցոյց են տալիս սոցա որպիսութիւնը— որպիսի ծառ—բարի, որպիսի գազան—ծովածին: «Այլ հին», «Թուփ ինչ» խօսքերում՝ ոմն և ինչ որոշիչներ են, որովհետև ցոյց են տալիս այլ և թուփ բառերի ո՞րը լինելը—որ այլ—այլ ոմն, որ թուփ—թուփ ինչ: «Չարիքի հիւթք», «Ժողովուրդ Բարի», «Կէ» բնութիւն» խօսքերում՝ չորեքին, բազում, կէս՝ որոշիչներ են, որովհետև ցոյց են տալիս հիւթ, ժողովուրդ, բնութիւն բառերի քանակութիւնը.—քանի հիւթք, բնութիւնք, որչափ ժողովուրդք: Նոյնպէս և՛ «Ինչ» բան, արարածք «Ինչ», «Ինչ» այլ, ջէր ժամանակ և այլն:

Որովհետև առարկան կարող է այլ և այլ որպիսութիւններ ունենալ՝ ուստի նոցա յայտարարող մի քանի որոշիչ կարող է ունենալ միևնոյն բառը. այսպէս՝ ծառ Բարի և Գազան Ինչ Ծովածին, լեռնային»։ Այլ, «Բարի», «Բարի» և «Բարի»։ Ինչ եկեղեցի:

§ 150. Որոշիչը զրաբարում կարող է դրուել սորոշեալից թէ՛ առաջ և թէ՛ յետոյ: Որ. ցետադաս.—«Այլ զօձ յաշխարհում կամ զգազան ինչ Ծովածին» կոչեն Գիրք վիշապ, որպէս զմարդ յաշխարհում՝ հսկայ անուանեն. նոյնպէս և զօձ յաշխարհին անուանեն և զգազանն Ծովածին լեռնային վիշապս անուանեն: Նախադաս.—«Ջորացուցանէ զանգորս Բեժաբո զօրութեամբ և ինքն ոչ թերանայ ի զօրայայտի զօրութենէն, և պարզէ գիտութիւն Բեժաբո անգիտաց և ինքն բաւանդակ ունի լինքեան զԲեժաբո գիտութիւնն, և բղիտ յամենեւին զԲեժաբո իմաստութիւնն և ինքն մնայ անխախտ յԲեժաբո իմաստութեանն»: Խառն.—«Եկեղեցի ջողքս յայտիկ ինչ իսկ անուամբ անուանին»: «Արար էրիս լուսաւորս Բեժաբո»: «Աստուած Ինչաբո և Բարաբո»

զթացեալ յէր արարածն՝ Գարշամ մահուամբ զերծուցանէ ըզմարդն յայդեի չարեացն»:

§ 151. Որոշիչը որոշեալից թէ առաջ դրուած լինի, թէ յետոյ՝ նորա հետ համաձայնում է թուով և հոլովով: Օր. «Մարմինք ~~անհաս~~ և ~~անբեր~~ էին զառաջինն»: «Արարածք զսահմանօքն էրեւթ¹⁾» նոցա ոչ անցանեն»: «Այլոց զքարբո ի գլխակալեալ թովջութեամբք յընտելութիւն մարդկան ածեն, ջրեցուցեալ զթոյնսն ~~պանդ~~»: «Արգել զնա ի ճաշակելոյ ի տնկոյ ի մէջ ի հաւթերէ»: «Արդարոյն մեռելոց ոգիք փոխիցին ի մարմինս մարդկան կամ յանասնոց ~~բէշ~~, և այն նոցա իբրեւ ընդհատուցման բարեւոյ գործոց լինիցի»: «Դարբի աստուածս եհան յիւրմէ, և ~~դարբի~~ աստուածքն ում պիտոյ իցեն»: «Յեւոյ հայհոլութեանն է»: «Մէծի ծաղու արժանի է»: «Ջպաշտօն ճշմարտին՝ ~~անշէշ~~ և ~~անանշէշ~~ արարածոցն մատուցանեն»: «Մարմին նոցա ի ~~շրէշ~~ հիւթոցն կայ»:

ԾԱՆ. Բայց եթէ որոշիչը գրուած է յոգնակի ուղիղ հոլովներով որոշեալից նախադաս՝ ընդհանրապէս մնում է անհամաձայն, այսինքն չէ առնում յօգնականացուցիչ ք և ս գրերը: Օր. «Ընդէր ոչ ~~բար~~ աշխարհք իցեն և ոչ ~~բար~~ երկինք և ոչ ~~բար~~ արեգակունք և ոչ ~~բար~~ երկիրք»: «Արդարոցն մեռելոց ոգիք ~~յոյ~~ ի ~~բար~~ մարմինս փոխիցին»: «Կամի զի իւր ~~բար~~ արարածքն ցանկացողք բարեաց լինիցին»: Ոչ իշխեն ~~յոյդեի~~ իրս մտաբերել»:

§ 152. Ածականներից շատերը զրաբարում ամենևին չեն հոլովուում, շատերն էլ թէպէտ ընդունակ են հոլովուելու՝ բայց անսովոր և ծանրալուր են լսողութեան համար նոցա թեք հոլովները: Ուրեմն այսպիսի ածականները ուղտիչ լինելիս ընդհանուր կանոնի հակառակ՝ պէտք է մնան անհամաձայն, այսինքն պէտք է դրուին եզակի ուղղական հոլովով՝ եզակի կամ յոգնակի թեք հոլովով որոշեալի հետ: Այս զէպքում որոշիչը գրուում է որոշեալից նախադաս, որովհետև յետադաս որոշիչը

1) Փոխանակ՝ եղելովք: Ձեռագիրներում յաճախ շփոթուում են ա և ո հոլովիչ ունեցող բառերի յոգնակի գործիականները հնչման նրմանութեան պատճառով:

կանոնաւոր լեզուի մէջ անպայման պէտք է համաձայնի որոշեալին հետ: Օր. «Աշխարհի բարբառով ասէր ցլանցուցեալն»: «Աշխարհի խեղուծեամբք խեղէին և անհաւանք սպանանէին»: «Բասմբասին յաստուծան» բարբառոյն»: «Պէտքէ զինուք վառեցաւ թշնամին ճշմարտութեան»: «Յաւանքէ հպարտութենէ դիպեցաւ նմա»: «Ինքն մնայ անխախտու յամենայն իմաստութեանն»: «Իրրէ խառն բերանով անշշուռն ըողոքէ»:

ՕՍՆ. Այժմեան հայերէնում որոշիչն առանց բացառութեան որոշեալից առաջ է դրւում, և ածականն իբրեւ որոշիչ գործածուելիս՝ երբէք չէ հղովւում, այլ անփոփոխ մնում է եզակի ուղղական հղովով: Ուրեմն այժմեան հայերէնում ընդհանրացել է նախադաս անհամաձայն որոշիչի գործածութիւնը ¹⁾։ Նախադաս որոշիչի ընդհանրանալը, որ ուրիշ շատ լեզուների մէջ ևս նկատոււմ է՝ բացի ընդհանուր լեզուագիտական պատճառներից՝ հայերէնի մէջ մասամբ հետևանք է և ածականների անշարժ (անհղով) և դժուարաթեք լինելուն, Սակայն գրաբար լեզուն, որի մէջ որոշիչի դասաւորութիւնը դեռ տատանոււմ է, և թէ նախադասն ու թէ յետադասը գործածական են՝ աւելի ընտիր է յետադաս որոշիչի գործածութիւնը՝ եթէ ածականը դիւրաթեք է և կարճ:

§ 153. Եթէ որոշեալը նախդիր ունենայ՝ նախդիրը սովորական ընտիր լեզուի մէջ դրւում է նախընթացին վերայ, որոշեալը լինի թէ որոշիչը: Օր. «Նշանացն նշխարք՝ և այժմ ի սուրբ եղիւնդոս և ի ճշմարիտ վարդապետ» երևին»: «Եթէ շշմարիտն Աստուծոք ոք սլաշտեսցէ՝ գործ ազնուական գործէ»: «Աստուած ընտրեաց զբարին ի մէջ և զչառն յարեալսն՝ ի մէջ իդն»: «Եղև Ադամ ի շահէ կենդանի»: «Չկարաց յոջնէ ինչ առնել՝ այլ ի նիւայ ընթերսիայէ»: «Ձոյ յաշխարհում կամ զգալան ինչ ծովածին՝ կոջնն Գիրք վիշապ»:

§ 154. Բայց նախդիրը կարող է կրկնուել թէ որոշիչի և թէ որոշեալի վերայ ևս, մանաւանդ երբ երկուսի մէջ օտար բառ ընկած է, կամ երբ որոշիչը նախադաս է գործածուած: Օր. «Յառաջ քան շահնգամեայ շտամանակն վճարէր»: «Եցոյց

¹⁾ Համեմատել յատկացուցչի հետ, § 140 և ծան.

շիւր շքարհրարութիւնն և զօրութիւնն»: «Որմիզդ շաակաիկ ինչ
շհայթայթանացն հնալս չմարթէր իմանալ»: «Քերէին շղիրս
կախարդանացն շճանրաղինս և այրէին»:

§ 155. Նոյնպէս եթէ որոշեալը մի քանի նախագաս ո-
րոշիչ ունի՝ նախդիրը սովորաբար կրկնուում է բոլոր որոշիչներին
վերալ, իսկ որոշեալի վերայ կամ դրուում է կամ ոչ: Օր. «Մար-
մինն նոցա ի չորից հիւթոցն կայ, և ողին ի պարզիւն և ի
շաւան բնութենէ, և այլոց անասնոց ոչ նոյնպիսի, այլ ի բնա-
ւան և յաղտեայն բնութենէ, և սերմանց՝ ի բնական և յանշու-
ւան խաղացից»: «Այլքն ամենեքեան շիւր-շիւր շաւան-
նարգասայ վրէժս պահանջեն»:

ԾԱՆ. Նախդրի գործածութիւնն ինչպէս որոշիչի և որոշեալի,
այնպէս և յատկացուցչի ու բացալացտչի մէջ՝ ընդհանրապէս չափա-
զանց ազատ է գրաբարում, այնպէս որ ընտիր մատենագիրների ու-
սումնասիրութիւնից չէ կարելի որոշ օրէնքներ հանել նորա դործա-
ծութեան եղանակների մասին: Թէպէտ ներդաշնակութեան օրէնքը,
իմաստի շեշտը, բառի դիրքն ու դասաւորութիւնը ունին ազդեցու-
թիւն նախդրի գործածութեան վերայ՝ բայց ինչպէս երևում է՝ այս-
տեղ աւելի գերակշիռ նշանակութիւն ունի մատենագրի անհատական
ճաշակը, նորա աւելի կամ նուազ զարդարուն ոճը:—Իբրև օրինակ
բազմատեսակ, կանոնաւոր և անկանոն գործածութեան՝ մէջ բերենք
հետեւեալ մաղթանքը. «Բարեխօս ունիմք սուրբ շարիամ շաստուա-
ծածինն, շիւրաւորեալ և շամենօրհնեալ միշտ սուրբ կոյսն, սուրբ
շիւրհաննէս մկրտիչն, սուրբ շիւրեփանոս նախավկայն, սուրբ շառա-
քեալսն և շարգարէսն, շարի և շաղթող սուրբ շիւրկայսն և շիւր խոս-
տովանողն Քրիստոսի շախտուական հայրապետն մեր շուրբ Գրիգոր
լուսաւորիչն Հայաստանեայց աշխարհի»:

§ 156. Անորոշ դերանունները նշանակութեան և դոր-
ծածութեան մասին գիտնալու է հետեւեալ կանոնները:

Ոմն, ոք գործ են ածւում շնչաւոր առարկայի փոխանակ
և հետ. իմն, իք, ինչ՝ անշունչի, իսկ իւրաքանչիւր, անձնիւր
կամ անցնիւր և երկաքանչիւր՝ թէ շնչաւորի և թէ անշունչի
փոխանակ:

Ոմն, իմն նշանակում են մասնաւոր առարկայ, (որ գոյու-

թիւն ունի, բայց որը լինելը որոշ չէ—ով-որ, ինչ-որ). ոք, իք, ինչ նշանակում են ընդհանուր, անորոշ առարկայ, (որի գոյութիւն ունենալը կամ չունենալը որոշուած չէ, այլ ենթադրական է.—որւէ մէկը, որւէ բան). իւրաքանչիւր, անձնիւր, երկաքանչիւր նշանակում են բոլոր առարկաները միասին (ամեն մէկը, երկուքն էլ): Ինչ յաճախ գործ է ածւում իմն բառի փոխանակ, և իւր թեք հոլովները լրացնում է իմն բառի թեք հոլովները:

Բոլորն էլ գործածւում են թէ՛ գոյական անուան փոխանակ, և թէ՛ իբրև ածական՝ որոշիչ են լինում գոյականի: Միայն անձնիւրը ընդհանրապէս գործ է ածւում իբրև ածական:

Յորինակներ: Գայ ոմն (ով-որ գալիս է). Գայ այր ոմն (ով-որ մարդ, մէկը գալիս է). Եթէ ասիցէ ոք (եթէ որւէ մէկն ասելու լինի). Խնդրեսջիւր զայր ոք հրեայ (փնտռիր որւէ հրեայ մարդ). Իմն ասեն (ինչ-որ ասում են, ինչ-որ բան են ասում). Հողամաղք իմն երևին (ինչ-որ հողամաղներ, հողի փոշիներ են երևում). Է ինչ (կայ մի բան, ինչ-որ բան կայ). Արարած ինչ (ինչ-որ արարած, որւէ արարած): «Ստուեր իրիք ոչ հեռանայ յիմեքէն». (որւէ բանի ստուերն այն բանից չէ հեռանում): «Ի մարմնաւորէ աներևոյթ ինչ ոչ ելանէ, որպէս ոչ յաներևութէ իմեքէ՝ մարմնաւոր». (մարմնաւորից որւէ աներևոյթ բան չէ ելնում, ոչ էլ որւէ աներևոյթից մարմնաւոր): «Գնացին իւրաքանչիւր ի տունս իւրեանց. (ամեն մէկն, իւրաքանչիւրն իրանց տունը գնացին): Այր իւրաքանչիւր: Մեռան երկաքանչիւր (երկուքն էլ մեռան): Եղբարք երկաքանչիւր (երկու եղբայրն էլ): «Այլք ամենեքեան զիւրաքանչիւր զանցնիւր զանարգանաց վրէժս պահանջեն». (ուրիշ ամենքն էլ իւրաքանչիւրը իւր անարգանքի վրէժն է պահանջում):

ԾԱՆ. Այս դերանունները, բացի ոմն և իմն բառերից, յաճախ բաղադրեալ ձևեր են կազմում, միմեանց և ուրիշ բառերի հետ գործածուելով, ինչպէս են՝ որ ոք, ո ոք, որ ինչ, այլ ոք, այլ ինչ, ոչ ինչ (ոչ իրիք, ոչ իմիք), իւրաքանչիւր ոք, անձնիւր ոք, մէն մի իւրաքանչիւր, Այսպէս նաև՝ ոք ուրեք, ոք ուստեք, ոմն ուրեմն:

§ 157. Ոմն, ոք, իմն, իք, ինչ՝ երբ գործածուած են լինում իբրեւ որոշիչ՝ ընդհանուր կանոնով համաձայնում են իրանց որոշեալին հետ: Սովորաբար նոքա դրոււմ են յետադաս այն բառին, որի նշանակութիւնը մասնաւորում են: Օր. «Առն ուրախ էին երկու որդիք»: «Արարածոց պաշտօն մատուցանելոյ վարդապետ այլ ոչ էէր, բայց միայն սատանայ»: «Զլուսաւորսն շարժել նորա բանին գործ է, և ոչ այլ ուրախ»: «Ընդէր ալուստագէտ նիւթոյ իմք գնա համարիցին»: «Եթէ բնութեամբ չար քն էր օձ, կամ չարի իրէ՛ր արարած»:

Բայց երբ այս բառերի հետ ուրիշ որոշիչ էլ կայ՝ այն ժամանակ սոքա դրոււմ են որոշեալի և միւս որոշիչի մէջ, և մեծ մասամբ այս որոշիչները դրոււմ են որոշեալից նախադաս: Օր. «Եթէ գաղանք վասն վնասակարութեանն ի շարէ ուրե՛ւ արարչէ՛ կարծիցին»: «Զմեայն քն զվնաս յառաջագոյն գիտէ Ստուած»: «Փաղանքն ի բարւոյ արարչէ լեալ են, վասն իւր իրէ՛ր օգտակարին գտանելոյ ի նոսա»: «Առն ուրախ մեծաբան ետունն անդք տոհմականս»:

ԾԱՆ. Բայց ընտիր մատենագիրների մօտ անսովոր չէ նաև՝ իմն և ինչ անհամաձայն թողնել և որոշեալից նախադաս գործածել: Օր. «Ինքն կերպարանի կամ ի վիշապի կերպարանս կամ ի հօգի իմ»: «Զիք քն չուրախ բնութեամբ»: «Ինչ-իւր քն ընթերակացէ արար զամենայն»:

§ 158. Իմն և ինչ շատ յաճախ մնում են անհամաձայն, որ պատահում է մանաւանդ այն դէպքերում, երբ նոքա մասնաւորում են ասացուածի իմաստը և անորոշ մակբայի նշանակութիւն են ստանում: Այս տեսակ գործածութիւն ունի մանաւանդ ինչ-ը՝ ենթադրական, հարցական և բացասական խօսքերում, որ նրբութիւն և միանգամայն զեղեցկութիւն է տալիս խօսքին և շատ անգամ անթարգմանելի է աշխարհաբարում: Օր. «Այսու իմ մեծարոյ երևին առաջնորդք քէշին» (Սորանով քն-ուր իւրաւ, իւրծէս լէ նոցա կրօնի առաջնորդները պատուական են երևում): «Զաճելն և զնուագելն լուսնի իբրեւ ընդ պատենիւք իմ մտանել և ելանել ասեն իմաստունք» (Լուսնի աճելու և նուագելու մասին իմաստուն մարդիկ ասում են,

Թէ նա հրեւիքէն, թէ հրեւիքի պատեանի տակ է մտնում, դուրս է գալիս): «Քաղաքնքն եթէ ի չարէ ինչ էին չարք արարեալք՝ ոչ ինչ ի նոցանէ օգտակար գտանէր»: (Քաղաքներն՝ եթէ հրեւիքի չարից ստեղծուած լինէին): «Եւ ոչ բնութեամբ առնկն մահաբեր էր, և վասն այնորիկ ինչ արգելաւ մարդն ի ճաշակելոյ ի նմանէ»: (Ոչ էլ ծառը բնութեամբ մահացու էր, որի պատճառով, քանի որ, մարդուն արգելուեցաւ նորանից ուտել): «Եթէ լինին ինչ ի նշանս կամ ջերմոց կամ ցրտոց աստեղք՝ ոչ եթէ իբրեւ զկենդանիս ինչ լինիցին, այլ իբրեւ Աստուծոյ կարգեալ յայն, զի մի դատարկք ինչ յարարածոցն Աստուծոյ իցեն»: (Եթէ աստղերը հրեւիքի հրեւիքի, այսպէս իմաստով ցրտի կամ տաքութեան նշան են լինում՝ ոչ թէ, այսպէս ասած, կենդանիների նման կդառնան. բայց այնպէս՝ իբր թէ Աստուած է նոցա այդ բանի վերայ նշանակել, որպէս զի նոքա Աստուծոյ արարածներին մէջ հրեւիքի անգործ չլինին):—«Առեալ կայր և ոչ ինչ մեղանչէր նմա»: (Որեւի հրեւիքի, ասենք նորան չէր վնասում): «Առ քեզ ինչ ոչ մերձեցին»: (Ոչ թէ հրեւիքի, ասենք քեզ չեն մօտենայ): «Մի ինչ վերտեսցին՝ որք արարածոցն երկիր պագանեն»: (Արարածներին երկրպագողներն ասենք թող չպարծենան):—«Պարզ ինչ բնութիւն իցէ հիւզն, եթէ յօղուածով»: (Հիւզն պարզ մարմին է հրեւիքի, թէ բաղադրեալ): «Ջինչ արժան է ի շաբաթու, բարի ինչ գործել, եթէ չար առնել»: (Արեւիք բարիք գործել, թէ չարիք): «Առ տկարութեան ինչ, թէ առ չարակամութեան»: (Անգործութեան պատճառով հրեւիքի, թէ չարակամութեան):

Ինչպէս երևում է օրինակներից՝ ինչ-ը ենթադրական խօսքերում մօտաւորապէս նշանակում է՝ հրեւիքի, այսպէս իմաստով, իբր թէ. բացասական խօսքերում նշանակում է՝ ոչ թէ հրեւիքի, ասենք, Բողոքով. իսկ Հարցական խօսքերում կասկածելի է դարձնում Հարցմունքը, մօտաւորապէս նշանակելով՝ հրեւիքի:

§ 159. Իւրաքանչիւր և անձնիւր՝ ընտիր մատենագիրնե-

րի մօտ չեն հղովում, այլ թէ՛ գոյականաբար և թէ՛ ածականաբար գործածուելիս՝ մնում են եղակի ուղղական հղովով, որ թէ՛ յոգնակիի և թէ՛ թեք հղովների տեղ է ծառայում: Իսկ երբ նոցա որոշեալը նախդիր ունենայ՝ նախդիրը սովորական կանոնով դրւում է նոցա վերայ, եթէ նախադաս են գործածուած: Օր. «Տալ է-բառնէ-բ բոս գործ» իւր» (փոխանակ՝ տալ է-բառնէ-բոս): «Նստաւ իւրաքանչիւր ի վերայ նոյ» (փոխանակ՝ ի վերայ իւրաքանչիւրոյ նոցա): «Ը-բառնէ-բ բառնէ համարս տալոց էք»:

ԾԱՆ. Երկաքանչիւր բառը, որ իւրաքանչիւրի նման գործածութիւն ունի՝ ընտիր մատենագիրների մէջ յաճախուած չէ. նորա փոխանակ գործածուած է՝ երկոքեան:

§ 160. Իւրաքանչիւր իբրեւ որոշիչ գործածուելիս մի առանձին յատկութիւն ունի. չնայելով որ նա նշանակութեամբ պէտք է գործածուէր իբրեւ ենթակայ կամ խնդիր՝ սակայն լինում է որոշիչ մի ուրիշ խնդրի, որի մօտ հարկաւոր էր է-բառը գործածել. և այս խնդիրը դրւում է յոգնակի թուով: Օր. այս խօսքը—Աստուած է-բառնէ-բ հատուցանում է է-բ գործէին համաձայն, որ զրաբար պէտք է աւուէր՝ Աստուած հատուցանէ իւրաքանչիւր ումեք ըստ գործոց իւրոց՝—կանոնաւոր լեզուով ասուում է. Աստուած հատուցանէ ըստ իւրաքանչիւր գործոց: Այսպիսի ասացուածներն աշխարհաբար թարգմանելիս՝ է-բառնէ-բ բառը պէտք է վերցնել առանձին, իբրեւ ենթակայ կամ խնդիր, նայելով իմաստին, իսկ որ բառին որ նա եղել է որոշիչ՝ այնտեղ աւելցնել է-բ բառը. —Իւրաքանչիւրը իւր, իւրաքանչիւրից իւր ¹⁾ և այլն: Օր. «Նոքին իսկ՝ է-բառնէ-

¹⁾ Այս երևույթը հասկանալու համար պէտք է գիտնալ, որ իւրաքանչիւր, ինչպէս և երկաքանչիւր, անձն-իւր բաղադրուած բառեր են, որոց առաջին մասերը նախնական լեզուում նոյնն են նշանակելիս եղել՝ ինչ որ այժմ նոցա ամբողջ ձևերն. * իւրաքանչիւրաքանչիւր, * երկաքանչիւրաքանչիւր, անձն—մարդ-գլուխ: Եւ ինչպէս այժմեան լեզուում իւրաքանչիւր բառից յետոյ պէտք աւելցնել է-բ բառը՝ նոյնպէս և հին լեզուում իւրաքանչ բառից յետոյ աւելացնում էին

չիւր իւր իւր լալտ առնեն, թէ է ոմն, որ փոփոխէ զնոսա»:
(Իւրաքանչիւրը իւր փոփոխումով ցոյց են տալիս): «Ջամենե-
ցուն զխնամս ըստ իւր իւր պիտոյի բաշխէ»:
(Իւրաքանչիւրը իւր պիտոյքի չափով): Ելին յիւր իւր հաշտոյն»:
(Իւրաքանչիւրը իւր քաղաքից): «Լսէին յիւր իւր լեզու խօսել
նոցա»:
(Իւրաքանչիւրը լսում էր, որ նոքա իւր լեզուով էին
խօսում):

ԾԱՆ. Աշխարհաբարում աւելցուած իւր բառի փոխանակ՝ գրա-
բարում երբեմն, իւրաքանչիւր-ից չետոյ, գործ է ածուած անձնիւր բա-
ռը, և այս է անձնիւր բառի գործածութեան յատուկ տեղը. Սր. «Այլքն
ամենեքեան զիւրաքանչիւր իւր իւր զանարգանաց վրէժս պահանջեն»
(Իւրաքանչիւրն իւր անարգանքի վրէժն են պահանջում. Անցնիւր բա-
ռը կարող էր բոլորովին չլինել, որովհետեւ իւրաքանչիւրը կատարեա-
պէս բաւական էր միեւնոյն իմաստն արտայայտելու): «Թուլացուցանէ
զի իւրաքանչիւր գործոց իւր իւր հանդէսք երեւիցին»:
(Թույլ է տալիս, որ իւրաքանչիւրի գործից իւր քաջութիւնն երևի):

ԴԻՄՈՐՈՂ ՅՕՒԵՐ:

Հ.

× § 161. Գոյական անունները և գոյականի փոխանակ
գործածուած ածականները խօսքի մէջ կարող են լինել ԴՐՈՂ
և ԿՈՂ: Որոշեալ են կոչուած եթէ յայտնի է նոցա որը կամ
որինը լինելը, կամ երբ նոցա մասին առաջուց խօսուած է.
իսկ անորոշ են կոչուած երբ նոցա մասին դեռ չիշատակու-
թիւն չէ եղել, և երբ յայտնի չէ, թէ նոքա որն են կամ ո-

Իւրաքանչիւր, անձն՝ իւր. Այս բառերի յաճախակի միմեանց
մօտ գործածուելու հետեանքն այն է եղել, որ դոքա միաւորուել են
— իւրաքանչիւր, անձն իւր. Եւ որովհետեւ ժամանակի ընթացքում
այդ միաւորուած բառերի ստուգաբանութիւնն ու նշանակութիւնը
մոռացել է խօսող ժողովուրդն՝ հարկ է եղել մի նոր իւր էլ աւելցնել
այնտեղ, որտեղ նա արդէն կայ. Այսպէս երբեմն լեզու չգիտցողները
գրում են բացի ի նմանէ, դէպի ի քաղաքն, մոռանալով, որ բացի,
դէպի բառերում արդէն իսկ գտնուած է ի նախդիրը:

րինը: Օր. «Ահա ել սերմանել. և ի սերմանելն իւրում՝ էր որ անկաւ առ ճանապարհս... Եւ այլն անկաւ յապտածի... Եւ այլն անկաւ ի մէջ փշոյ... Եւ այլն անկաւ յերկր քարի և տալր պարոշ»։ Այստեղ նուազագոյն բառերն անորոշ են—մի սերմանացան դուրս է գալիս սերմանելու.. մի քանի սերմ ընկնում են ճանապարհի վերայ, միւսներն՝ ապտածի, միւսները՝ փշերի մէջ. միւսներն ընկնում են լուսնի վերայ և պարոշ են տալիս (Մատթ. ԺԳ. 4—8)։ Իսկ երբ Գրիստոս բացատրում է այս առակի միտքը՝ ասում է. «Լուարուք դուք զառակ սերմանելին... զայ չափ և յափշտակէ զսերմանելին... այն է որ առ ճանապարհսն սերմանեցաւ։—Եւ որ յապտածին սերմանեցաւ՝ այն է, որ իրրեւ լսէ զբան և վաղվաղակի խնդութեամբ ընդունի զնա... Իսկ որ ի մէջ փշոյն սերմանեցաւ... Իսկ որ յերկր քարի ոսերմանեցաւ՝ այն է որ իրրեւ լսէ զբանն՝ և ի միտ առնու և տայ զպարոշ» (Մնդ. 18—23)։ Այստեղ էլ բոլոր նուազագոյն բառերը որոշեալ են—սերմանելին առակը (որի մասին խօսել էր առաջ). զալիս է չափ (յայտնի է, թէ ինչ չար է եկողը). սերմանելը, ճանապարհը, ապտածը, փշերը, լուսնը, պարոշ ծանօթ են արդէն. խօսք յայտնի է թէ որինն է։ Այսպէս նաև՝ «նովալ քեանք էր, և քեանք էր լոյս մարդկան. էր լոյս ճշմարիտ»։

§ 162. Բառին անորոշութիւն տալու համար՝ զրաբարում յատուկ նշաններ չկան. սովորաբար բառը գրւում է առանց որևէ յաւելումի, ինչպէս վերը բերուած օրինակում՝ ոսերմանացան, ճանապարհաւ, յապտածի, պտուղ և այլն։ Իսկ երբ հարկաւոր է լինում յայտնի ցոյց տալ առարկայի անձանօթութիւնը կամ անորոշութիւնը՝ գրւում են նորա մօտ ոչ, ոչ (շնչաւորների մօտ), ինչ, ինչ (անշունչների մօտ) և և (շնչաւորների և անշունչների մօտ). Օր. Իմաստուն ոք, թագաւոր ոմն, այր մի, բնութիւն ինչ, հիւղ իմն։ Իսկ առարկան որոշելու համար՝ զրաբարում գործ են ածւում ո, ո, ն որոշիչ յօդերը, որոնք ցուցական դերանունների արմատներն են և նոցանից սղոմով ա-

ռափ եկած: Այս դրերը որովհետև որոշում են նաև սառարկայի
դեմքերը՝ ուստի կոչւում են նոյնպէս ԴԻՖԻԴԵՆՆԵՐ:

✕ § 163. Դիմորոշ յօդերի սկզբնական նշանակութիւններն են՝ —այս, —այդ, ն — այն, և այս նշանակութեամբ ընդհանրապէս գործ են ածուում ընտիր զրաբարում: Նաքա ոչ միայն որոշում են առարկան (այսինքն ցոյց են տալիս այդ առարկայի արդէն ծանօթ լինելը, որը լինելը և որին պատկանիլը), այլ և ցոյց են տալիս այն մերձաւորութիւնը կամ հեռաւորութիւնը, որ կայ առարկայի և այդ առարկայի մասին խօսողի մէջ:

✕ Ս գործ է ածուում այն ժամանակ, երբ որոշուելիք առարկան աւելի մօտ է խօսողին (առաջին դէմքին), քան լսողին (երկրորդ դէմքին): Դ գործ է ածուում՝ երբ այդ առարկան աւելի մօտ է լսողին, քան խօսողին: Ն գործ է ածուում՝ երբ առարկան աւելի հեռուն է գտնուում, քան խօսողն ու լսողը միմեանցից: Օր. «Տուք մեզ յիւղոյ՝ ձերմէ, զի ահա շիջանին լապտերք» մեր» (Տուէք մեզ ձեր (այդ) իւղից, որովհետեւ մեր (այս) լապտերներն ահա հանգում են. իւղը լսողների, իմաստուն կոյսերի մօտն էր, իսկ լապտերները խօսողների, յիմար կոյսերի): Ճբկեան արքն երկիւղ մեծ... և ասեն ցնա (ցնովնան). զինչ արասցուք քեզ, զի դադարեսցէ ծով» ի մէնջ. զի ծովն առաւել ևս խռովեալ էր և յարուցանէր մրրիկ ի վերայ նոցա: Եւ ասէ ցնոսա Յունտն. առէք ընկեցէք զիս ի ծովդ՝ և դադարեսցէ ի ձէնջ ծովդ»: Նաւաւարներ (առաջին դէմք) հարցնում են Յովնանից (երկրորդ դէմք), թէ ինչ անենք, որ (այս) ծովը (որի մօտ իրանք կանգնել են) մեզանից ձեռք քաշէ: Յովնան պատասխանում է—ձեցցէք ինձ (այդ) ծովը (ինքն աւելի հեռու էր գտնուում ծովից, քան նաւաւարները, որոնք այստեղ երկրորդ դէմք—լսող են դառնում) և «ձեզանից ձեռք կըքաշէ: Միջանկեալ խօսքը—զի ծովն առաւել ևս խռովեալ էր՝ պատկանում է Յովնանին, որ այս դէպքը պատմում է շատ ժամանակ յետոյ, երբ ծովն իրանից և հրէաներից, որոնց պատմում է՝ շատ հեռու էր գտնուում: ✕

§ 164. Բացի այս զլիաւոր նշանակութիւնց՝ յօդերը երբեմն գործ են անուամբ երկրորդական նշանակութեամբ՝ փոխանակ անձնական և ստացական դերանունների. և այս դէպքում ըուն դերանունները կարող են նոյնպէս դրուել ներգործութեամբ (որ աւելի սովորական է) կամ չդրուել: Օր. «Ես լուացի գոտս ձեր, տէր» և վարդապետս». (= տէրս, և վարդապետս). «Ես հովիւս մեղալ, դռքա ոչխարքդ զի արարին: «Զիւնրդ ի դառնութիւն փոխեցար, որթդ խոպանացեալ»: «Ել եկաց առաջի հօրն». (= հօր իւրոյ): Ամենայն ծննդոց յետ ծննդեանս դնին անուանք, և նա զիւնրդ յառաջ քան զծնանելն դնէր նմա անուն» (= յետ ծննդեան իւրեանց... յառաջ քան զծնանելն նորա): «Ասա բանիւ, և բժշկեսցի մանուկ» իմ». (ոչ թէ այս մանուկը, որ հիւանդ պառկած էր տանը, այլ իմ մանուկս: Եթէ յօդը ցուցական լինէր՝ պէտք կլինէր ասել՝ մանուկն իմ):

§ 165. Յօդը անշուշտ դրուում է գոյականին վերայ՝ երբ գոյականին հետևում է ցուցական-ածական դերանուն. և յօդը պէտք է համաձայնի դերանունան դէմքին. իսկ երբ ցուցական դերանունը գոյականից առաջ է դրուած՝ յօդը սովորաբար չէ դրուում: Օր. «Ողջոյն տան» այսմիկ: «Ապրեցուցից զքեզ և զքաղաքդ զայդ և վերակացու եղէց քաղաքիդ այսմիկ»: «Պատուէրն այն կեանք են յաւիտենականք»: «Յայն՝ զիշերի զոգիդ ի քէն ի բաց պահանջեն»: «Յայն՝ աւուր զիտասջիք դուք»:

§ 166. Այն գոյականը, որից յետոյ գալիս է ստացական դերանուն կամ ցուցական դերանուն իբրև յատկացուցիչ՝ սովորաբար յօդ չէ առնում. իսկ երբ այս դերանունները նախադաս են գոյականից՝ յօդը դրուում է: Օր. «Հայր իմ մեծ է քան զիս»: «Ահա հայր քո և եղբարք քո կան արտաքոյ»: «Բնութիւնն նոյա ի վեր է քան զհողմ»: «Յամաքեցաւ խոտն և թօթափեցաւ ծաղիկ նորա». (իսկ փոքր ինչ յետոյ՝ ցամաքեցաւ խոտն և թօթափեցաւ ծաղիկն): «Որդի իմ ես դու»: «Պատուէրն քո նորա մահ գործեցին»: «Զի առաւելութիւն Բարբարութեան նորա» յայտնի լի-

ցի մարդկան»։ «Մայր տղա կոչի Մարիամ և հայր տղան՝ ամենեքին առ մեզ են»։ «Այն տղան ի վերայ մեր»։ — «Իմ որդին լուսաւոր է»։ «Իր ոմն որ տղան թերակատարութիւնն կարէր լնուլ»։ «Ի հոգի ականդ գերան կայ»։ «Յուցանել շէտ զբարերարութիւնն և զգործութիւնն»։ Զլուսաւորսն շարժել տղան բարեգործ է»։

Բայց պատահում է երբեմն յօդ լետադաս ստացական կամ ցուցական-յատկացուցիչ դործածուելիս, մանաւանդ եթէ գոյականը յատուկ կերպով որոշուում է տեղի կամ ժամանակի վերաբերութեամբ։ Օր. «Տուք մեզ լիւղոյ տէր, զի ահա շիջանին լապտերք» Դէր. (լիւղը ձեր մօտ է, լապտերները մեր մօտ)։ «Երկիւղէ հոգի անգգամութիւն է»։ (քո այդ երկիւղը, որ արտայայտուում ես)։ «Եթէ զբանն իմ պահեցին՝ ապա և զձերն պապաձեցին»։ (այն խօսքը, որ առաջ խօսել եմ)։ «Իրրեւ խնձորի ի փայտս անտառի՝ այնպէս եղբորորդիդ իմ ի մէջ ուստերաց»։ (իմ եղբորորդիդ, որ այդտեղ դէմս կանգնած է)։ Վերջի օրինակներէց երեւում է, որ յօդը կարող է համաձայնել ստացական դերանունան դէմքին, այլ դործածուել իւր սեփական նշանակութեամբ (§ 163)։

§ 167. Երբ երկրորդական նախադասութիւնը կապուում է գլխաւորին հետ ու յարաբերական դերանունով, կամ այնպիսի բառերով, որոց մէջ ներգործութեամբ կամ գործութեամբ գրտնւում է որ դերանունը, ինչպէս են՝ որ ոք, որ ինչ, որպէս, որչափ, ուր, զի և այլն՝ ընտիր գրաբարում սովորութիւն է ընդհանրապէս այդ յարաբերականներին յաջորդող բառին վերայ յօդ դնել, ինչ մասն-բանի էլ որ սա լինի, քացի նախադրութիւններէց և շարկապներէց։ Այս յօդն ընդհանրապէս համաձայնում է դէմքով գլխաւոր նախադասութեան մէջ եղած այն բառին հետ, որի փոխանակ դրուած են յարաբերականներն երկրորդական նախադասութեան մէջ (այսինքն համաձայնում է յարաբերակի դէմքին)։ Օր. «Չար իմն հոգի» հակառակ բարոյ դնեն, չի հոգի կոչեն»։ Զար բարին կարծիցեն՝ վնասակար

ինի» (փոխանակ՝ յո՞ւ, զոր բարին կարծիցեն): «Ինքն է պատ-
ճառ ձեռնի՝ որ ի լինելն և ի գոյանալ եկին»: «Որ շարժի՞ն և
փոփոխի՞ չէ էական»: «Որ է՞ն և որ շարժէ զամենայն: «Հոյ՞ս
իմ, որ առաքեացո՞ւ զիս»: «Դու՞ք որ խօսիքք»: «Դիտեմ զու՞ր ըն-
տրեցիք»: (փոխանակ՝ զիտեմ զչէ՞ղ, զորս ընտրեցիդ): «Զինչ է
այս, զոր լսեմ՝ զքէն»: «Որ խօսիմ»: «Ուր ես՞ երթամ՝ դու ոչ
կարես զալ» (փոխանակ՝ է որչի՞ն, ուր եսն երթամ): «Զջուրս,
զոր Հանապազո՞ւ ըմպեմք»: «Որմէ՞ք, որ անդէ՞ կային»: «Աճէ՞ հե՞լն,
որ ի նմայն է»: ¹⁾ «Դարձայց է որո՞ն իմ, որո՞ք ելին»: «Պատ-
մեցին զամենայն, որ ինչ եղև»: «Զի ածո՞ւ ի չգոյէ ի գոյ»: «Որ-
պէս վկայեն», մի է պատճառ ամենեցուն»:

§ 168. Երբեմն պատահում է, որ յօդն անմիջապէս յա-
րաբերականին յաջորդող բառին վերայ չէ դրուում, այլ հեռա-
նում է յարաբերականից. բայց այս դէպքում յօդառու բառը
երկրորդական նախադասութեան բայից անմիջապէս սուաջ դը-
րուած պէտք է լինի, կամ իմաստի շեշտ կրէ իւր վերայ: Օր.
«Որ անչափ հզօր և իմաստունն էր»: «Ակն քո չմը է, զի ես
առատն եմ»: «Որք ընդ նմա ի խաչ՞ ելեալ էին»: «Որ առա-
ւել ծաղուն արժանի է»: «Որ կարծեալ սիւնքն էին եկեղեցուց»:

ԾԱՆ. Այս յօդը պարտաւորիչ չէ ամեն անգամ. յաճախ ընտրե-
լագոյն մատենագիրներն առանց յօդի են գրում այն երկրորդական
նախադասութիւնները, որտեղ սպասելու էր յօդ. Օր. Եզնիկ ունի.
«Զիք ոք բարերար և երախտաւոր, բայց միայն որ որո՞ւ և ոչ խնայ-
եաց». (սպասելու էր՝ որ արարն): «Կամ ծով ծածկելով, որ տկար աւա-
զով՝ պաշարեալ՝ չիշխէ անցանել ըստ հրաման. կամ երկի կլանելով, որ
է քիչ, ինչի՞նչ ի՞նչ հոգեւոր... կամ հոգ պարտասեցուցանելով, որ կենդա-
նութիւնն է ամենայն շնչաւորաց»: Առաջին և երրորդ նախադասու-
թիւնները յօդ առել են. իսկ երկրորդը, որ բոլորովին նման կազմու-
թիւն ունի՝ չէ առել. (փոխանակ ասելու՝ որ ի վերայ ոչնչին կայ հաս-
տատեալ, կամ՝ որ հաստատեալն կայ ի վերայ ոչնչի):—Յօդը, որ խօս-

¹⁾ Դերանունների այն ձևերը, որոնք վերջանում են - ձայնա-
ւորով՝ յօդ առնելիս՝ յօդի առաջ աւելցնում են , ներդաշնակութեան
գիրը. այսպէս սայս, նայն, դոքայդ, ի նոսայն:

քին նրբութիւն և ազդուութիւն է տալիս՝ սովորաբար զանց է լինում՝ երբ մատենագիրը նպատակ չունի շեշտել երկրորդական նախադասութիւնը կամ առանձին ուշադրութիւն դարձնել նորա վերայ։

§ 169. Ասացինք (§§ 162—3), որ երբ առարկան որոշուած է՝ պէտք է առնէ դիմորոշ յօդ։ Բայց կան այնպիսի որոշուած բառեր, որոնք յօդ չեն առնում։ Այսպէս են բոլոր այն գոյական անունները, որոնք ընդհանուր մտքով են գործածուած, այսինքն որոնք նշանակում են բոլոր տեսակը, և ոչ թէ այս կամ այն մէկը. այս դոյականներին հետ միշտ կարելի է աւելցնել՝ Բոլոր, ամեն, Դե, Դրեւիյէ բառերը։ Իսկ երբ այս գոյականները մասնաւոր մտքով գործածուած լինին (այս կամ այն մէկը նշանակեն) յօդ կսուսեն։ Օր. Ընդհանուր որոշեալ՝ անյօդ. «Ձիւնը պաշտեցեմք... շոգ, որ մերթ գոչ (ից) է՝ հրամանաւ և մերթ սարսէ ի գոչելոյն՝ սաստիւ. կամ զհոսի, որում և զքեզ իսկ երկրորդ արարիչ կազմեաց յօրինիչն. կամ զերկր, որ հանապազ բրեմք.. կամ զհոսիս, զոր հանապազն ըմպեմք»։ «Ընդդիմակաց է հոսի զհոսի, և զհոսի ի հոսիս, և զհոսի զհոսի, և յոսիս ի հոսիս»։ «Բաղմացուցից զգաւակ քո իբրեւ զհոսիս երկից բազմութեամբ և որպէս զհոսիս առ իսկ ծով»։ Հոսի հաստատէ զերկր հարկոյ»։ «Գիտութիւն հպարտացուցանէ, այլ հէր շինէ»։ «Եղիցի լոյս. և եղև լոյս»։ — Մասնաւոր որոշեալ յօդով. «Հրաման թագաւորին սաստկանայր և հոսին բորբոքէր»։ «Հայն, զոր ես տաց՝ ճշմարիտ մարմին իմ է»։ «Ձինչ արասցուք զի դադարեսցէ ի մէջն ծով. առէք ընկեցէք զիս ի ծով»։ «Եւոսս Աստուած զլոյս, զի բարի է»։ «Եւ բժշկեցսն ջուրք»։ «Ձերկր տաց քեզ ի ժառանգութիւն»։ «Լաւ էր, եթէ չէր ծնեալ հարկն այն»։ «Նաւն հեռացեալ էր ի յոսիսէն բազում ասպարիսօք»։

§ 170. Յօդ չեն առնում այն որոշեալ գոյականները, որոնք մէկ հատիկ են, թէ՛ յատուկ և թէ՛ հասարակ գոյական լինին։ Օր. «ՁԱստուած ոչ ոք ետես ի մարդկանէ»։ «Ձհոսիս և զհոսիս դու արարեր»։ «Արեգին դարձաւ յետս և ոչ երկր»։ «Լոսիս ամսոյ ամսոյ հիւժանի»։

Այսպէս և շատերին յարմարող բառը եթէ գործ է ած-

ւում յատկապէս մի անձի կամ մի առարկայի համար՝ անյօդ է մնում: «Տէր ամաց ցիս»: «Այսպէս ասէ Տէր»: (Տէր գործ է ածուած Աստուծոյ տեղ): Թէպէտ և Առաքեալ անօթ ընտրութեան էր՝ սակայն ընկեր էր Պետրոսի»: «Որպէս Աստուծոյ առեալ զինքեամբ զերեոս ամենայն մարդկութեան՝ ասէ»: (Առաքեալ գործ է ածուած Պօղոս առաքեալի տեղ): «Զերկինս հաստատութիւն կոչեն Դիւր»: «Որպէս Դիւր ասէ»: (Դիւրք, զիր գործ են ածուած Աստուածաշունչ զրքի տեղ):

ԾԱՆ. Իսկ երբ ընդհանուր մտքով գործածուած բառը, կամ տեսակին մէջ մէկ հատիկ նշանակող բառը (§§ 169, 170) լինի գոյականաբար գործածուած ածական՝ այս ածականը սովորաբար յօդ առնում է. Օր. «Արդար՝ հազիւ կեցցէ»: Անգգամ՝ անգոսնէ զիրաւ հօր»: «Սուտ՝ ի հօրէ սատանայէ է»: «Աստուած ընտրեաց զբարի՝ ի մի թեր, և զչար՝ մորախառն ի միւս կողմն»:—Գայ չար և յափշտակէ զսերմանեալն ի սիրտ նորա». (չար՝ այստեղ դրուած է սատանայի տեղ): «Թերակատարն զխորհուրդն հայրենի իմացաւ». (Թերակատարն=Որմիզդ): «Որ այնչափ հօր և իմաստունն էր՝ ի վատթարէ՝ խաբեցաւ» (վատթար=Սրհմն):

§ 171. Երբ խօսքի մէջ երկու կամ աւելի բառեր կան միեւնոյն պաշտօնը վարող, այսինքն ենթականեր, սեռի խնդիրներ, միեւնոյն հոլովով բնութեան խնդիրներ, յատկացուցիչներ և այլն, որոնք պէտք է յօդ առնեն՝ յօդը սովորաբար դրւում է առաջինին կամ առաջիններին վերայ, իսկ երկրորդին կամ վերջիններին վերայ չէ դրւում: Օր. «Բարին և չար ի միում անկանել ոչ մարթէին»: «Արեգակն և լուսին չև ևս էին լեալ, որով ժամքն և ամիսն և ամիսն և ամիսն կարգին»: «Արեգակնդ և լուսինդ և ամիսդ և ամիս և ամիս և ամիս և ամիս»: «Զերախտաւորսն և զհարկաւորսն մեք ոչ հրամայեմք անարգել»: «Եթէ ոչ առաւելուցու արդարութիւն ձեր առաւել քան զգալացն և փառեցաւ»: «Կիսոցն ճրագուն ղեղնեղի լինի, որպէս առիւծուն և արջ»:

§ 172. Յօդը յաճախ՝ դրուելով յատկացուցչի կամ որոշիչի վերայ՝ փոխարինում է յատկացեալը կամ որոշեալը, մանաւանդ երբ սոքա առաջ մի անգամ արդէն գործ են ածուած: Օր. «Յիւրսն եկն և իւրքն զնա ոչ ընկալան». (փոխանակ՝ իւր

արարածն): «Երթալք տուք զկայսեր՝ կայսեր և զԱստուծոյ՝
Աստուծոյ»։ (փոխանակ՝ որ ինչ կայսեր է, որ ինչ Աստուծոյ է—
կայսեր սեփականը, Աստուծոյ սեփականը)։ «Ջուրն ըստ աճել
լուսնին սոճէ, և ըստ լնուլն լնու և ըստ պակասելն պակասէ»։
(փոխանակ՝ ըստ լուլ լուսնին, ըստ պակասել լուսնին)։ «Մանի
կամեցաւ վերագոյն քան զնոցայն վարս ցուցանել»։ (փոխանակ՝
քան զվարս նոցա)։ «Որմզդի զբարի արարածսն դնեն և Արհ-
մենի՝ զչարսն»։ (փոխանակ՝ զչար արարածսն)։ «Էին առ մեզ
եղբարք եօթն. առաջինն արար կին և մեռաւ. նոյնպէս և երկ-
րորդն և երրորդն, մինչև ցեօթներորդն»։ (փոխանակ՝ առաջին
եղբայրն, երկրորդ եղբայրն...):

§ 173. Յատուկ անունները սովորաբար որոշիչ յօդ չեն
առնում, բացի այն դէպքերից, երբ նոցա հետևում է ցուցա-
կան դերանուն, կամ երբ նոքա գալիս են յարաբերականից յե-
տոյ, կամ երբ առանձին կերպով շեշտում է յատուկ անունը։
Առաջին երկու դէպքում յօդը պարտաւորեալ կերպով դրուում է
ցուցական և յարաբերական դերանուն պատճառով։ (Տես §§
165, 167)։ Օր. Անյօդ. «Անտրէս և Փիլիպոս» ասեն ցփսուս։
«Մանի կամեցաւ վերագոյն վարս ցուցանել»։ «Ի տալ Զրուսայ,
զբարսմունսն յՈւրդէ՝ մատուցեալ Արհմէի առաջի Զրուսայ՝ ա-
սէ ցնա»։ «Իբրև մօտ եղեն յԵրուսղէ և եկին ի Բելէմ»։
(Եթէ այս յատուկ անունների տեղ հասարակ անուններ դնե-
ինք՝ պէտք է ասէինք յօդով.— Աշակերտքն ասեն ցվարդա-
պետն իւրեանց։ Աղանդաւորն կամեցաւ։ Ի տալ Հօրն ցորդին։
Մօտ եղեն ի քաղաքն և եկին ի գիւղն)։

Յօդով. «Մարկիոն» այ ի Պոնտացւոց աշխարհէ անտի ե-
ղեալ էր»։ «Մովսէսն այն, որ եհան զմեզ յերկրէն Եգիպտացւոց»։
«Աբիմելք, որ Աստուծոյն խօսէր»։ «Որպէս և զայն, շուր Յօրն
զընալ է»։ «Որպէս Մարկիոնն ասէ»։ «Ոչ որպէս Մարկիոնն դան-
դաջէ»։ «Ապաքէն և Որմիզդ» թերակատար էր»։ «ՅԵւրոպն տե-
ղիք ինչ են ծովուց»։

§ 174. Երբ յատուկ անուններն ունին նախադաս որոշիչ

կամ բացայայտիչ՝ սոքա յօդ են առնում. իսկ եթէ սոքա յետադաս լինին յատուկ անունից՝ յօդառութիւնն ազատ է, այսինքն կարող են առնել կամ չառնել: Օր. «Մեծ Մովսէս», «Քաջի վարդանայ, «Զարքայի Դաւիթ», «Ի քաղաքի Նրուսաղեմի»: «Առ գետովն Երասխաւ»:—«Մովսէս մեծն», «Վարդանայ քաջի» (կամ քաջին)», «ԶԴաւիթ արքայ» (կամ արքայն), «ՅՆրուսաղէմ քաղաքի», «Առ Երասխ գետով» (կամ գետովն): «Զձրէշ բլրով, զԱրդիմէդ քաղաքաւ, զՔասախ գետով»:

§ 175. Երբ որոշեալ գոյականն ունենայ նախադաս կամ յետադաս որոշիչ՝ յօդը գոյականին վերայ կգրուի և ոչ որոշիչին: Օր. «Որմզդի բարի արարածսն դնեն»: «Ի նոյն ջուրս պիղծ ձնիք» ընդ սուրբ ձկունսն սնանին, և ի նոյն օդս գիշակեր թռչունքն ընդ ազնուագոյն թռչունսն շողան, զորս պարտ էր Որմզդի բարիօք արարածոցն սատակել»:—Միթէ անդր միայն ոչ եհաս աստղն սպիտակարար»: «Յարեցէ ի յարութեան յաւուրն յետնում»: «Հանէք զպատմութեանն առաջին»: «Գտի զոչխար» իմ զկորուսեալ»:

§ 176. Երբ որոշեալ յատկացուցիչ և յատկացեալ պատահին՝ յօդը ոչ թէ երկուսի վերայ էլ կգրուի, ինչպէս սպասեալու էր՝ այլ յատկացուցիչի վերայ միայն, նախադաս լինի սա թէ յետադաս: Յատկացեալի յօդ չառնելը խօսքի ներդաշնակութեան համար է, որ յաճախ կրկնուած յօդը միաձայնութիւն և տաղտուկ չսլատճառէ: Օր. «Թէ զհօրն խորհուրդ ծանեաւ Որմիզդ՝ զեղբօրն չարաճոյ զխորհուրդ ընդէր ոչ գիտաց»: «Մեղաւորացն ոգիք յաղտեղի մարմինս փոխեցին»: «Զաւ և գերիւղ մարդոյն արկեալ է արարչին ի վերայ գազանացն»: «Վարձէ Աստուած զվնասս վնասակարացն»: (Աստեղ խորհուրդ, աւ, երկիւղ, վնաս յատկացեալները որոշուած են, սակայն յօդ չեն առնել, այլ յատկացուցիչների յօդը բաւական է համարուել երկուսին համար ևս):

ԾԱՆ. Երբ յատկացուցիչն այնպիսի բառ է, որ յօդ չէ առնում (§§ 169, 170)՝ այս գէպքում յօդը գրուած է որոշեալ յատկացեալին

վերայ, Օր. «Վերջի, որ գազանագոյն է քան զամենայն զազանս՝ ուտի
 Դոն», «Զի Աստուծոյ Բարեբաղնն ցուցանիցի», «Զարեգիւնսն զիսն
 կամին խափանել»:

§ 177. Դիմորոշ յօդերի փոխանակ յաճախ գործ են ած-
 ւում ցուցական մակբայները, որոնք ցուցական դերանուններն
 Հին Հոլովական ձևերը լինելով՝ միևնոյն ծագումն ունին, ինչ-
 պէս և դիմորոշ յօդերը (Համեմատել §§ 132, 162 և Գրաբ.
 Հոլ. § 81, ծան. 2): Այս մակբայները դիմորոշների տեղ գոր-
 ծածուկիս՝ ճշտիւ պահպանւում է նոցա իւրաքանչիւրի Հոլով-
 վական նշանակութիւնը.—այսր, այդր, անդր՝ նախդրով Հայ-
 ցական բառի Հետ. աստ, այդր, անդ՝ նախդրով տրականի Հետ.
 աստի, այտի, անտի՝ բացառականի Հետ: Ուրեմն միւս Հոլով-
 ների վերայ (սեռական, պարզ տրական և Հայցական, գործիա-
 կան), որոց Համապատասխան ձևեր չունին այս մակբայները՝
 գործ են ածւում միայն դիմորոշ յօդեր: Օր. «Ո՛չ գայցէ է Կոն-
 Կայր»: «Առ զաղաւնին է Կոն-Կայր»: «Լոյսն է Կոն-Կայր Կոն-
 Կայրէն»: «Ասէին՝ մի է Կոն-Կայր Կոն-Կայր»: «Թուի նմա, թէ է Կոն-Կայր
 Կոն-Կայրէն»: «Ի Կոն-Կայր Կոն-Կայր Կոն-Կայր»: «Ի Կոն-Կայր Կոն-Կայր
 Կոն-Կայր»: «Ապրեցո զիս է Կոն-Կայր Կոն-Կայր»: «Ի Կոն-Կայր Կոն-Կայր
 Կոն-Կայր»: Հասուցանելոց իցես զարքայութիւն Իսրայէլի»: Բոլոր
 օրինակներում կարելի էր մակբայների փոխարէն գործածել Հա-
 մապատասխան դէմքերի յօդեր:

ԾԱՆ. Յօդերի վերայ ինչ որ ասացինք՝ ընդհանուր, սովորական
 կանոններն են, որոնք յաճախ պատահում են ընտիր մատենագիրնե-
 րի մէջ, Բայց նոյն մատենագիրներին մէջ պատահում են՝ այստեղ ա-
 լանդուած կանոններին հակառակ գործածութիւններ ևս, որոնք կամ
 գրչի անուշադրութեան հետևանք են, կամ հեղինակի արած զարտու-
 դութեան, կամ վերջապէս այնպիսի նրբութիւններ են արտայայտում,
 որոնք մեզ այժմ հասկանալի չեն.—Յօդերի ուղիղ և վայելուչ գոր-
 ծածութիւնը, որ խօսքին ճշտութիւն ու գեղեցկութիւն է տալիս՝
 աւելի լաւ կըմբռնուի ընտիր մատենագիրների ուշադիր ընթերցանու-
 թեամբ, ինչպէս առ հասարակ բոլոր քերականական կանոնները:

ՈՐՈՂԵՍԸ ԵՒ ԱՆՈՐՈՉ ՀԱՅՅԱԿԱՆ:

§ 178. Յայտնի է, որ երբ հայցական հոլովը որոշուած է՝ առնուով է շ նախդիրը, իսկ եթէ անորոշ է՝ չէ առնուով: Զ նախդիրը ինքը չէ որոշում բառը, այլ երբ սա արդէն որոշուած է՝ այն ժամանակ դրւում է նախդիրը: Այժմ տեսնենք այն դիւաւոր դէպքերը, երբ հայցական հոլովը սլէտք է առնէ շ նախդիր:

§ 179. Հայցական հոլովը զ նախդիր առնում է՝ երբ բառը ընդհանուր մտքով է գործածուած, այսինքն երբ նորանով հասկացւում են նոյն տեսակին պատկանող բոլոր առարկաները: (Տես § 169): Օր. «Զհիւսնիս» ընդկեցէք, ղբոսս սըրբեցէք»: «Որմիզդն ղանաւանս, ղբոսսսնս և ղբոսսսնս և ղբոսսնս արար, և Արհմն ղբոսսնս չարս և ղբոսսնս և ղոյս և ղբոսնս»: «Դև ղբոս ոչ հտնէ»: «Դնէ ղբոսն որպէս ղբոս, և ղբոսն որպէս ղբոսն ցանեաց»: (Այսինքն Բրեւ հիւանդ, Բրեւ բորոտ. Բոսս անասունները, չորքոտանիները, գազանները, օձերը. Բրեւ դև, ձիւն, բուրդ, մէգ, փոշի):

Այսպէս զ նախդիր առնում են այն գոյականները, որոց մօտ կան ամենայն, իւրաքանչիւր, անձնիւր ևն որոշիչները, որոնք ընդհանրութիւն են ցոյց տալիս, նոյնպէս և այս բառերն առանձին գործածուելիս: Օր. «Ասիցեն ղբոսսնս Բոս չար սուտ զձէնջ վասն իմ»: «Զբոսսնս ինչ ղբոս՝ մշտնջենաւորութեամբ ունի»: «Ամենեքեան ղբոսսնսնս ղբոսսնսնս ղանարգանաց լբեթ պահանջեն»: Պատմեցին ղբոսսնսնս որ ինչ եղան»: «Մի մի ի նոցանէն բաւական էր ղբոսնսնս սատակել»:

§ 180. Հայցական հոլովը զ նախդիր առնում է՝ երբ բառը նշանակում է մէկ հատիկ առարկայ, լինի դա հասարակ կամ յատուկ անուն: (Տես § 170): Օր. «Արար Աստուած ղբոսնս և ղբոսնս»: «Զհիւսնս և ղբոսսնս դու արարեր»: «Զիւրդ պաշտիցեմք ղբոսնսնս, կամ ղբոսնս, կամ ղոս և կամ ղբոսնս, կամ ղբոսնս, կամ ղբոսնս»: (Օդ, հուր, երկիր, ջուրք այստեղ վեր-

ցուած են իբրև տարր): «ՋԱՌԻՆԻՆ ԵՎ ՈՋ ԵՍԵՆ Ի ՄԱՐԴԿԱՆԷ»: «ՋՅԻՆԻՆ ԵՎ ՈՋ ԵՍԵՆ Ի ՄԱՐԴԿԱՆԷ»: «ԱՐՀԱՆՆ ԵՎ ՈՋ ԵՍԵՆ Ի ՄԱՐԴԿԱՆԷ»:

§ 181. Հայցական հոլովը զ նախդիր առնում է՝ երբ բառը որոշուած է դիմորոշ յօդերով: Երբ նոյն պաշտօնը վարող մի քանի բառերից վերջինները յօդ չունին կանոնի համաձայն (§ 171)՝ նոքա այնու ամենայնիւ նախդիր առնում են, որովհետև նոքա ոչ թէ իրանց նշանակութեամբ յօդ չունին՝ այլ իրանց դիրքի պատճառով յօդը վերցուած է ներդաշնակութեան համար: Օր. «Որմզդի շարի արարածս՝ դենն և Արհմենի շարանն»: «Ժողովեցին շարի-բարին յամանս»: «Առէք ի դմանէ շարանքարտ»: «Հաւատովք հաստատեաց շարամալոյն»: «Ողբ երբեմն շարանամանիս շնչելով և երբեմն շարողակն բերելով»: «Ջրի-հոսանքն և շարերարս մեք ոչ հրամայեմք անարգել»: «Եցոյց զիւր շարերարողութիւնն և շարողութիւնն»:

ԾԱՆ. Բայց որոշուած չէ համարուած բառն այն յօդով, որ դրուած է յարաբերականի պատճառով (§ 167). ուստի այսպիսի բառը կարող է և նախդիր չառնել՝ եթէ ուրիշ պատճառներ չկան նախդիր գործածելու. Օր. «Կէսք կամեցան դնել նիւթ ինչ, զոր հիշատականեն»: «Բազում անգամ զոր բարին կարծիցեն» վնասակար մեղումս լինի»: (Հիւղ և բարի հայցականները թէև յօդ ունին, բայց դա յարաբերականի յօդն է. իսկ իրանք իբրև երկրորդ սեռի խնդիրներ (§ 49) դրուած են աննախդիր հայցականով):

§ 182. Հայցական հոլովը զ նախդիր առնում է՝ երբ ունի բացայայտիչ կամ յատկացուցիչ: Օր. «Ջրուանն եթէ արջառէր՝ շարիճն շարիճն զիւր ծնանէր. և եթէ գալլ էր՝ շարունն շարիճն հիմ ծնանէր»: «Եթէ քաղցր զիտեն շարունն՝ ոչ պարտին շարուն պտուղն շարիճն ի նմանէ համարել, և եթէ շարուն հաշուին՝ չէ պատճառ շարիճն պտուղն շարիճն ի նմանէ դնել»: «Ոչ կամիմ շարիճն, այլ շարունալ շարիճն և շարիճն»: «Յորժամ շարիճն ուրուք շարիճն յարկատանս հատեալ տեսանիցէ ոք»: «Ջրի շարիճն ի նոցանէ շարարած մարթի

ի զրոյց ցուցանել»։ (նոցանից ամեն մէկի արարած լինելը կարելի է ասպացուցանել Ս. Գրքով)։ «Զբարեման երկրի կերելիք»։ Այս օրինակներում եթէ չլինէին յատկացուցիչներն ու բացայայտիչները՝ Հայցականները պէտք է դրուէին լուսանց նախդրի։ (Զկարիճ, զգառն, զգառն պտուղ, զքաղցր պտուղ, բառերի դիմորոշ յօդերն էլ դրուած են բացայայտիչներին պատճառով)։

ԾԱՆ. Եթէ յատկացուցիչները բուն յատկացուցիչներ չեն, այլ որոշիչ կամ խնդիր-յատկացուցիչներ՝ սոցա յատկացեալը աննախդիր Հայցական կդրուի՝ եթէ ուրիշ Հանգամանքներով որոշուած չէ։ Օր. «Ընորհեաց նմա Լուսնի մեջ»։ (խնդիր-յատկաց.)։ «Ոչ Բարեման կազմէ ի կորուստ, և ոչ Բարեման ի փառս»։ «Խորհեցան զինէն ի Բարեման»։ (որոշիչ-յատկացուցիչներ)։

§ 183. Հայցական Հոլովը զ նախդիր առնում է՝ երբ իւր մօտ ունի ստացական կամ ցուցական դերանուններ իբրեւ որոշիչ։ Օր. «Յորժամ շընկեր իւր կամ շճառայ մեծարիցէ ոք»։ «ԶԳառն յէր առաջի ձեր օտարք կերիցեն»։ «Գնէ զազարակն շաշ»։ «Գնեաց շաշ մարգարիտ»։ «Ասաց ցնոսա զառակս շաշ»։ «Որ լսէ զբանս իմ շաշ»։

ԾԱՆ. Նոյնպէս զ նախդիր առնում է Հայցականը՝ եթէ յատկացուցիչը կամ ստացական-որոշիչը զօրութեամբ Հասկացուած են նորա մօտ, թէպէտ ներգործութեամբ դրուած չեն։ Օր. «Երբեմն Հարկանէ զանասուն մեր, երբեմն շանգս և զայգիս»։ (զօրութեամբ Հասկացուած է՝ Կեր)։ «Որ ոչ թողցէ զհացը, կամ զմաշը, կամ զորդիս, կամ զազարակս՝ չէ ինձ արժանի»։ (Հասկացուած է՝ Կեր)։ «Սրջիւն յամարայնոյն պատրաստէ զկերակուր»։ (Հասկացուած է՝ Կեր)։

§ 184. Հայցական Հոլովը զ նախդիր առնում է՝ երբ դերանուն է, բացի իմն և ինչ անորոշ դերանուններից։ Նոյնպէս սովորաբար զ նախդիր առնում են թուական անունները, թէ՛ գոյականաբար և թէ՛ ածականաբար վարուելիս, (վերջի դէպքում՝ մանաւանդ երբ թուական ածականները գոյականից նախադաս են)։ Օր. «ԶԳառն լընչից և շաշ յարկէ արկանեն»։ «Յորդոցն Հանել, յորժամ ոչ շաշ կամ զինչ ինչ բարի լիշելոյ լինի՝ բնական ազդեցութիւն է»։ ¹⁾ «Ընդէր այդպէս ստեղծեր

¹⁾ Փոխանակ՝ է լիշելոյ գոք կամ զինչ ինչ բարի՝ Եզնիկի սովոր-

դէն: «Մի տանիր շէշ ի փորձութիւն»: «Յարուցից շէշ յաւուրն յետնում»: «Է ինչ՝ շէշ կամի, և է ինչ՝ շէշ ոչ կամի»: «Զմի խնդրեցի և շէշն աղաչեմ»: «Զմի՞ն ի ծառայութեան ունի և շէշն յորդեգիրս գրէ»: «Նստան շուրջ զնովաւ յերկրի շէշն օր և շէշն գիշեր»: «Սաւուղ եհար զհաշար և Գաւիթ շէշն»: «Սնանդիր. «Այլոց իմ իմ խոստանան»: «Ունիք թէ ուտել»:—«Ումեմն ետ հինգ քանդար և ումեմն՝ երկուս և ումեմն՝ մի»: «Որ զհինգ քանքարն էառ՝ մատոյց այլ ևս հինգ քանքար»:

§ 185. Հայցական Հոլովը գ նախդիր առնում է սովորաբար՝ երբ խնդիր է իբր, իբրև և քան նախադրութիւններին: Օր. «Իջեալ անմարմինն՝ իբր շմարմնաւոր ոք ոտնաձայն առնէր»: Աւասիկ իբրև զկառս իմն լծեալ ի չորից երկվարաց զաշխարհս տեսանեմք»: «Ոչ կոչէր զնոսա Հոգին ի փառատրութիւն, այլ իբրև զօտարոտիս մեկուսի դնէր»: «Իբրև զապտամբ յետս կացեալ թիւրեցաւ յԱստուծոյ»: «Զինչ չար քան շոճ կայցէ»: «Զինչ աւելի իցեն քան շմոգս»: «Ի վեր է (Աստուած) քան շհուր և քան շլոյս»:

§ 186. Հայցական Հոլովը գ նախդիր առնում է՝ երբ բուն սեռի խնդիր է այնպիսի բայերի, որոնք ունին երկրորդ սեռի խնդիր: (Տես § 49): Օր. «Տեսանեմք շմեծատունս աղքատացեալս և զաղքատս՝ մեծացեալս... և շհօրս երբեք երբեք տրկարացեալս տեսանեմք և շտկարսն զօրացեալս»: «Սպանողք յորժամ ի պատիժս մտանեն՝ ոչ բարեբարս զպատժածուսն կոչեն, այլ չարարարս»: «Մեզ մի լիցի այնպիսի ինչ ասել, այլ շչարիսն ոչ անձնաւորս կարծել, այլ կամածինս»:

§ 187. Իսկ Հայցական Հոլովը գ նախդիր չէ առնում բո-

րութեամբ՝ ի յետոյ բացառականի նախդիրը պէտք է դրուած լինէր նորա սեռի-խնդիրներից առաջ—յորժամ ոչ թ' գոք կամ զինչ ինչ բարի յետոյ: Իսկ երբ երկու նախդիր միմեանց մօտ պատահում են՝ ընտիր մատենագիրները նոցանից մէկը զեղջում են, ինչպէս այստեղ՝ ի նախդիրը:—Զմի՞ն՝ այստեղ գործածուած է իբրև գոյական, որի ածականն է յաջորդ թիւ բառը:

լոր այն դէպքերում, որոնք չունին վերոյիշեալ հանգամանքները (§§ 179—186): Քացի սոցանից յատկապէս նկատելու է հետեւեալ դէպքերը.

ա) Զ նախդիր չեն առնում այն հայցական սեռի խնդիրները, որոնք թէպէտ ընդհանուր նշանակութիւն ունին (§ 179), բայց բայի հետ սերտ կերպով կապուած են, այնպէս որ բայի հետ միասին՝ մի նշանակութիւն են տալիս: Սոցանից շատերը բաղադրեալ ասացուածներ են կազմում բայի հետ և ոմանք ունին նաև բային հետ բարդուած ձևեր ևս: Այսպէս են՝ երկիր պազանել (բարդուած ձև՝ երկրպագել), ձեռն արկանել (բարդուած՝ ձեռնարկել), ձայն տալ (=ձայնել), հրաման տալ (=հրամայել), ձեռն տալ (=ձեռնտու լինել), խորհուրդ առնել (=խորհել), ժոյժ ունել (=ժուժել և բարդուած՝ ժուժկալել), աւար առնուլ (=աւարել), ածել անձրել (=անձրել), փող հարկանել, բուռն հարկանել, հաց ուտել, ոգի առնուլ, ոգի կլանել, գնալ ճանապարհ, գան ըմպել, և ուրիշ շատերը: Օր. «Չես ^ափ առնուլ, չես ^ափ կլանել»: «Փող հարաք ձեզ՝ և ոչ կաքաւեցէք»: «Նստան ուտել հայ»: «Բաւն եհար զեղջերացն»: «Ա՛ղէ, կարդա, թէ ոք տայցէ՞ քեզ յայն»: «Ծառալ, որ գիտիցէ զկամս տեառն իւրոյ և ոչ առնիցէ՛ ըմպէ փն բազում»: «Ածէ ^անչիւ ի վերայ արդարոց և մեղաւորաց»: Տեառն Աստուծոյ քում երկիր պազցես»: Եւ այլն:

բ) Զ նախդիր չեն առնում երկրորդ սեռի խնդիրները (տես § 49): Օր. «Ոչ կոչեցի զձեզ ^ածառայ»: «Զքեզ իսկ երկրորդ ^աբարի կազմեաց յօրինիչն»: «Զամենայն զոր արար՝ գեշէյի՛ արար»:

գ) Զ նախդիր չեն առնում այն հայցական հոլովները, որոնք գործ են ածուած մակբայների նշանակութեամբ (տես § 61): Օր. «Ականջօք իւրեանց ^անաւա լուան»: «Ասուէ գեշէյի՛ զմարդիկ»: «Ոչ եթէ բնածին բարք են, այլ եհաւա»:

§ 188. Հայցականի զ նախդրի իւր տեղում գործածելը և իւր տեղում չգործածելը ոչ միայն լեզուի կանոնաւորութեան համար է կարևոր, բայց և շատ անգամ՝ իմաստի ճշտութեան

Համար՝ Յաճախ խօսքի նշանակութիւնը բոլորովին կփոխուի՝ եթէ զ նախդիրը կանոնաւոր կերպով չգործածուի: Ինչպէս երևում է Հետեւեալ օրինակներէց: Եզնիկ գրում է. «Վախարդք, ասեն, յղեն ~~դէ~~» և Հանեն ~~դէ~~»: Մատենագիրը մի կարճ խօսքում երկու անգամ գործ է ածել դե բառը, մի անգամ զ նախդրով, միւս անգամ առանց նորան. ոճի գեղեցկութիւնը դոհել է իմաստի ճշտութեան: Նա ուզում է ասել—կախարդները, ոմանց կարծիքով, ~~իսկ~~ են ~~դէ~~ զրկել մարդոց մէջ (այսինքն դիւահարեցնել), և այն ~~դէ~~ Հանել: Նոքա ոչ թէ զրկում են մարդու մէջ բոլոր դէները, որչափ որ կան, այլ թէ՛ ընդունակ են դէներ զրկելու: Իսկ նոքա կարող են Հանել բոլոր այն դէները, որոնց մտել են մարդոց մէջ: Եթէ այս խօսքն ասէինք. «Վախարդք յղեն ~~դէ~~» և Հանեն զգլխս—սա կնշանակէր, թէ կախարդները որեւիցէ դէ, կամ բոլոր դէները զրկում են մարդոց մէջ: Իսկ եթէ ասէինք. «կախարդք յղեն դէս և Հանեն ~~դէ~~»—սա կնշանակէր, թէ կախարդներն ընդունակ են դէ զրկելու և դէ Հանելու: Իսկ մատենագիրը որոշում է կախարդների կարողութեան չափը. դէներ զրկելու կարողութիւնը կախարդների մէջ սահմանափակ է, իսկ Հանել կարող են նոքա որեւիցէ դէ: Նոյնպէս Աւետարանի մէջ կարդում ենք. «Վարող է Աստուած ի քարանցս յայտցանէ յարուցանել ~~դէ~~» Աբրահամու: Քրիստոս յանդիմանելով Հրէաներին, որոնք պարծենում էին, թէ Աբրահամ նահապետի նման Հայր ունին՝ ասում է, թէ Աստուած կարող է այս քարերից էլ Աբրահամի ~~դէ~~ Հանել (այսինքն այս քարերը Աբրահամի որդիների, ձեզ նման Հրէաների փոխել): Եթէ այս խօսքն ասէինք այսպէս. «Վարող է Աստուած ի քարանցս յայտցանէ յարուցանել ~~դէ~~» Աբրահամու—սա կնշանակէր, թէ Աստուած այն քարերից կարող է Հանել Աբրահամի ~~դէ~~—այսինքն բոլոր այն Հրէաներին, որոնք Աբրահամի օրերից ի վեր մեռած և թաղուած էին՝ նոցա Աստուած կկենդանացնէ և դուրս կհանէ. այն քարերի միջից:

ՀԱՄԱԴՐՈՒԹԻՒՆ

§ 189. Ինչպէս առանձին բառերը լեզուի կանոններին համաձայն միմեանց հետ կապուելով կազմում են սլարդ նախադասութիւն՝ այնպէս էլ մի քանի պարզ նախադասութիւններ միմեանց հետ կանոնաւոր կերպով շաղկապուելով՝ կազմում են բազմադաս նախադասութիւն, որ մի ամբողջութիւն է կազմում և լիակատար միտք է արտայայտում: Վերցնենք Եզնիկի հետագայ խօսքը. «Յորժամ զաներևութէն և զնորին զմշտնջենաւոր զօրութենէն ճառիցէ ոք»—քանզի մարմնաւոր լի է՝ Կարո՞ւ զմիտս յստակել և զխորհուրդս սրբել, զի յայն, զոր առաջի էր՝ Հասանել չարացէ»: Այստեղ մի լիակատար իմաստ արտայայտուած է մի բաղադրեալ նախադասութեամբ, որ կազմուած է հետևեալ հինգ նախադասութիւններից.

1) Յորժամ զաներևութէն և զնորին զմշտնջենաւոր զօրութենէն ճառիցէ ոք.

2) Կարո՞ւ մարմնաւոր լի է. (ենթական զօրութեամբ՝ նա):

3) Պարո՞ւ զմիտս յստակել և զխորհուրդս սրբել. (ենթական զօրութեամբ՝ նա):

4) Զի Հասանել չարացէ յայն. (ենթական զօրութեամբ՝ նա):

5) Զոր առաջի էր. (ենթական զօրութեամբ՝ նա):

Այս բաղադրեալ նախադասութիւնը քննելով՝ տեսնում ենք, որ գլխաւոր իմաստը, կամ գլխաւոր նախադասութիւնը երրորդն է. — Այն մարդը պարտաւոր է իւր միտքը յստակել, իւր խորհուրդները մաքրել: Միւս նախադասութիւններից երեքը այս գլխաւոր իմաստի շուրջը խմբուել են՝ նորա ալլապլ Հանգամանքները բացատրելու համար, և իւրաքանչիւրը, համաձայն իւր կատարած պաշտօնին՝ գլխաւոր նախադասութեան հետ կապուած է համապատասխան մակըայնեցողով ու շաղկապներով. այսպէս.

Այն մարդը պարտաւոր է իւր միտքը յստակել, իւր խորհուրդները մաքրել. Եւրէ է պարտաւոր. — Եւրէ աներևոյթի և նո-

րա մշտնջենաւոր զօրութեան մասին խօսելու լինի (1)—ցոյց է տալիս գլխաւոր նախադասութեան ժամանակի պարագան: Իսկ պարագան է պարագայը.— Ուրեմն նա մարմնաւոր է (2) — ցոյց է տալիս գլխաւոր նախադասութեան պատճառի պարագան: Իսկ հաջորդ է պարագայը.— Ուրեմն չի հասնէ այն բանին (4)—ցոյց է տալիս գլխաւոր նախադասութեան նպատակի պարագան:

Վերջին նախադասութիւնը— շոք առաջի եղբայրացիք է չորրորդին հետ— Ուր բանին հասնէ— որ իւր առաջին է դրել (այսինքն՝ որ իրան նպատակ է դրել).— սա ցոյց է տալիս հասանելու գործողութեան նպատակակէտը, և նորա միտքը լրացնող խօսք կամ բնութեան խնդիր է:

Ուրեմն վերոյիշեալ բաղադրեալ նախադասութիւնը կազմուած է մի գլխաւոր նախադասութիւնից, երեք երկրորդական նախադասութիւններից, որոնք պատկանում են գլխաւոր նախադասութեանը, և մի երկրորդական նախադասութիւնից, որ պատկանում է ուրիշ երկրորդական նախադասութեան. և այս բոլոր նախադասութիւնները միասին՝ արտայայտում են մի յայտարարութիւն: Այս մի լիակատար իմաստը, որ մատենագիրը բացատրել է հինգ նախադասութիւնների համադրութեամբ՝ կարելի էր արտայայտել նաև մի ընդարձակուած նախադասութեամբ. «Ի ճշտութեամբ ուրուք զաներևութէն և զնորին զմշտնջենաւոր զօրութենէն— իսկ մարմնաւոր գոյն— պարզ զմիտս լրատակել, զխորհուրդս սրբել, և ի իւրեւ հասանել ի յառաջագործութիւն»: Այս ընդարձակուած մի նախադասութիւնը համեմատելով մատենագրի բաղադրեալ նախադասութեան հետ՝ նկատում ենք, որ այնտեղի գլխաւոր նախադասութիւնն այստեղ ևս մնացել է անփոփոխ. իսկ այնտեղի երեք երկրորդական նախադասութիւնները՝ այստեղ համապատասխան հոլովներով ու նախադրութիւններով դարձել են բնութեան խնդիր գլխաւոր նախադասութեան ասացուածին.— Ի ճշտութեամբ— ժամանակական, իսկ գոյն՝ մարմնաւոր— պատճառական, և ի իւրեւ— նպատակական բնու-

թեան խնդիրներ. իսկ մի երկրորդական նախադասութիւնն էլ դարձել է ընտելեան խնդիր հասանել անորոշ դերբային: Այս վերջին կազմութիւնը նայնպէս կանոնաւոր է, ինչպէս և առաջինը, բայց հակառակ է գրաբար լեզուի ոգուն, որ սիրում է պարզ ոճ և կարճ, դիւրմբռնելի նախադասութիւններ:

§ 190. Ինչպէս պարզ նախադասութիւնները կանոնաւոր իմաստ արտայայտելու համար պէտք է, որ նոցա մէջ իւրաքանչիւր բառ միմեանց հետ որոշ կապակցութիւն ունենան (§ 1)՝ այնպէս էլ բաղադրեալ նախադասութիւն կազմող պարզ նախադասութիւնները, կանոնաւոր իմաստ արտայայտելու համար՝ պէտք է որոշ կապակցութիւն ունենան միմեանց հետ: Համաձայնութեան այն մասը, որ աւանդում է բաղադրեալ նախադասութեան կազմութեան կանոնները՝ կոչւում է համադրութիւն:

§ 191. Բաղադրեալ նախադասութիւնը կարող է երկու տեսակ կազմուել. կամ մի գլխաւոր և մի, կամ մի քանի երկրորդական նախադասութիւններից, և կամ մի քանի հաւասարագօր նախադասութիւններից: Առաջին տեսակում՝ գլխաւոր նախադասութիւնը պարունակում է խօսքի գլխաւոր իմաստը, իսկ երկրորդականը լրացնում է նորա մի մասնաւոր միտքը, բացատրում է նորա որևէ մասնաւոր յատկութիւնը, և սերտ կապուած է նորա հետ: Եթէ այս նախադասութիւնները միմեանցից բաժանելու լինինք՝ կամ գլխաւոր նախադասութեան միտքը թերի կմնայ, կամ երկրորդականինը: Իսկ երկրորդ տեսակում՝ նախադասութիւնները մէկը միւսից քերականօրէն անկախ են. այնպէս որ առանձին առանձին վերցնելիս՝ նոցանից իւրաքանչիւրն էլ ամփոփ իմաստ են արտայայտում: Առաջին տեսակ կազմութիւնը կոչւում է համադրութիւն չափան, իսկ երկրորդ տեսակը կոչւում է համադրութիւն զուգորդութեամբ:

ՀԱՄԱԴՐՈՒԹԻՒՆ ԿԱԽՄԱՆ ՁԵՒՈՎ:

§ 192. Կախման ձևով համադրութիւնը, ինչպէս ասացինք՝ կազմուում է մի գլխաւոր և մի, կամ մի քանի երկրորդական նախադասութիւններից, որոնք բացատրում են գլխաւոր նախադասութեան մի մասնաւոր իմաստը: Նայելով իրանց վարած պաշտօնին՝ այս երկրորդական նախադասութիւններն երեք տեսակ կարող են լինել—ա) որոշել երկրորդական նախադասութիւն, բ) շարադրել երկրորդական նախադասութիւն և գ) պարագայական երկրորդական նախադասութիւն:

Ա. ՈՐՈՇԻՉ ԵՐԿՐՈՐԴԱԿԱՆ ՆԱԽԱԴԱՍՈՒԹԻՒՆ:

§ 193. Որոշիչ երկրորդական նախադասութիւնը որոշում է գլխաւոր նախադասութեան մէջ եղած մի առարկայի որպիսութիւնը. այնպէս որ կարելի է ասել՝ թէ որոշիչ նախադասութիւնն իւր բոլոր անդամներով՝ ածականի պաշտօն է վարում գլխաւոր նախադասութեան մէջ եղած գոյականին համար: Օր. «Ձեռն աստուածք արեգակն և լուսին, որքան խոստան և անհաւանել են»: «Մանուկ կաթնակեր, որ այլ թէ իւրախութեամբ ոչ պատժելի է, այլ արդահատելի»: «Ձեռնանք, որ զգաւն ի ներքս են՝ ի չորից հիւթոցն յօդեալ են»: «Եղիցի յայնժամ նեղութիւն մեծ, որպիսի ոչ եղև ի նիւթանէ արարածոց աշխարհի»: «Եղիցին իբրև զապիշտ երկնից րազմութեամբ, որոց ոչ գոյ էին»: «Աստուած զանցնիշխանութիւնն պարգևեաց մարդոյն, որով իւրող էյն առեւ զինչ և իմեայի»:—Այս օրինակներին մէջ բոլոր երկրորդական նախադասութիւնները վերաբերում են իրանց գլխաւոր նախադասութեան որևէ բառին և բոլորը, ինչպէս ածականներ՝ որոշում են այդ գոյականների որպիսութիւնը:—Ո՛րպիսի արեգակն և լուսին—անխօսք, անմռունչք. ո՛րպիսի մանուկ—մտաբերող յայլ ինչ կերակուր. ո՛րպիսի զեռունք—ջրայինք, և այլն:

§ 194. Որոշիչ երկրորդական նախադասութիւնը կապ-

ւում է գլխաւորին հետ ընդհանրապէս որ և որպէի յարաբերական դերանուններով, որոց համապատասխանում են գլխաւոր նախադասութեան մէջ այն և այնպէի ցուցական դերանունները, որոնք շատ յաճախ զօրութեամբ են հասկացուում, կամ արտայայտուում են դիմորոշ յօդորով: Ինչպէս վերը բերուած օրինակներում— հետեւի կաթնակեր բառին մօտ զօրութեամբ հասկացուում է՝ այն— այն կաթնակեր մանուկը, որ... , զեռունքն, որ ի ջուրսն են, նշանակում է՝ այն զեռունները, որ... և այլն: Եղիցի (այնպէի) նեղութիւն մեծ, որպէի ոչ եղև ի սկզբանէ արարածոց աշխարհի»: Իսկ երբ երկրորդական նախադասութիւնը որոշում է այնպիսի բառ, որը «եղ է նշանակում՝ կարող է կապուել գլխաւորին հետ որ, որպէ տեղական մակբայներով: Օր. «Իարձաց ի տուն իմ, որպէ ելին»¹⁾. (փոխանակ՝ յորմէ): «Եկին ի քաղաքն, որ զնշանսն արարեալ էր». (փոխանակ՝ յորում): Իսկ երբ երկրորդական նախադասութեան ասացուածը դրուած է ստորադասական եղանակով (կամ սահմ. ապառնիով)՝ յարաբերականի փոխանակ յաճախ գործ է ածուում շեշտակապը: Օր. «Որք այնպիսի ետ նմա, շեշտակիս և զերկիր առնիցէ»:

§ 195. Յարաբերական դերանունը կրկնակի կապ ունի, մի կողմից գլխաւոր նախադասութեան այն բառին հետ, որին որոշում է (յարաբերեալ) և միւս կողմից երկրորդական նախադասութեան հետ, որի անդամն է կազմում: Այս պատճառով նա պէտք է համաձայնի թէ՛ յարաբերեալին հետ և թէ՛ երկրորդական նախադասութեան հետ: Յարաբերեալին հետ համաձայնում է Ռուսի, իսկ երկրորդական նախադասութեան հետ՝ Հուլի, նայելով թէ ինքն ինչ պաշտօն է վարում նորանում: Օր. «Չեն աստուածք արեգակն և լուսին, որք անխօսքն և անմոռնչ են»: Այստեղ որք դրուած է յոգնակի՝ որովհետև յարաբերեալները— արեգակն և լուսին— մէկից աւելի են, և դր-

¹⁾ Ելի-ն=անց. կատար. եզակի ա. դէմք. ն գիրն այստեղ դիմորոշ յօդ է, և ոչ յոգնակիի վերջաւորութիւն. Տես § 167:

ըրուած է ուղղական Հոլովով որովհետեւ ենթակայի պաշտօն է վարում երկրորդական նախադասութեան մէջ: «Եղիցին որպէս շատերս երկնից բազմութեամբ, որոց ոչ գոյ թիւ»: Այստեղ որոշ դրուած է յոգնակի՝ որովհետեւ յարաբերեալը—զաստեղդ—յոգնակի է, և դրուած է սեռական Հոլովով, իբրեւ բնութեան խնդիր գոյ բային: «Աստուած շատերս շատերս պարզեաց մարդոյն, որով կարող իցէ առնել՝ զինչ և կամեսցի»: Այստեղ էլ որով դրուած է եզակի՝ որովհետեւ յարաբերեալը—զանձնիշխանութիւնն—եզակի է, և դրուած է գործիական Հոլովով՝ իբրեւ բնութեան խնդիր կարող լինել բային:

ԾԱՆ. Սակայն նկատելու է, որ երբ յարաբերականը գործ է ածուում ուղղական կամ հայցական Հոլովով՝ ընդհանրապէս եզակի է դրուում, թէպէտ և յարաբերեալը յոգնակի լինի Սր. «Զեռնիս, որ ի ջուրս ի ներքս են» (փոխանակ՝ որք), «Յորժամ երկիր չէր և ոչ արեւի, որ ի նմանէ՝ զբարսմունսն ուստի գտանէր» (փոխ. որք), «Զգործս, զոր ես գործեմ» (փոխ. գորս), «Եւ իւրեք, զոր ընդ միմեանս շփեցեն՝ յայտ յանդիման ցուցանի» (փոխ. գորս)—Այսպիսի եզակի յարաբերականը սովորական է ընտիր մատենագիրներին, ինչպէս և աշխարհաբարին, թէպէտ յոգնակի յարաբերականի օրինակներն ևս պակաս չեն:

§ 196. Որոշիչ երկրորդական նախադասութիւնները կարող են կրճատուել այլ և այլ եղանակով.

Ա). Երբ երկրորդական նախադասութեան ասացուածը գոյական անուն է էական բայով (տես §§ 7, 9)՝ էական բայն և յարաբերական դերանունը զեղջւում են, և գոյական-առացուածը թուում ու Հոլովով համաձայնում է գլխաւոր նախադասութեան մէջ եղած յարաբերեալին հետ, դառնալով նորա բացայայտիչը. (տես § 146): Սր. «Գլխի փիլիսոփայիցն նոցա Պիւթագորասն ասէ» (փոխանակ՝ Պիւթագորաս, որ գլխին է փիլիսոփայիցն նոցա՝ ասէ): «Զերկուս պատանիս իւր, շէշտէ մարդակերպեալս՝ առ Ղովտ արձակէր» (փոխանակ՝ որ էն հրեշտիկէ հարաւորեալս):

Բ). Երբ երկրորդական նախադասութեան ասացուածն

ածական անունն է էական բայով (տես §§ 7, 9)՝ էական բայն և յարաբերական դերանունը նոյնպէս զեղջում են, և ածական ասացուածը դառնում է որոշիչ գլխաւոր նախադասութեան մէջ եղած յարաբերեալին, Համաձայնելով նորա Հետ թուով և Հոլովով: Օր. այս խօսքը— «Չեն աստուածք արեգակն և լուսին, որք անիստն և անհունն է» կարելի է կրճատել այսպէս. Չեն աստուածք արեգակն և լուսին, անիստն և անհունն: Նոյնպէս՝ «Հաւատամք ի սուրբ Հոգին, յանէն և ի հոգաբարձուն». (Հանգանակ. փոխանակ ասելով՝ որ անեղն է և կատարեալ):

Գ) Երբ երկրորդական նախադասութեան ասացուածը բայ է՝ յարաբերականը զեղջում է, և բայը դրում է դերբայի ձեւով, իբրեւ որոշիչ գլխաւոր նախադասութեան մէջ եղած յարաբերեալին, Համաձայնելով նորա Հետ թուով և Հոլովով: Այս կրճատումի ժամանակ ուշադիր լինելու է, որ դերբայի ժամանակը Համապատասխանէ դիմաւոր բայի ժամանակին: Անցեալ դերբայով կրճատում են այն չէզոքական կամ կրաւորական բայերը, որ դրուած են անցեալ ժամանակներով (անկատար, կատարեալ, յարակատար, գերակատար), և այս ձեւը ամենից սովորականն է: Ներկայ դերբայով կրճատում են չէզոքական կամ ներգործական բայերը, որ դրուած են սահմանական ներկայով, որ շատ գործածական չէ ընտիր գրաբարում: Իսկ ապառնի դերբայով ամենեւին չէ կրճատում երկրորդական նախադասութիւնը: Օր.

«Նման է արքայութիւն երկնից անիստն արիւնջ ի ծով» (փոխանակ՝ ուռականի, որ արիւնջ է՝ ի ծով): «Արարածք երեք զսահմանօքն երկուսն ոց անցանեն» (փոխանակ՝ ոչ անցանեն զսահմանօքն, որ երկուսն են նոյն): «Իբրեւ զիստ իմն չեմու ի չորից երկվարաց զաշխարհս տեսանեմք» (փոխանակ՝ որ չեմու է՝): «Ետես զաշխարհս հոգաբարձուն ի վարելն» (փոխանակ՝ որ կամ զի հոգմակոծէին ի վարելն): «Ահա այր Կրիստոս և արքայ» (փոխանակ՝ ահա այր, որ արքայ է՝ Երիշտ):

ԾԱՆ. 1. Ներկայ դերբայի փոխանակ աւելի սովորական է կըր-

ճատուած նախադասութիւնների մէջ գործածել է վերջաւորութեամբ բայածականը: Օր. «Փառաւոր առնէին զԱստուած, զորն աշնպիսի իշխանութեան՝ մարդկան» (փոխանակ՝ որ որ, կամ որ եւ մարդկան զայնպիսի իշխանութիւն):

ԾԱՆ. 2. Ձատ չէզոքական բայեր, որոնք ներկայ դերբայ չունին՝ կրճատուելու ժամանակ դրուում են անցեալ դերբայով, չնայելով որ նոքա սահմանական ներկայի նշանակութիւն ունին: Օր. «Իբրև զճառաց երբեք ի տեսառնէ իւրմէ և զորն ընդ հովանեալ... աշնպէս և ես սպասեցի» (փոխանակ՝ որ երբեք ի տեսառնէ և զորն ընդ հովանեալ):

§ 197. Որոշիչ երկրորդական նախադասութիւնը կրճատուում է միայն այն ժամանակ՝ երբ յարաբերական դերանունը դրուած է ուղղական հոլովով, իբրև ենթակայ, կամ տրական հոլովով, իբրև խնդիր անուն էր բային (տես § 78): Օր. «Էր այս մի ի փարիսեցւոց անտի, Նիկոլէոս անուն, իշխան հրէից» (փոխանակ ասելով՝ որո՞ւ անուն էր Նիկոլէոս, որ էր իշխան հրէից): Իսկ երբ որ յարաբերականը գործ է ածուած ուրիշ հոլովներով՝ կրճատել կարելի չէ: Օր. «Աստուած զանչնիշխանութիւնս պարգևեաց մարդոյն, որով կարող իցէ առնել՝ զինչ և կամեսցի»: «Շղիցին իբրև զառիւշ, որոյ ոչ գոյ թիւ»: «Ո՞ր իցէ ի ձէնջ հայր, յոր խնդրիցէ որդի իւր հաց»:

Բ. ԼՐԱՑՈՒՑԻՉ ԵՐԿՐՈՐԴԱԿԱՆ ՆԱԽԱԴԱՍՈՒԹԻՒՆ:

§ 198. Լրացուցիչ երկրորդական նախադասութիւնը լրացնում է գլխաւոր նախադասութեան որևէ գլխաւոր իմաստը, կամ փոխարինում է նորա գլխաւոր անդամներից մէկը. այնպէս որ կարելի է ասել, թէ լրացուցիչ երկրորդական նախադասութիւնը իւր բոլոր անդամներով գլխաւոր նախադասութեան անբաժանելի մասն է կազմում, իբրև նորա ենթական, սեռի խնդիրը, կամ բնութեան խնդիրը: Օր. «Որ համբերեցէ ի պատմութեան կեցցէ»: «Արժանի է պաշտաման այն, որ զիս և զամբողջս որի շնորհաբար պահէ»: Այս օրինակներում երկրորդական նախադասութիւնները գլխաւորներին համար ենթականի

պաշտօն են վարում. ով կապրի—նա որ կհամբերէ—համբերչը. ով արժան է պաշտօնի—նա որ լուսաւոր է պահում—լուսաւոր պահողը: «Պատեա, տէր, շնորհի, այդ Դոմին Դիոն»: «Որմիզդ որ Բն Բարի էր՝ շնորհ ասէր»: Այստեղ երկրորդական նախադասութիւնները գլխաւորներին համար հայցական սեռի խնդրի պաշտօն են վարում. Ո՛ր՝ դատաւարտիր—ինձ դատաւարտողներին, չարչարողներին. Որմիզդ Բնչ էր ստեղծում—ինչ որ բարի էր—բարի արարածները: «Որո՞ւ համար՝ ընծայեցուցանէք զանձինս ձեր ի հնազանդութիւն»: «Նայա, որ Դոմին Դիոն իսկին՝ թուի, թէ ի ծով, ելանիցէ արեգակն»: «Նայա, որ ի Դոմին Դիոն իսկին՝ զործ բարուք գործէ Աստուած»: Այստեղ էլ երկրորդական նախադասութիւնները գլխաւորներին համար բնութեան խնդրի պաշտօն են վարում: Հնազանդում էք—որին կամենաք—ձեր կամեցածին: Երևում է—ծովի մօտ կանգնածներին: Աստուած բարի գործ է կատարում—չարութեան մէջ ընկղմածի միջոցով—սատանայով:

§ 199. Լրացուցիչ երկրորդական նախադասութիւնը կապւում է գլխաւորին հետ ընդհանրապէս որ ո՛ր, որ Բն յարաբերական դերանուններով, որոնց համապատասխանում են գլխաւոր նախադասութեան մէջ՝ նա, այն, նոյն ցուցական դերանունները, որոնք կամ ներգործութեամբ դրուած են լինում, կամ հասկացւում են զօրութեամբ: Օր. «Մատեան որ զերկրամեանն պահանջէին՝ առ Պետրոս». (փոխանակ՝ մատեան առ Պետրոս այսինքն, որք...): «Երանի՜ որ քաղցեալ և ծարաւի իցեն արդարութեան». (փոխանակ՝ երանի՜ այսինքն, որ...): «Որ ո՛ր լուծցէ ի պատուիրանացս յայսցանէ ի փոքունց՝ փոքր կոչեսցի լարքայութեան երկնից». (փոխանակ՝ ո՞ր փոքր կոչեսցի): «Որ զհրեշտակս և զհոգիս մարդկան կենդանիս պահէ՝ նոյն և զմարմինս կարող էր կենդանի պահել»: Որ յաբաբերականը թուով համաձայնում է գլխաւոր նախադասութեան մէջ եղած ցուցականին, իսկ հոլովով՝ երկրորդական նախադասութեան ասացուածին, նայելով իւր վարած պաշտօնին: Իսկ ցուցական

դերանունը դրուում է այն հոլովով՝ որով որ պիտի դրուէր գլխաւոր նախադասութեան մէջ իւր փոխանակած բառը: Ինչպէս այս օրինակում—«Որմիզդ՝ որ ինչ բարի էր՝ շա՛ն առնէր» — որ յարաբերականը դրուած է ուղղական հոլովով՝ իբրեւ ենթակայ Բարի էր ասացուածին. իսկ շա՛ն ցուցականը դրուած է հայցական հոլովով, որով պէտք է դրուէր առնել բայի սեռի խնդիրը—Որմիզդ առնէր շա՛ն:

§ 200. Արացուցիչ երկրորդական նախադասութիւնը կապուում է գլխաւորին հետ՝ նաեւ ղի և ղի շաղկապներով: Զի գործ է ածուում՝ երբ երկրորդական նախադասութիւնը պարունակում է բացատրութիւն կամ ապացոյց գլխաւոր նախադասութեան իմաստին, և երբ երկրորդական նախադասութեան ասացուածը դրուած է ապառնի ժամանակով, (փոխանակ ստորադասականի): Օր. «Զի բարեաց կամեցող է Աստուած՝ ուսուցանէ տէրն մեր յասելն, թէ՛ այս են կամք հօր իմոյ, ղի ամենայն ոք... Ընչի՛ն դիւանսն յաւիտեանից»: Առաջին դիւն դրուած է՝ որովհետեւ երկրորդական նախադասութիւնը բերուած է իբրեւ ապացոյց՝ գլխաւորին. (Աստուծոյ բարիք կամենալը երևում է սորանից, որ մեր Տէրն ասում է...) իսկ երկրորդ դիւն դրուած է՝ որովհետեւ երկրորդական նախադասութեան ասացուածը գործ է ածուած ապառնի ժամանակով (փոխանակ ստորադասականի):— Զի գործ է ածուում մանաւանդ այն ժամանակ, երբ երկրորդական նախադասութիւնը դրուած է գլխաւորից առաջ, և այս դէպքում ունի ղի շաղկապի նշանակութիւն: Օր. «Զի բամբասեալ ի չարութիւն է սատանայ՝ այն ամենեցուն յայտնի է». (փոխանակ՝ յայտնի է ամենեցուն, ղի բամբասեալ է սատանայ ի չարութիւն): իսկ ղի կամ ելի գործ է ածուում՝ երբ երկրորդական նախադասութիւնը պարունակում է գլխաւոր նախադասութեան ենթակայի կարծիքը կամ խօսքերը: Օր. «Պղատոն ցուցանէ, ղի քիչաւորաւ որպէս է Աստուած»: «Ո՛չ այնպէս ուխտեցեր, ղի որ յերկուց որդեւոյն իմոյ յառաջ առ իս հասցէ՝ զնա լսագաւոր արարից»:

§ 201. Վերջին տեսակ երկրորդական նախադասութիւն—

ները, որոնք պարունակում են գլխաւոր նախադասութեան ենթակայի միտքը կամ խօսքերը՝ կոչւում են յաւելեալ նախադասութիւն, որոնք սովորաբար հայցական սեռի խնդիրներ են գլխաւոր նախադասութեան ասացուածին: Այսպէս վերի օրինակներում «թէ կերպարանաց արարիչ է Աստուած» նախադասութիւնը սեռի խնդիր է յայտնէ ասացուածին. զինչ ցուցանէ— շինէ Աստուծոյ արարիչ կերպարանաց. իսկ «թէ ոք յերկուց որդւոցն իմոց յառաջ առ իս հասցէ՝ զնա թագաւոր արարից» նախադասութիւնը սեռի խնդիր է իրարէն ասացուածին. զինչ ուխտեցեր— շինէ որդւոցն որդւոցն զայն, որ յառաջ հասցէ:

Յաւելեալ նախադասութիւնը կոչւում է «շաղկ» երբ զրլխաւոր նախադասութեան ենթակայի խօսքերը բառացի կերպով մէջ են բերուում, առանց որւէ փոփոխութեան. կոչւում է «անշաղկ» երբ պատմողը կամ զրքի հեղինակը ինքը իւր կողմից ականգում է գլխաւոր նախադասութեան ենթակայի խօսքերը: Օր. եթէ ասենք. «Ջրուան ուխտեաց, թէ ո ոք յերկուց որդւոցն իմոց յառաջ առ ի հասցէ՝ զնա թագաւոր արարից». այստեղ բառացի մէջ են բերուած Ջրուանի խօսքերը առաջին դէմքով, ինչպէս որ նա ասելիս է եղել. սա «անշաղկ» յաւելեալ նախադասութիւն է: Ասկ եթէ նոյն իմաստն արտայայտելու լինինք այսպէս. «Ջրուան ուխտեաց, թէ ո ոք յերկուց որդւոցն արարի յառաջ առ նա հասցէ՝ զնա թագաւոր արարից» — այստեղ Ջրուանի խօսքերը անփոփոխ կերպով բերուած չեն, այլ հեղինակը իւր կողմից մէջ է բերում նորա խօսքերի բովանդակութիւնը. սա «անշաղկ» յաւելեալ նախադասութիւն է: — Ուրիշ օրինակներ:

Ուղղակի յաւելեալ նախադ. «Միթէ ասիցէ՞ կաւն ցըրուտն, թէ ըսէ՞ր այդպէս արարիչ զիս»: «Սկսաւ Ջրուան ածել զմտաւ, ասէ. օգնէ՞ր ինչ իշէ յաշտ», զոր «անէ՞մ»: «Ասէ ցնա Ջրուան. ի՞նչ արդիւն անուշահոտ եւ լոստաւոր է, եւ դառ խաւարին եւ ժանդահոտ էս»: Անուղղակի յաւելեալ նախադ. «Միւսն ևս անպիտանա-

գորն է, գոր ասենն, թէ շէքսպիրն եւ նա՛նք չեն իւր
յաշո՛ւ»։ «Բժիշկը համարին, թէ Բնաւ չի՛ տեւ, որ ի մարդ հասնիցէ»։
«Ոմանք վիճին, թէ Բնաւ իսկ ստանայ ոչ փութէ շէքսպիր»։

Ուղղակի յաւելեալ նախադասութիւնները շատ անգամ չեն
գործածուի թէ շաղկապը։ Իսկ անուղղակի յաւելեալ նախադա-
սութեան մէջ թէ շաղկապը զեղջուում է միայն այն ժամանակ,
երբ գլխաւոր նախադասութեան ասացուածը (սովորաբար աւել-
բայը) ընկնում է յաւելեալ նախադասութեան մէջ։ Օր. «Մին,
աւել, ճանապարհի գնալոյ նշանակ է, և միւսն՝ առնալ ինչ
յումեքէ»։ (փոխանակ՝ աւել, թէ մին... և միւսն)։

§ 202. Լրացուցիչ երկրորդական նախադասութիւնները
կրճատուելիս դառնում են ենթակայ կամ խնդիր գլխաւոր նա-
խադասութեան։ Կրճատուելու ժամանակ դուրս են ընկնում
գլխաւոր նախադասութեան ցուցական դերանունը և երկրորդա-
կան նախադասութեան յարաբերականը կամ շաղկապները։ Իսկ
երկրորդական նախադասութեան ասացուածը փոխուելով դոյա-
կանի, գոյականաբար գործածուած ածականի, անորոշ, ներկայ
և անցեալ դերբայների՝ դրւում է զեղջուած ցուցական դե-
րանուան հոլովով իբրև մի անդամ գլխաւոր նախադասութեան։

Օրինակներ. «Անգիւր-թիւն չարժէլ զԱստուծոյ՝ անհնարին
լիմարութիւն է»։ (փոխանակ՝ անհնարին լիմարութիւն է կար-
ծել, թէ անգիւր ինչ Աստուած. փոխանակ՝ անհնարին լիմարու-
թիւն է՝ եթէ ոչ չարժեսցէ, թէ անգիւր ինչ Աստուած)։ «Անծանօթ
լինէր մարդկան Աստուծոյ Բարեբարութիւնն»։ (փոխանակ՝ ան-
ծանօթ լինէր մարդկան, թէ Բարեբար է Աստուած)։ «Ժողովեցին
շէքսպիր-Բարին յամանս»։ (փոխանակ՝ ժողովեցին յամանս զայն,
որ թիւ Բարին էր)։ «Եկեղեցւոյ Աստուծոյ գործ այն է՝ զարտա-
քինան իրօք ճշմարտութեան յանդիմանը»։ (փոխանակ՝ զի յան-
դիմանէցէ իրօք ճշմարտութեան)։ «Ջմարդոյ յիրաւի ասեմք չի՛
պատուհաս ընդ որոց գործիցէ»։ (փոխանակ՝ զմարդոյ ասեմք,
թէ յիրաւի չի՛ պատուհաս...)։ «Այլք զաղօթից կարծեցին ասա-
ցէալ ի Տեառնէն»։ (փոխանակ՝ այլք կարծեցին զաղօթից, թէ

«... Տէրն): «Ամօթ կրեսցեն յոսոյեալսն ի քաղաքս». (փոխանակ՝ ամօթ կրեսցեն (այնոքիկ), այս յոսոյեալսն ի քաղաքս): «Ընդ Պարսից քէշին Գորշ մատիցուք ի պաշար». (փոխանակ՝ մատիցուք ի պաշար ընդ այնոքիկ, ոչք գտին զքէշն Պարսից): «Չարեաց որբի՛ն՝ զԱստուած չկամիք ասել». (փոխանակ՝ չկամիք ասել, Լէ Աստուած որբի՛ն էյէ չարեաց): «Այսպէս և հետեալ օրինակները կարելի է կրճատել. Զէ Բարեայ Կոնյոյ է Աստուած՝ ուսուցանէ Տէր մեր» = ԶԲարեայ Կոնյոյն Աստուծոյ ուսուցանէ Տէր մեր: «Որմիզդ՝ որ Բնէ Բարին էր՝ զայն առնէր» = Որմիզդ առնէր շէրի-Բարին: «Մատեան որդիքիդ Բարին պահուէ՛ն՝ առ Պետրոս» = Պահուէ՛ն՝ երկրորդին մատեան առ Պետրոս: «Ո՛չ այնպէս ուխտեցեր, Լէ ո՛ր յերկուց որդուցն իմոց յառաջ առ իս հոս» = Թագաւոր Բարին: «Ո՛չ ուխտեցեր Լաւաւորեայսն յերկուց որդուցն քոց զայն, որ յառաջ պահուէ՛ն հասցէ» = Ո՛չ ուխտեցեր Թագաւորեացուցանել զյառաջ պահուէ՛ն յերկուց որդուցն քոց: (Ուղղակի յաւելեալ նախադասութիւնը փոխադրելով անուղղակի յաւելեալի): «Ասէ ցնա Զրուան. ի՞նչ որբին անուշահոտ և լուսաւոր է» = Ասէ ցնա Զրուան շէր Բարին անուշահոտ և լուսաւոր Գորշ:

ԾԱՆ. Վերջին օրինակում երևում է հայցական հոլովով ենթակայի ծագման պայմանը. երկրորդական նախադասութիւնը գլխաւոր նախադասութեան սեռի խնդրի պաշտօնը վարելիս երբ կրճատում է՝ ոչ թէ ասացուածն է դրում հայցական հոլովով, ինչպէս սպասելու էր, այլ ենթական. այսինքն փոխանակ ասելու «Զրուան ասէ շէր Բարին անուշահոտ և լուսաւոր Գորշ որդուց իւրոյ»՝ ասում է. «Զրուան ասէ՛ շէր Բարին անուշահոտ և լուսաւոր Գորշ»: Սակայն այս տեսակ կրճատումը յունաբանութիւն է, որից հարկաւոր է զգուշ լինել, ինչպէս ասել ենք. (Տես § 40):

Գ. ՊԱՐԱԳԱՅԱԿԱՆ ԵՐԿՐՈՐԴԱԿԱՆ ՆԱԽԱԴԱՍՈՒԹԻՒՆ:

§ 203. Պարագայական երկրորդական նախադասութիւնները բացատրում են գլխաւոր նախադասութեան ասացուածի

պարագաները: Սոքա Հինգ տեսակ են լինում — տեղի, ժամանակի, եղանակի, պատճառի և նպատակի պարագաներ, և սորա համաձայն պարագայական նախադասութիւններն ևս լինում են Հինգ տեսակ — տեղական, ժամանակական, եղանակական, պատճառական և նպատակական երկրորդական նախադասութիւններ:

§ 204. Տեղային պարագայական նախադասութիւնը կապւում է գլխաւորին հետ՝ ուր, ուր ուրեք, յոր վայր, ուրիշ և նման մակբայներով, որոնց պատասխանում են գլխաւոր նախադասութեան մէջ՝ *անդ, անդր, յայն վայր, անոր և նման մակբայները*, որոնք կամ ներգործութեամբ դրուած են լինում, կամ հասկացւում են զօրութեամբ: Օր. «Ուր ժողովեսցին երկու կամ երեք յանուն իմ՝ *անդ* եմ ես ի մէջ նոցա»: «Ուր գէշն իցէ՝ *անդր* ժողովեսցին արծուիք»: Սոցա մէջ երկրորդական նախադասութիւնները պատասխանում են *ո՛ր* հարցումին. — *ո՛ր* եմ ես — ուր ժողովեսցին երկու կամ երեք. *ո՛ր* ժողովեսցին արծուիք — ուր գէշն իցէ: «Եկից և ես զկնի քո՝ *յոր վայր* և երթիցես». (փոխանակ ասելու՝ եկից և ես զկնի քո *յայն վայր*, ցոր վայր և երթիցես): «Յորեւ *հոս* արեգակն իցէ՝ *յայն* Քերէ սկսանի ի լուսնի լոյս ծնանել»:

§ 205. Ժամանակային պարագայական նախադասութիւնը կապւում է գլխաւորին հետ բազմաթիւ ժամանակական մակբայներով, ինչպէս են՝ *իբրեւ, յորժամ, յորում ժամու, մինչ, մինչդէռ, այն ինչ, յորմէ հետեւ, չեւ եւ, մինչ չեւ, և այլն*. որոնց պատասխանում են գլխաւոր նախադասութեան մէջ՝ *յայնժամ, մինչեւ յայն վայր, ի նմին ժամու, ոհո, անդէն եւ անդ*: Օր. «Լուսին *յորժամ* կշիռ դէպ արեգական պատահիցէ՝ *յայնժամ* խաւարի արեգակն»: «*Իբրեւ լուան՝* զարմացան»: «*Յորում* *ուր* ուտես ի պողոյ ծառուն՝ ի նմին *ուր* մեռանիս»: «*Մինչդէռ*՝ նա ընդ ժողովուրդսն խօսէր՝ *ուհ* մայր նորա և եղբարք կային արտաքոյ»: «*Մի ճաշակեսցեն զմահ՝* *մինչեւ* տեսցեն զարքայութիւնն Աստուծոյ»: «*Որմիզդն* *մինչ չեւ* էր ծնեալ՝ թերակատար էր»:

§ 206. Եղանակական պարագայական նախադասութիւնը բացատրում է, թէ ի՞նչ էրպէս, ի՞նչ բանի նման, ի՞նչ լափով է կատարում զլիաւոր նախադասութեան գործողութիւնը, և այս պարագաներն արտայայտում է երեք տեսակ, նախագրութեամբ, համեմատութեամբ և բացարկութեամբ:

Նախագրական պարագայական նախադասութիւնը բացատրում է զլիաւոր գործողութեան կատարուելու եղանակը՝ նորա մի երկրորդական գործողութեամբ, որ ընդհանրապէս արտայայտում է անցեալ դերբայով, և աշխարհաբար թարգմանւում է *ած* և *լի* վերջաւորութեամբ դերբայներով: Սր. «Ի ծուներ իջէալ առաջի նորա՝ կատակէին»: «Սեզ հարկ եղև ի սիրոյ բարեկամաց, որպէնէն յՈտուծոյ շնորհսն՝ մխել ի խնդիր ճառիցս»: «Զթաղեալ մարմինս ընդ հողով՝ Երեւոյն խայտառակեալ արևու ցուցանեն»:

§ 207. Համեմատական պարագայական նախադասութիւնը բացատրում է զլիաւոր գործողութեան կատարուելու եղանակը, համեմատելով նրան մի ուրիշ գործողութեան հետ, որ նորա հետ որևէ նմանութիւն ունի: Սր. «Որպէ՛ս այլոց հաւատովք հաստատեաց զանդամալոյծն՝ նշապէ՛ս և այլոց սակաւուց տանջանօք ածէ յերկիւղ և ի խրատ զբազումս»: «Ամենայն արարածք զնորա բնութենէն կախեալ կան, որպէ՛ս ճառագայթք արեգական զանուէն կախեալ կան»: Այս օրինակներում գործողութիւնները միմեանց հետ համեմատւում են որպէս-նման կողմից:

«Ոչ այնպէ՛ միսն յանցուցանէ, որչա՛ն գինին զեղծէ զմպելիսն»¹⁾: «Ելէ՛ դուք գիտէք պարգևս բարիս տալ՝ որդւոց ձերոց՝ որչա՛ն և՛ հայրն ձեր երկնաւոր տացէ բարիս այնոցիկ, որ խնդրեն զնա»: «Լա՛ւ է մարդոյ խոնարհութեամբ ծայել անձին, քան անձին շուք եղեալ՝ և հաց հաւանայէ»: Այս օրինակներում էլ գործողութիւնները միմեանց հետ համեմատւում են քանակութեան կողմից:

§ 208. Բացարկական պարագայական նախադասութիւնը

¹⁾ Այսինքն՝ զըմպողսն:

բացատրում է գլխաւոր նախադասութեան որեւէ մասի ուժը, չափը կամ աստիճանը, և կապւում է գլխաւորին հետ՝ Դիւն, ղի (աշխարհաբար՝ որ) շաղկապներով, որոնց գլխաւոր նախադասութեան մէջ համապատասխանում են այդպէս, այնպէ մակբայները: «Այդպէս սիրեաց Աստուած զաշխարհ՝ Դիւն զորդին իւր ետ»: Նոքա այնպէ ժմերտեալք (են)՝ Դիւն զամենայն մարդկան աչս կամին ունել»: «Այնպէ հակառակ են օրէնք արդարոյն՝ շնորհացն Յեսուսի՝ ղի անդ երանութիւն մեծատանց տայ, և աստ երանութիւն աղքատաց»: (Ի՞նչ չափով Աստուած սիրեց աշխարհս.— այն չափով, որ մինչև անգամ իւր որդին տուեց: Ո՞ր աստիճան նոքա յանդգնել են.— մինչև այն աստիճան, որ ուզում են մարդոց աչքը փակել: Ո՞րչափ միմեանց հակառակ են Արդարի օրէնքը և Յեսուսի շնորհքը.— ախճափ որ մէկը հարուստներին է երանութիւն տալիս, իսկ միւսը աղքատներին):

§ 209. Պարզապէս պարագայական նախադասութիւնը բացատրում է գլխաւոր նախադասութեան գործողութեան պատճառը, և կապւում է գլխաւոր նախադասութեան հետ այնպէս, որ յայնպէս, որպէս ղի, ղի շաղկապներով, որոնք յաճախ զօրութեամբ են հասկացւում: «Այնպէս, ղի յանարդութիւնէն դարձոյց ի զարդ՝ լիրաւի կոչի արարիչ»: Այստեղ երկրորդական նախադասութիւնը—անկարգութիւնից կարգի վերածեց՝ պատճառն է կազմում գլխաւոր նախադասութեան—նա լիրաւի կոչւում է արարիչ:—«Բայն ղի անմարմինք են հրեշտակք և դեք՝ յայնպէս և ծնունդք ոչ զոն նոցա»: (Հրեշտակների անծնունդ լինելու պատճառն այն է, որ նոքա անմարմին են): «Այնպէս յայնպէս տանջէ զնա Աստուած՝ ղի զիտէ նա զբարին և ոչ առնէ»:

§ 210. Նորոգութեամբ պարագայական նախադասութիւնը բացատրում է այն նպատակը, որի համար կատարւում է գլխաւոր նախադասութեան գործողութիւնը: Երկրորդական նախադասութիւնը կապւում է գլխաւորին հետ՝ ղի, որպէս ղի, ղի յայնպէս, որպէս ղի, ղի շաղկապներով, և երկրորդական նախադասութեան ստացուածը դրւում է սահմանականի ապառնի ժամանակով, կամ

ստորագասականով: Օր. «Մոզքն նախ յաղեն և ապա սպանա-
նեն զանասունսն, շէ յանգգայ ելանիցեն շունչքն ի մարմնոց
անտի»: «Կեղծաւորքն սիրեն ի ժողովուրդս և յանկիւնս հրա-
պարակաց կալ յաղթս, որպէս շէ երևեսցին մարդկան»: (Ինչ
նպատակով մոզերն յաղում և այնպէս են մորթում անասուն-
ներին—որպէս զի անասուններն անգգայ դրուծեան մէջ շուն-
չը փչեն: Ինչ նպատակով կեղծաւորները հրապարակներում են
աղօթք անում—որպէս զի մարդոց երևին): Վսն այնքի՛ ելա-
նես ի խաչ՝ շէ նմանեսցիս մեռելոց»: (Խաչն ելնելու նպա-
տակն այն է, որ մեռածի նմանի):

§ 211. Պարագայական երկրորդական նախագասութիւն-
ները կարող են կրճատուել այլևայլ եղանակով:

Ա). Ժամանակական երկրորդական նախագասութիւնները
կրճատում են անցեալ դերբայով՝ եթէ նոցա նշանակած գոր-
ծողութիւնը կատարուել է գլխաւոր նախագասութեան գործո-
ղութիւնից առաջ, և ի կամ ընդ նախդրով անորոշ դերբայով՝
եթէ գլխաւոր և երկրորդական նախագասութիւնների գործո-
ղութիւնները համաժամանակ են կատարում, կամ ~~անհրաժեշտ~~
յաջորդում միմեանց: Օր. «Տեւեալ Յիսուսի գժողովուրդան՝ ել ի լեա-
ռնն». (փոխանակ՝ իբրեւ եւեւ Յիսուս): Ստեղծեալ զնա և զա-
մուսինն նորա և երեւելի դրախտին՝ զային հանապազ պատուի-
րէին նմա». (փոխանակ՝ յորժմ ~~ստեղծեալ~~ եւ ~~երեւելի~~ ի դրախտին):
«Եւեալ հիւղեայն՝ տեսանէր, զի ոչ անսայր նմա Ադամ». (փո-
խանակ՝ իբրեւ եւեւ հիւղն): Այս անցեալ դերբայը աշխարհարար
թարգմանում է անորոշ դերբայի գործիական հոլովով—տես-
նելով, ստեղծելով, դնելով, գալով և այլն:—«Ի Բաւստին վաղ-
վաղակի չորացաւ». (փոխանակ՝ այն ինչ Բաւստ): «Ի Էրաբուսէն
նորա ի հրէիցն՝ ոչ ինչ ետ պատասխանի». (փոխանակ, ԴնչԷրա-
բուսէն): «Ընդ ծագել արեգական՝ օդոյն գխոնաւութիւն ջուրց
առեալ զճառագայթիւք արևու արկանէ». (փոխանակ՝ այն ինչ
ծագէ արեգակն): Այս անորոշ դերբայը աշխարհարար թարգ-
մանում է իսկ վերջաւորութեամբ ներկայ դերբայով—բուսնելիս,
չարախօսուելիս, ծագելիս, և այլն:

ԾԸՆ. Ժամանակական երկրորդական նախադասութիւնը անցեալ դերբայով կրճատուում է միայն այն ժամանակ՝ երբ նորա ենթական և գլխաւոր նախադասութեան ենթական միեւնոյնն է. իսկ եթէ նոքա տարբեր ենթականեր ունին՝ կրճատել կարելի չէ. Օր. այս խօսքը— «Իբրև նստաւ անդ (Յիսուս)՝ մատեան առ նա ~~առնելով~~ նորա—չէ կարելի կրճատելով ասել. ~~անդ~~ անդ՝ մատեան աշակերտք. — Այս կանոնին դէմ խոտորումներ երբեմն պատահում են ընտիր մատենագիրներէ մէջ. Օր. Եզնիկ ունի անկանոն կերպով. «~~Եւ~~ նմա ~~հիշէր~~ յերկրէ՝ ստեղծ զնա» (~~չիշէր~~ ~~որովայն~~)).

Բ). Եղանակական երկրորդական նախադասութիւնները կրճատուում են որդե, իբրև, մինչև նախադրութիւններով: Մինչև-ի մօտ երկրորդական նախադասութեան դիմաւոր ասացուածը փոխւում է անորոշ դերբայի, իսկ միւսներին մօտ բոլորովին դուրս է ընկնում: Օր. «Որդե՝ ծաղիկ վայրի՝ այնպէս ծաղկի» (փոխանակ՝ որպէս ծաղիկ ծաղիկ վայրի՝ այնպէս ծաղկի մարդ): «Իբրև ցեց հանդերձի և որդն փայտի՝ նոյնպէս սրբամտութիւն վնասակար է սրտի առն» (փոխանակ՝ իբրև ցեց և ցեց հանդերձի, և որպէս ցեց և ցեց որդն փայտի՝ նոյնպէս...): «Որդե՝ ցօղ յամարայնի և անձրև ի հունձս՝ նոյնպէս ոչ յարգոյ անզգամի պատիւ» (փոխանակ՝ որպէս ոչ է յարգոյ ցօղ յամարայնի և ոչ է յարգոյ անձրև ի հունձս՝ նոյնպէս...): «Միւսն զառիւծու կորիւն սնուցեալ ածէ ի համբոյր և ի քրծինս՝ մինչև որով զսնուցանելեալն»: «Հատն մանանխոյ լինի ծառ՝ մինչև փայլ թռչնոց երկնից և հանգչել յօստս նորա» (փոխանակ՝ այնպէս ածէ ի համբոյր՝ մինչև որով զսնուցանելեալն. — մինչև փայլ թռչունք և հանգչին յօստս նորա)։

Գ). Պատճառական երկրորդական նախադասութիւնները կրճատուում են շատ նախադրութեամբ, որի մօտ երկրորդական նախադասութեան ասացուածը դրւում է անորոշ դերբայի սեռական հոլովով, իբրև խնդիր նախադրութեան: Օր. «Ջահ և զերկիւղ մարդոյն՝ արկեալ է արարչին ի վերայ գազանացն, շատ առաւել զնա որով ~~առնելով~~» (փոխանակ՝ շի առաւել պատուեաց զնա): «Յայտ է եթէ ի բարւոյ արարչէ լեալ են (գա-

զանք), իսկ միոյ իրիք օգտակարին գտնելու ի նոսա»։ (փոխանակ՝ գտնել մի՛ ինչ օգտակար գաւանի ի նոսա)։

Դ). Նպատակական երկրորդական նախադասութիւնները կրճատուում են անորոշ դերբայով, որ դրուում է զանազան հոլովներով, ինչպէս անորոշ հայցականով, տրականով, առ ի և իսկ նախադրութեամբ սեռականով։ Օր. «Առաքեաց զօրդի իւր՝ երբեք իրիշ զնոսա և առնալ զնմանութիւն ծառայի»։ (փոխանակ՝ զի երբեք և իրիշ զնոսա և առնալ զնմանութիւն ծառայի)։ «Մի՛ գունդս առ գունդս կազմեցեն՝ հանելոյ զհէնն յաշխարհէ»։ (փոխանակ՝ շի հանելոյ)։ «Գազանք տուան զարհուրեցուցիչք՝ առ ի շահարհաւոյ հողեղինին»։ (շի մի հարհաւոյ)։ «Զկիսոցն առաքինութիւն, իսկ զայս ի բարութե նախաձ յարհաւոյ՝ անդոտին յորովայնէ քարոզէ»։ (փոխանակ՝ զկիսոցն առաքինութիւն անդոտին յորովայնէ քարոզէ, շի զայս ի բարութե նախանձ յարհաւոյն)։

Ե). Տեղական երկրորդական նախադասութիւնները գրաբարում սովորաբար չեն կրճատուում։

ՅԱՐԱԲԵՐԱԿԱՆ ԵՒ ՅԱՐԱԲԵՐԵԱԼ։

§ 212. Յարաբերական դերանունը, որով որոշիչ և լրացուցիչ երկրորդական նախադասութիւնները կապուում են գրութաւորին հետ՝ մի քանի իրան յատուկ գործածութիւններ ունի, որոնք հարկաւոր է դիտնալ։—Ինչպէս տեսանք՝ (§ 195) յարաբերականը թուով համաձայնում է իւր յարաբերեալին հետ, իսկ հոլովով՝ երկրորդական նախադասութեան ասացուածին կամ ուրիշ անդամին հետ։ Օր. «Մարդ կամաւ երթայ յուսումն այնպիսի երկ, յարկ և մեկնել կարող է»։ «Յիրաւի պատժի մարդ, զի ոչ եկաց յայն, շուրջ աստուածն կամի»։ «Զծառայ, որ ի սակաւ ինչ բարձրութեան են՝ ասեմք թէ՛ երկնաբերձ են»։ (Առաջին օրինակում յարկ յարաբերականը դրուած է բացառական հոլովով՝ իբրեւ բնութեան խնդիր Դիւնէլ բային։ Երկրորդ օրինակում շուրջ

դրուած է հայցական հոլովով՝ իբրև սեռի խնդիր և՛ ասացուածին: Երրորդ օրինակում որ դրուած է ուղղական հոլովով՝ իբրև ենթակայ եւ ասացուածին: Իսկ բոլոր օրինակներում էլ յարաբերականները թուով համաձայնել են իրանց յարաբերականերին հետ. իրաց—յորոց, գծառոց—որք, յայնմ—գոր):

§ 213. Սակայն երբ յարաբերականը գործ է ածուած ուղղական հոլովով՝ նա ընդհանրապէս դրուում է եզակի թուով, թէպէտ և յարաբերեալն յոգնակի լինի: Օր. «Զեռնէն, որ ի Զուրսն ի ներքս են՝ ի չորից հիւթոցն յօդեալ են»: «Նոյս, որ մօտ առ ծովուն կայցեն՝ թուի թէ ի ծովէ ելանէ արեգակն»: Նոյնը պատահում է երբեմն՝ երբ յարաբերականը դրուած լինի հայցական հոլովով: Օր. Զգործսն, շուր ես գործեմ):

ԾԱՆ. Սակայն անսովոր չէ և յոգնակի յարաբերականն այսպիսի դէպքերում: Օր. «Առեշէ, որ գցայգ յերկինս են», «Առշուրէ կոյրք, որ զմօղուկս քամէք և զուղտս կլանէք», Ինչպէս երևում է՝ այսպիսի դէպքերում յարաբերականն եզակի կամ յոգնակի դնելը կախուած է եղել մատենագիրների ճաշակից և կամքից: Նախականն ու կանոնաւորն եղել է յոգնակին (§ 212), բաց սովորականը՝ եզակին:

§ 214. Երբ յարաբերեալ են լինում նա և նա՝) դերանունները՝ շատ յաճախ զեղջուում են. և այս ժամանակ յարաբերականի տակ զօրութեամբ պէտք է հասկացուի զեղջուած յարաբերեալն ևս: Օր. «Հնձես՝ գոր ոչ սերմանեցեր». (փոխանակ՝ Հնձես շուր, շուր ոչ սերմանեցեր): «Զար արդարն ասեն՝ չէր արդար». (փոխանակ՝ չէր արդար նա): «Մի ինչ տարցին ընդ միտ՝ որ անարգեցանն». (փոխանակ՝ մի ինչ տարցին ընդ միտ ոյ-

1) Վայելուհ հայկաբանութեան մէջ՝ նա գործ է ածուում ընդհանրապէս այն ժամանակ, երբ որ յարաբերականը (այսինքն երկրորդական նախադասութիւնը) նորանից յետոյ է գալիս. Իսկ նա գործ է ածուում՝ երբ յարաբերականը (երկրորդական նախադասութիւնը) դրուած է նորանից առաջ: Օր. «Զեմ ես արժանի պաշտաման, ալ ոյս, որ զիս լուսաւոր պահէ», «Երանի ոյսոյն, որ սուրբ են սրտիւք», — «Յորնէ որդէ երկիր լեալ է՝ ի հասէ և գազանքն արարեալ են», «Որ չար ինչ է՝ ոյս և ամենայն ինչ վնասակար է», «Որ կամիցի առնուլ զշապիկս քո՝ թող ի նա և զբաճկոն քո»:

հոգի, որ անարգեցանն): «Լուսաւորքն լուսատու լինին՝ որ ի ներքոյ երկնից»։ (փոխանակ՝ լուսատու լինին այսպիսի, որ են ի ներքոյ երկնից)։— Զեղջումը կարող է տեղի ունենալ՝ երբ յարաբերականն ու յարաբերեալը նոյնահոլով են, նոյնպէս և՛ երբ նոքա միմեանցից տարբեր են հոլովներով։ Այնքան դէպքում կարող է պատահել ա) յարաբերեալն ուղղական, իսկ յարաբերականը ուրիշ հոլովով. բ) յարաբերականն ուղղական, իսկ յարաբերեալը ուրիշ հոլովով, և գ) թէ՛ յարաբերականն և թէ՛ յարաբերեալը թեք, բայց միմեանցից տարբեր հոլովներով։

§ 215. Երբ յարաբերականն ու յարաբերեալը նոյնահոլով են՝ յարաբերեալը զեղջուելիս՝ յարաբերականը որևէ փոփոխութիւն չէ կրում, այլ դրում է իւր բնական թուով և հոլովով, և նորա տակ դիւրաւ հասկացւում է զեղջուած յարաբերեալը։ Օր. «Ուր-մ կամիք՝ ընծայեցուցանէք զանձինս ձեր ի հնազանդութիւն»։ (զօրութեամբ հասկացւում է՝ այն ընծայեցուցանէք)։ «Մատեան որ զերկրամեանն պահանջէին՝ առ Պետրոս»։ (հասկացւում է՝ մատեան առ Պետրոս այսպիսի, որք...)։ «Զոր միոյն թողեալ է՝ միւսն առլնու նովին հոգւով»։ (հասկացւում է՝ շատ միւսն առլնու)։

§ 216. Երբ յարաբերեալը ուղղական հոլովով է, իսկ յարաբերականը ուրիշ հոլովով՝ յարաբերեալը զեղջուելիս՝ յարաբերականն անփոփոխ պահպանում է իւր ձևը, որի տակ զօրութեամբ հասկացւում է զեղջուած յարաբերեալը։ Օր. «Մի պատուօք ինքնակացութեան տգիտաց կարծիցին՝ որոյ արարածն ի Մովսիսէ ոչ ճառեցաւ»։ (փոխանակ՝ կարծիցին այսպիսի որոյ արարածն... Տգէտները չկարծեն, թէ ինքնագոյութեան պատիւ ունին նոքա, որոց ստեղծագործութիւնը Մովսէս չէ գրել)։ «Զոր շահապետ վայրաց կոչեն՝ ոչ մերթ մարդ երևէր և մերթ օձ»։ (փոխանակ՝ ոչ ոչ մերթ մարդ երևէր...)։ «Նա է Տէր աշխարհի, և ոչ՝ շատե դուքն կարծեցէք»։ (փոխանակ՝ և ոչ այն, զորմէ...):

§ 217. Երբ յարաբերեալը թեք հոլովով է, իսկ յարաբե-

րականը ուղղական հօլովով՝ յարաբերեալը զեղջուելիս՝ յարաբերականը երկու կերպ կարող է դրուել. — կամ իւր բնական ձեւով, այնպէս որ ոչ մի հետք չէ մնում յարաբերեալի ինչ հօլովով գործածուելու մասին, կամ, խօսքի պարզութեան համար, յարաբերականն իւր հօլովը կփոխէ և կգրուի զեղջուած յարաբերեալի հօլովով: Այս երկու եղանակից աւելի գործածականն է առաջինը: Օր.

Յարաբերականը իւր բնական ձեւով: «Երթայք և դուք յայգին և որ ինչ արժան է՝ առնուցուք» (փոխանակ՝ «*Երթայք և դուք յայգին*»): «Լուսաւորքն արարան՝ լուսատու լինել որ ի ներքոյ երկնից» (փոխանակ՝ «*Երթայք և դուք յայգին*»): «Վայ որ ասէ զքաղցրն դառն» (փոխանակ՝ վայ «*Երթայք և դուք յայգին*»): «Որ կամիցի փոխ առնուլ ի քէն՝ մի դարձուցաներ զերեսս» (փոխանակ՝ մի դարձուցաներ զերեսս ի «*Երթայք և դուք յայգին*»): Այս օրինակներում կարելի էր յարաբերականը զեղջուած յարաբերեալի հօլովով դնել և ասել. «*Երթայք և դուք յայգին*»): «Լուսաւորքն արարան՝ լուսատու լինել որ ի ներքոյ երկնից» (փոխանակ՝ «*Երթայք և դուք յայգին*»): «Վայ որ ասէ զքաղցրն դառն» (փոխանակ՝ վայ «*Երթայք և դուք յայգին*»): «Որ կամիցի փոխ առնուլ ի քէն՝ մի դարձուցաներ զերեսս» (փոխանակ՝ մի դարձուցաներ զերեսս ի «*Երթայք և դուք յայգին*»):

Յարաբերականը յարաբերեալի հօլովով դրուած: «Որոշ խնդրէ ի քէն՝ տուր» (փոխանակ՝ «*Որոշ խնդրէ ի քէն՝ տուր*»): «Որոշ մտանեն՝ չտայք թող մտանել» (փոխանակ՝ «*Որոշ մտանեն՝ չտայք թող մտանել*»): Այս օրինակներում էլ կարելի էր յարաբերականը իւր բնական հօլովով դնել և ասել. «*Որոշ խնդրէ ի քէն՝ տուր*»): «*Որոշ մտանեն՝ չտայք թող մտանել*»):

§ 218. Երբ յարաբերականն ու յարաբերեալը միմեանցից տարբեր թեք հօլովներով են՝ յարաբերեալը զեղջուելիս՝ յարաբերականը նոյնպէս կարող է թէ իւր բնական հօլովովը դրուել, այնպէս որ յարաբերեալի ինչ հօլովով լինելուն հետք չմնայ, և թէ իւր հօլովը փոխել ու զեղջուած յարաբերեալի հօլովովը դրուել: Վերջին եղանակն աւելի սովորական է: Օր.

Յարաբերականն իւր հօլովով: «Վնաս ինչ ոչ գտի յառնս յայսմիկ՝ որոշ գուք չարախօսէք» (փոխանակ՝ «*Վնաս ինչ ոչ գտի յառնս յայսմիկ՝ որոշ գուք չարախօսէք*»):

յայսմիկ վնաս ինչ յայնչսնէ, գորոց դուք չարախօսէքդ. — այս մարդուն մէջ ես չգտայ և ոչ մինը այն յանցանքներից, որոց մասին չարախօսում էք): «Լաւ է ոչ ուտել միս և ոչ՝ բլիթից, բայրն իմ գայթակղեցից»։ (փոխանակ՝ և ոչ չափ ամենայն, որով եղբայրն գայթակղեցի):

Յարաբերականը յարաբերեալի հոլովով դրուած. «Սատանայ յիրաւի պահանջի ընդ որոշ յանդգնեցաւն պատիժս»։ (փոխանակ՝ պահանջի պատիժս ընդ յայնչի, յոր յանդգնեցաւն): «Արժանի որոշեցաքն՝ առնուած զհատուցումն»։ (փոխանակ՝ արժանի յայնչի, զոր գործեցաքն): «Առնուլ զքեզ վկայ՝ որոշ տեսերդ և որոշ երևեցայց քեզ»։ (փոխանակ՝ առնուլ զքեզ վկայ յայնչի, զոր տեսերդ և յայնչի, յոր երևեցայց քեզ):

§ 219. Երբ երկրորդական նախադասութիւնն ընկած է գլխաւոր նախադասութեան անդամների մէջ՝ երբեմն պատահում է, որ խօսքի սկզբում գտնուած գոյական-յարաբերեալը իւր հոլովը փոխում է և ընդունում իրան անմիջապէս հետեւող յարաբերականի հոլովը. իսկ այն հոլովով, որով պէտք է դրուէր այդ յարաբերեալը՝ կրկնում են նա, այն դերանունները երկրորդական նախադասութիւնից անմիջապէս յետոյ: Սր. Մարտիրոս, որ առանձինն ի յայտնի ինչ ժամանակի սպանող է՝ նովի՞ն՝ զմաղձս հնացեալս հնարին բժիշկք հատանել»։ (փոխանակ՝ Մարտիրոս, որ սպանող է՝ զմաղձս հնարին հատանել): «Զգործսն, զոր ես գործեմ՝ նոյն իսկ են որ վկայեն վասն իմ»։ (փոխանակ՝ գործսն իսկ, զոր ես գործեմ՝ վկայեն վասն իմ): «Զվէմն, զոր անարգեցին շինողքն՝ նա եղև գլուխ անկեան»։ (փոխանակ՝ վէմ, զոր անարգեցին՝ եղև գլուխ անկեան):

§ 220. Երբեմն երկրորդական նախադասութիւնը որ յարաբերականով դրուում է գլխաւոր նախադասութիւնից առաջ, այնպէս որ յարաբերեալը, սովորական կանոնի հակառակ՝ դրուում է յարաբերականից յետոյ: Սր. «Որ բասիլիսկոսն կոչի ազնւոյն՝ հայելով միայն սատակէ զմարդ և զանասուն»։ (փոխանակ՝ ազգ ինչ օձից, որ բասիլիսկոսն կոչի՝ հայելով սատա-

կէ): «Որ առաքեացն զիս մկրտել ջրով և անսաց ցիս»։ «Զարեգ
գրեաց Մովսէս յօրէնսն՝ գտաք զՅիսուս»։ Զարեգ ետուրն ցիս՝ ոչ
կորուսի ի ծոցսէն»։

ԾԱՆ. Վերջին դիպուածում պատահում է, որ յարաբերականն
ու յարաբերեալը դրուում են մէկը միւսի հոլովով. այսպէս՝ «Ապստամ-
բութիւն ուսուցանես -որ ի հեթանոսս -մէն-յն հրէ-յ, են»։ փոխանակ
ասելու «Ապստամբութիւն ուսուցանես -մէն-յն Հրէ-յ, որ ի հեթանոսս
են»։ Այս ձևն աւելի պատահում է յունաբան մատենագիրների մօտ
(Մովսէս Խորենացի), և ընտիր հաշկաբանութիւն չէ համարուում։

§ 221. Յաճախ պատահում է, որ յարաբերականի փոխա-
նակ գործ է ածուում չէ, նոյնպէս և -որ, -առ-ի, յոր-մ մակբայ-
ները ¹⁾։ (տ. § 194)։ Օր. «Որդի այնպիսի ետ նմա, չի գեր-
կինս և գերկիր առնիցէ»։ «Եկին ի քաղաքն, -որ զնշանսն ա-
րարեալ էր»։ «Դարձայց ի տուն իմ, -առ-ի ելին»։ «Ի ժամանա-
կի, յոր-մ բորբոքեսցի բարկութիւն նորա»։ (Փոխանակ՝ -որ առ-
նիցէ, յոր-մ արարեալ էր, յոր-մ ելի, յոր-մ բորբոքեսցի)։

§ 222. Յարաբերեալն աւելի որոշ կերպով արտայայտելու
համար՝ շատ անգամ յարաբերականից յետոյ դրուում է ցուցա-
կան կամ ստացական դերանուն յարաբերականի հոլովով. (Տես
§ 141)։ Օր. «Կանեփուկն թուփ ինչ է, -որ սերմն -որ-մ գեղ է»։
«Զարոյ կալայ զաջոյ ձեռանէ -որ-մ»։ «Զբաժակն, չոր ետ ինձ
հայր՝ ոչ ըմպիցեմ զ-ն»։ «Փայտ պտղաբեր, -որ սերմն ի-ր ի
նմին»։ Այս օրինակներում -որ-մ, զ-ն, ի-ր բառերը կարող էին
և չլինել։

§ 223. Վերջապէս նկատելու է, որ յարաբերականը շատ
անկանոն գործածութիւններ ունի, որոնք գրաբարի համաձայ-
նութեան կանոններով չեն արդարանում, այլ կամ աշխարհա-
բարի ազդեցութիւն են, կամ օտար լեզուների, կամ գրչագիր-

¹⁾ Ուր, -առ-ի հոլովական ձևեր են և անորոշ դերանունան. յոր-մ
բարդուած է -որ և -մ բառերից, իսկ չի այստեղ անորոշ դերանուն է։
Տես Գրաբ. հոլ. § 73, ճան., § 74, և այս գրքում §§ 129, 134։ Ու-
րեմն շատ բնական է -որ յարաբերականի փոխարինուելը ուրիշ դերա-
նուններով, որոնք նշանակութեամբ շատ նման են որ-ին։

ների աղաւաղութիւն պէտք է համարուին: Այսպէս պատահում ենք. «Մանաւանդ որ քան զամենեւինն իմաստնագոյն համարին շղէպոն»: (Պէտք էր՝ շղէ քան զամենեւինն իմաստնագոյն համարին զՊղատոն, կամ՝ Պղատոն): «Որ ինչ Մովսիսի չէ ասացեալ՝ այլ մարգարէք լցին»: (Պէտք էր՝ զոր ինչ): «Զիմարդ պաշտիցեմք զերկիր, որ հանապազ ըրեմք և ցանկ կոխեմք»: (Պէտք էր՝ շղէ): «Ասաց ինձ զամենայն, որ ինչ իմ գործեալ է»: (Պէտք էր՝ շղէ ինչ): «Վասն որ յայլա և ի փապարս բնակեալ են որք հարսն մեր». (Պէտք էր՝ վասն սրբոց հարցն մերոց, որ բնակեալ են յայրս և ի փապարս. կամ գոնէ՝ վասն որոց յայրս և ի փապարս բնակեալ են սուրբ հարքն մեր): Եւ այլն:

§ 224. Վերոյիշեալ բոլոր դիպուածներում յարաբերական դերանունը գործածուել էր գոյականաբար, այսինքն դրուած էր գոյականի փոխանակ, և իբրեւ գոյական՝ եղել էր ենթակայ, սեռի և բնութեան խնդիր և յատկացուցիչ: Բայց որ յարաբերականը կարող է գործածուել և ածականաբար՝ գոյականի հետ, իբրեւ որոշիչ և հարցական բառ: Օր. «Յորքն երկիր լեալ է՝ ի նմանէ և զազանքն արարեալ են»: «Յորքն՝ որտես ի պտղոյ ծառոյն՝ ի նմին աւուր մեռանիս»: «Մարդ յոր իշխ և կամիցի՝ կարող է դառնալ»: Որով չափով չափէք՝ չափեսցի ձեզ» (Սշխարհաբար՝ որ որքն էր, որ օրք որ, որ իշխ որ, ինչ չափով որ): «Ոչ գիտէք՝ յորքն ծառն տէրն ձեր դայ»: «Ո՞ր շնորհ է ձեր»:—Ածականաբար գործածուած յարաբերականը իւր գոյականից առաջ է դրուում և նորա հետ համաձայնում է թուով և հոլովով:

ՀԱՄԱԳՐՈՒԹԻՒՆ ԶՈՒԿԱԳՐՈՒԹԵԱՆ ՁԵՒՈՎ:

§ 225. Զուգադրութեան ձևով միմեանց հետ կապուած են հասարակացի նախադասութիւններ, որոնք քերականօրէն

մէկը միւսից անկախ են, այսինքն նոցանից ոչ մէկը միւսի քերականական մասը չէ կազմում. այլ նոցանից ամեն մէկն առանձին վերցրած՝ պարունակում է անկախ և ամփոփ իմաստ: Հաւասարազօր նախադասութիւնները միմեանց հետ ներքին և արտաքին կապակցութիւն ունին: Ներքին կապն է նոցա բովանդակութիւնը—նոցանից ամեն մէկը, և բոլորը միասին ծառայում են որևէ տրամաբանական իմաստ ամբողջացնելու կամ ապացուցանելու: Իսկ արտաքին կամ քերականական կապն են կազմում շարկապները, որոնք շատ անգամ ներգործութեամբ չեն դրւում, այլ հասկացւում են զօրութեամբ:

Որևէ առարկայի մասին դատողութիւն անելիս՝ մենք կամ ժխտում ենք մի բան այդ առարկայի վերաբերութեամբ, կամ հաստատում. այսպէս և երբ միևնոյն առարկայի մասին մի քանի մտքեր ենք յայտնում՝ սոքա կարող են լինել միմեանց համաձայն կամ անհամաձայն: Այս պատճառով հաւասարազօր նախադասութիւնների համադրութիւնը երկու գլխաւոր տեսակ ունի. համադրութիւն համայն նախադասութիւնների, որ կոչւում է *բաղնաւոր* համադրութիւն, և համադրութիւն համադրութիւնների, որ կոչւում է *հաւաքնաւոր* համադրութիւն: Առաջին տեսակը՝ մի միտք արծարծում է միայն մի կողմից, իսկ երկրորդ տեսակը երկու, միմեանց շատ թէ քիչ հակառակ կողմերից:

ԲԱՂՀԻՒՍԱԿԱՆ ՀԱՄԱԴՐՈՒԹԻՒՆ:

§ 226. Բաղհիւսական համադրութեամբ միանում են այնպիսի նախադասութիւններ, որոնք միմեանց համաձայն են և միևնոյն տեսակէտից արծարծում են միտքը: Այս տեսակ համադրութիւնը անելի գործածական է՝ ա) բնութեան երևոյթների և բ) մարդկային գործունէութեան նկարագրութիւնների մէջ, երբ այդ երևոյթները միմեանց հետ կապակցութիւն ունին տեղի վերաբերութեամբ. գ) այնպիսի երևոյթների նկա-

րազրուածեան մէջ, որոնք միմեանց հետ կապակցութիւն ունին ժամանակի վերաբերութեամբ. դ) նոյնպէս գործ է ածուամ' երբ հարկաւոր է մի ընդհանուր միտք բացատրել, արծարծել մասնաւոր մտքերի միջոցով, որոնք համաձայն են ընդհանուր մտքին: Սր.

ա) «Զմիջոց հովտին մեծի լնու (Երուանդ) մարդկութեամբ և պայծառ. շինուածովք, լուսաւոր որպէս ական բիբ. ինչ շուրջ զմարդկութեամբն՝ ծաղկոցաց և հոտարանաց կազմութիւն, որպէս շուրջ զբոսովն զայլ բոլորակութիւն ական. ինչ զբազմութիւն այգեստանոյ իբր զարտեանաց խիտ և գեղեցիկ ծիր, որոյ հիւսիսային կողմանն դիր կարակնաձև՝ արդարև գեղաւոր կուսից յօնից դարեւանդաց համեմատ. ինչ ի հարաւոյ հարթութիւն դաշտաց՝ ծնօտից պարզութեան գեղեցկութիւն. ինչ գետն բերանացեալ դարաւանդօք ափանցն՝ գերկթերթեան նշանակէ շրթունս»:

Խորենացին այս հատուածում նկարագրում է բնութիւնը, Երուանդակերտ քաղաքի դիրքը, նմանեցնելով նրան մարդու երեսի: Հեղինակն սկսում է քաղաքի կենդրոնից, և հետզհետէ ընդարձակում է նկարագրի շրջանը—քաղաքի շուրջը՝ ծաղկոցներն ու բուրաստանները, սոցանից յետոյ գալիս են այգեստանները, աւելի հեռուն՝ հիւսիսային կողմից կիսաբոլորակ բարձրաւանդակը, իսկ հարաւային կողմից լայնատարած հարթ դաշտերը, և աւելի հեռուն՝ Երասխ գետը, որ երկճղում է այս դաշտերը: Եւ իւրաքանչիւր առարկան նա համեմատում է մարդկային երեսի մի մասին, որպէս զի կատարեալ դուրս գալ նմանութիւնը Երուանդակերտի և երեսի մէջ. այսպէս քաղաքի կենդրոնը համեմատում է աչքի բբին հետ. ծաղկոցները՝ բբի շուրջն եղած բոլորակութեան, այգեստանները՝ արտեւանունքների, հիւսիսային կիսաբոլորակ բարձրաւանդակը՝ յօնքերի, հարաւային լայնարձակ դաշտերը՝ ծնօտների, Երասխ գետը՝ բերանի: Այս համադրութիւնը մի ամբողջութիւն է կազմում—Երուանդակերտի դիրքի նկարագրութիւնը, համեմատութեամբ

մարդկային երեսի հետ. իւրաքանչիւր նախադասութիւն ուրա
մէջ՝ կապուած է միւսներին հետ՝ պատկերն ամբողջացնելու
համար, և իւրաքանչիւր նախադասութիւն միեւնոյն կողմից է
արծարծում նկարագրելը—համեմատելով քաղաքի դիրքը մար-
դու երեսի հետ:—Այս տրամաբանական ներքին կապն արտա-
քուստ էլ պահպանուած է ինչ շաղկապով, որ միացնում է
համադրութեան հաւասարագոր նախադասութիւնները:

§ 227. բ) «Ո՞րքա՞նք գինեւորացիներ և այծեմանցն արշաւե-
լով՝ զխլզախականն և զաղեղնայինն և եթ բարբառեսցին: և
այլ՝ գինեւորացիք եղջերուացն և եղանց ձիարձակ եղեալ՝ զգործ
կորովաձիգ արանցն ¹⁾ ցուցանեն. և ի՞նչ սուսերօք իբրև զմե-
նամարտիկս՝ զսաստկանդամ երամս վարազացն զլորեցուցեալ
սպանանեն. և շատ ի մանր մանկանց նախարարաց որդւոցն՝
դաստիարակօք և ծառայիւք՝ զայլևայլ սեռս ի թռչնոցն որ-
սացեալ բազայիւք՝ դարձեալ բերիցեն ի յաճումն ընթերեացն ու-
րախութեան»:

Այստեղ էլ Ղազար Փարպեցին մի ուրիշ նկարագրութիւն
է անում—մարդկային գործունէութեան: Նկարագրութեան
նիւթն է հայ նախարարների որսորդութիւնը հինգերորդ դա-
րում: Որսորդութիւնը իբրև մի ամբողջ՝ կազմուած է մի քա-
նի մասերից—ցիւռերի և այծեմաների որս—նետաղեղով, եղջե-
րունների և եղնիկների որս—նիզակներով, վարազների որս—սրե-
րով, թռչունների որս—բազէներով: Չորս հաւասարագոր նա-
խադասութիւններ այստեղ իմաստով սերտ կապուած են միմեանց
հետ, որովհետև բոլորը ծառայում են պատկերը ամբողջացնե-
լու, և նոցա մէջ արտաքին կապը պահպանուած է և շաղկա-
պով:

§ 228. գ) Յորժամ ի Հայոց այրուձի ի դուռն երթայր՝
ի ձեռն պատուաւորի զօրագլխի ուրուք այր ընդ առաջ յղէր
(թագաւորն Պարսից), և հարցանէր զողջոյն և զխաղաղութիւն
Հայոց աշխարհին, և երկիցս և երիցս անգամ զնոյն առնէր,

¹⁾ Երեւի պէտք է լինի՝ մատանցն:

և զՀանդէս դնդին ինքնին տեսանէր թագաւորն, և առաջի մեծամեծացն գովութիւն մատուցանէր ամենեցուն, և յիշէր զնախնեացն վաստակս, և զառն առն քաջութիւն պատմէր նոցա:

Այս Համադրութեամբ Եղիշէն պատմում է ընդունելութեան այն ձևը, որով վարւում էին Պարսից թագաւորները՝ Հայաստանից զինուորական զնդի Պարսից արքունիքը Հասնելիս: Վերը բերուած նկարագրութիւններից այս պատմութիւնը տարբերում է նորանով, որ այնտեղ նկարագրութեան առարկաները (Երուանդակերտը և որսորդութիւնը) վերցուած են մի որոշ ժամանակում, բայց տարբեր գիրքերում (տեղերում). իսկ այստեղ ընդհակառակն՝ միևնոյն տեղում, բայց տարբեր ժամանակներում: Այնտեղ գործողութիւնները Համաժամանակ են. իսկ այստեղ նոքա միմեանց յաջորդում են ժամանակի կարգով, Հետևողաբար (նախ և առաջ՝ թագաւորը մարդ է զրկում դիմաւորելու, յետոյ Հարցնում եկողների ողջութիւնը, յետոյ նոցա զօրահանդէսն է նայում անձամբ, յետոյ գովում է նոցա և այլն. յայտնի է, որ այս գործողութիւնները միաժամանակ չեն կարող պատահել, այլ յաջորդաբար): Բայց ինչպէս այնտեղ՝ այնպէս և այստեղ բոլոր Հաւասարազօր նախադասութիւնները միմեանց Հետ միացած են ներքին կապով— ընդունելութեան պատկերի ամբողջութեամբ: Որտաքին կապը կազմում է այստեղ ևս և շաղկապը. բայց կարելի է այս դէպքում գործածել և ժամանակական մակըայներ— նախ, ապա, յետոյ, Հուսկ ուրեմն և այլն:

Իսկ երբ գործողութիւնները Հետևողաբար չեն յաջորդում միմեանց, այլ նոցանից իւրաքանչիւրը կարող է միևնոյնից առաջ կամ յետոյ պատահել, և երբ գործողութիւնները մի որոշ ժամանակի ընթացքում կարող են կրկնուել մի քանի անգամ՝ այս դէպքում արտաքին քերականական կապը լինում են՝ Երբեք—Երբեք (կամ երբեք), Դեռ—Դեռ մակըայները: Որ. «Որ ի Համազգեաց երկվարաց լծեալ են (կառք)՝ Երբեք սայլթաքին,

Էրբէֆօ օձտեն և ի տազնապի զկառավարն և զանձինս կացուցանեն, և Էրբէֆօ խորտակումն իսկ կառացն գործեն»:

Եզնիկ այստեղ նկարագրում է մի կառքի լծուած Համացեղ ձիերի պակասութիւնները. այսպիսի ձիերն երբեմն սայթաքում են, երբեմն խրտնում են և վտանգի ենթարկում իրանք իրանց և կառապանին, երբեմն էլ կառքը ջարդում են: Հասկանալի է, որ այս գործողութիւնները մէկ-մէկի ետեւից նոյն կարգով չեն կատարւում, ինչպէս, նմուշի Համար, դասաւորել է Հեղինակը. այլ կարող են մէկը միւսից առաջ կամ յետոյ կատարուել: Բացի սորանից՝ այդ գործողութիւնները կարող են կրկնուել մի քանի անգամ:

§ 229. դ). «Առաջնոյ չվնասակարութեան գազանացն մարդոյ՝ այժմու Համբոյրս և ընտելութիւնս վկայեն. և ոմն զգայլոյ կորիւն սնուցանէ, և իբր զշան կորիւնս առ ընտելութեան ընդ անձն անկանին. և միւսն զառիւծու կորիւն սնուցեալ՝ ածէ ի Համբոյր և ի քծինս... և այլ ոք զարջոյ թոփիւն սնուցեալ՝ կաքաւիչս ուսուցանէ... և այլոց զքարբս իգակերպս կալեալ՝ թովչութեամբք ընտելութիւն մարդկան ածեն»:

Այստեղ մի քանի Հաւասարագոր նախադասութիւններ կան. բայց տրամաբանօրէն մի գլխաւոր իմաստ կայ, որ պարունակւում է առաջին նախադասութեան մէջ—«առաջնոյ չվնասակարութեան գազանացն մարդոյ՝ այժմու Համբոյրս և ընտելութիւնս վկայեն»: Յաջորդ նախադասութիւնները մասնաւոր մըտքեր են՝ այս ընդհանուր միտքը բացատրելու և ընդարձակելու Համար: Այս Համադրութեան մէջ էլ ներքին կապը կազմում է իմաստի միութիւնը, իսկ արտաքին կապը կազմում են շէ, և շաղկապները:

§ 230. Պատահում է, որ երկու Հաւասարագոր նախադասութիւններ, որոնք միեւնոյն տեսակէտից բացատրում են նիւթը և ընդհանուր մտքով միմեանց Հետ Համաձայն են՝ Հակադրւում են միմեանց այն նպատակով, որ երկրորդ նախադասութեան իմաստն աւելի սաստկանայ, և նա աւելի մեծ նը-

շանակութիւն ստանայ: Այսպիսի դիպուածում քերականական կապը լինում է ոչ միայն — այլ և շաղկապը: Օր. «Աստուած ոչ միայն ձեռին չզննի, այլ և ոչ ընդ միտս ուրուք հարկանի, ոչ միայն ընդ մարմնականացս, այլ և ընդ անմարմին հրեշտակացն»։ (Եղիշէ: Աստուած ոչ միայն ձեռքի համար անզննելի է, այլ և մտքի համար անհասանելի է, և ոչ միայն անհասանելի է մարմնաւորներէս մտքին համար, այլ և անմարմին հրեշտակներէ մտքին համար):

Այս համադրութեան ընդհանուր իմաստն այս է, թէ Աստուած անիմանալի է ամենքին. այս իմաստը բացատրում են նորա ամեն մի նախադասութիւնը: Բայց երկրորդ և չորրորդ նախադասութիւնները (այլ և ոչ ընդ միտս ուրուք հարկանի. այլ և ընդ միտս անմարմին հրեշտակացն) աւելի սաստկացնում են առաջին և երրորդ նախադասութեան իմաստը: (Բնական բան է, որ Աստուած ձեռքով չէ զննւում, բայց նշանաւոր է այն, որ նա մտքին անգամ անմատչելի է. բնական է դարձեալ, որ նա անհասանելի լինի մարդկային մտքին, բայց նշանաւորն այն է, որ նա անհասանելի է նոյն իսկ անմարմին հրեշտակների մտքին): Եթէ հեղինակը չկամենար առանձին ուշադրութիւն դարձնել երկրորդ և չորրորդ նախադասութիւններին վերայ՝ նա կարող էր առանց հակադրութեան ասել. «Աստուած ձեռին չզննի և ընդ միտս ուրուք չհարկանի, ոչ ընդ մարմնաւորացս, և ոչ ընդ անմարմին հրեշտակաց»:

ՊԵՏԱԴԱՐԱՆԻ ԶԵՄԵՐՈՒԹԻՒՆ:

§ 231. Բաղհիւսական համադրութեան մի տեսակն էլ կոչւում է պարզապէս համադրութիւն, որի մէջ հաւասարազօր նախադասութիւնները միմեանց վերաբերում են՝ ինչպէս պարզապէս հեռեանքին, կամ ինչպէս հեռեանքը պարզապէս: Պատճառական նախադասութիւնը կարող է լինել երկրորդական նախադասութիւն, ինչպէս տեսանք (§ 209), բայց կարող է լի-

նել և Հաւասարագոր նախադասութիւն: Պատճառը կարող է լինել ա) ներգործող պարճաւ, որի զօրութեամբ մի բան կատարուում է, բ) շարժաւիլ պարճաւ, որի առիթով մի բան կատարուում է, և գ) լեռնանախն պատճառ, որի համար մի բան կատարուում է:

§ 232. Ա). «Քաշի բարերար էութիւն է Աստուած՝ ոչ կամեցաւ զազնուականութիւնն իւր ծածկել»: «Որովհետեւ կերար ի ծառոյ անտի, յորմէ պատուիրեցի քեզ չուտել՝ անիծեալ լիցի երկիր ի գործս քո»:

«Պիւթագորաս ոչ հրամայէ անասունս զոհել դից. քաշի հոգի աստուածեղէն ասէ յանասունսն»: «Բարկացաւ տէրն արարածոց, շի թողին զնա և անսացին հիւղեայն»:

Այս օրինակներում կապուած են ներգործող պատճառներն հետեւանքներին հետ. (առաջին երկու օրինակում պատճառը դրուած է հետեւանքից առաջ, իսկ վերջին երկուսում՝ հետեւանքը դրուած է պատճառից առաջ): Քերականական կապն են այստեղ՝ քաշի, որովհետեւ, շի շաղկապները, որոնց զօրութեամբ համապատասխանում են՝ ուստի, վասն այսորիկ, վասն որոյ շաղկապները:

§ 233. Բ). «Որովհետեւ մարդիկ աշխարհին զնա (զՋրուանն) առ աստուածս ունին՝ ես (Ջրադաշտ մոգ) զերկնից իսկ և զերկրի և զամենայն արարածոց արարչութիւնն ի նմանէ կարծեցուցից»: «Քաշի այսու իմն մեծարոյ երեւին առաջնորդք քէշին՝ իւրեանց հնազանդեցելոցն, և խեղդ ընդ անձն արկեալ ձգեն զնոսա ի խորխորատ՝ հարկ է տալ պատասխանի և ցուցանել, թէ ոչ ինչ աւելի քան զՄանի ասեն»:

Այս օրինակներում էլ կապուած են միմեանց հետ շարժառիթ պատճառներն և հետեւանքները: Այստեղ էլ քերականական կապը նոյն շաղկապներն են՝ ինչ որ վերի օրինակներում:

ԾԱՆ. ներգործող և շարժառիթ պատճառները միմեանցից զանազանելու համար առանձին ուշադրութիւն է հարկաւոր: ներգործող պատճառը մի տեսակ գործիք է, որի միջոցաւ, որի զօրութեամբ կա-

տարւում է մի գործողութիւն. իսկ շարժառիթ պատճառը մի իրողութիւն է, որ յորդորում է, ստիպում է, առիթ է լինում մի գործողութիւն կատարուելու. Օր. եթէ ասենք. Գիւղացիք շատ ուրախ են, որովհետեւ հունձը այս տարի առատ էր. կամ թէ՛ Որովհետեւ հունձը այս տարի առատ էր՝ ուստի գիւղացիք շատ ուրախ են—այստեղ հնձի առատութիւնը ներգործող պատճառ է, իսկ գիւղացոց ուրախութիւնը՝ հետեանք հնձի առատութեան. Գիւղացիք ուրախանում են հնձի առատութեան միջոցաւ, հնձի առատութեամբ. իսկ եթէ ասենք. Գիւղացիք տնայնագործութիւնը երեսէ ձգեցին, որովհետեւ հունձը այս տարի առատ էր. կամ թէ՛ Որովհետեւ հունձը այս տարի առատ էր՝ ուստի գիւղացիք տնայնագործութիւնը երեսէ ձգեցին—այստեղ հնձի առատութիւնը կլինի արդէն շարժառիթ պատճառ, իսկ տնայնագործութիւնը երեսէ ձգելը՝ հետեանք. հնձի առատութիւնը գիւղացիներին —ի՛նչ է լինում (յորդորում է, թելադրում է) տնայնագործութիւնը երեսէ ձգել. բայց ոչ թէ գիւղացիք տնայնագործութիւնը երեսէ ձգում են հնձի առատութեան միջոցաւ, կամ՝ հնձի առատութեամբ. Բայց որովհետեւ երկու օրինակներումն էլ ~~դժբաղդ~~ և հետեանք կապուած են միմեանց հետ՝ կարելի է առանց բարակ տարբերութեան ասել. հնձի առատութեան ~~դժբաղդ~~ գիւղացիք շատ ուրախ են, և՛ հնձի առատութեան ~~դժբաղդ~~ գիւղացիք տնայնագործութիւնը երեսէ ձգեցին:

§ 234. Գ). «Աստուած պահեաց զսատանայ և ոչ կորոյս ի միջոյ, շէ մարդիկ յորժամ լաւութեանցն հմուտ լինիցին՝ յաղթեսցեն նմա»: «Եդ մահ ի վերայ բնութեանս մարդկան արարիչ բնութեանն, շէ իւր բանն հաստատեսցի և չար խրատուուն պարտաւորեալ գտանիցի»:

Այս օրինակներում էլ կապուած են միմեանց հետ վախճանական (նպատակի) պատճառներն ու հետեանքները: Պատճառական նախադասութիւնները դրուած են հետեանքներից յետոյ և կապուած են նոցա հետ շէ շաղկապով, որի փոխանակ կարող է դրուել և ~~դժբաղդ~~ շէ շաղկապը:

§ 235. Վերի երեք տեսակ պատճառական համադրութիւններին մէջ պատճառներն իրական էին, այսինքն նոքա կատարուել են, կատարուում են կամ կկատարուին. ուստի իրական էին և նոցա հետեանքները: Բայց կարող է լինել և ~~դժբաղդ~~

համարձակ պատճառ, այսինքն այնպիսի, որ իրապէս չկայ, այլ կարող է կատարուել կամ չկատարուել, և նորա կատարուելուց կամ չկատարուելուց կախումն ունի և հետևանքը: Այսպիսի համադրութեան քերականական կապը կազմում են ըէ, էըէ շաղկապները, որոնց գորութեամբ կամ ներգործութեամբ համապատասխանում են «պ» և «բէ» շաղկապները: Օր.

«Թէ յապակի սպիտակ՝ ջուր արկեալ յարևու ունիցիս՝ լուսաւորութեան արևուն մտեալ ընդ սպիտակութիւն ապակոյն՝ հուր ծնուցանէ»:

Արևը սպիտակ ապակու միջով անցնելով կրակ կծնի «յն բէդէս», եթէ մարդ սպիտակ ապակու մէջ ջուր ածելով արեւի տակ բռնէ. (իսկ եթէ այսպէս չանէ՝ կրակն էլ չի ծնի): Հետևանքը պայմանաւորուում է պատճառով:

«Եւթ ոչ ոք ծնցի ի ջրոյ և ի հողոյ՝ ոչ կարէ մտանել յարքայութիւն Աստուծոյ»:

Ջրից և հողուց չծնելը՝ պայմանական պատճառ է, որի պայմանական հետևանքն է՝ Աստծու արքայութիւնը չմտնելը: Եթէ մէկը ջրից և հողուց չծնի՝ չէ կարող մտնել Աստծու արքայութիւնը. (իսկ եթէ ծնի՝ կարող է մտնել):

ՆԵՐՀԱԿԱԿԱՆ ՀԱՄԱԴՐՈՒԹԻՒՆ:

§ 236. Ներհակական համադրութեամբ կապւում են միմեանց հետ այնպիսի նախադասութիւններ, որոնք որևէիցէ բանով անհամաձայն են միմեանց, կամ նոյն իսկ հակառակ են: Ներհակական համադրութիւնը երեք տեսակ է լինում. ա) Հաւաստեման, բ) Ժխտման, գ) Զիջողական:

§ 237. Ա). Հակասական համադրութիւնը կարող է լինել լիակատար, երբ միմեանց հակասում են նախադասութիւնների թէ՛ ենթականերն և թէ՛ ասացուածները. կարող է լինել և հաստատեման, երբ միմեանց հակասում են միայն ասացուածները: Լիակատար հակասութեան միջոցով մենք ապացուցանում

ենք որեւէ միտք՝ ի հակառակէն դատողութիւն անելով: Իսկ մասնական հակասութեան միջոցով մենք աւելի պարզ և օրոշ պատկերացնում ենք մի առարկայ, համեմատելով նրան մի ուրիշ առարկայի հետ, որ իւր որեւէ յատկութեամբ կամ գործողութեամբ տարբերում է նորանից: Օր.

1) Լիակատար հակասական: «Փախուցեալ է ամբարիշտն առանց ուրուք հալածելոյ. ի՞նչ արդարն իբրև զառեւծ յանձնապաստան է»:—Այստեղ միմեանց հակադրուած են մէկ կողմից ~~միմեանց~~ ու ~~արդարն~~ (ենթականները) և միւս կողմից՝ ~~փախուցեալն~~ և ~~յանձնապաստանն~~, համարյալ չմեղը (ասացուածները): Ամբարիշտը այնքան անհանգիստ է խղճով, այնքան կասկածոտ և երկչոտ է, որ առանց մէկից հալածուած լինելու փախչում է. նրան փախցնողը հէնց նորա ամբարշտութիւնն է. ուրեմն ամբարշտութեան հետեւանքը փախուստ է: Իսկ եթէ մէկը ամբարշտի բոլորովին հակառակ յատկութիւն ունենայ, եթէ արդար լինի՝ Արդարի խիղճն անդորր է, նա թշնամիներ չունի, այլ բարեկամներ, կասկած չունի, այլ վստահութիւն: Ուստի ինչպէս որ ամբարշտի խղճի խայթն ու կասկածոտութիւնը նրան փախուստ են պատճառում՝ այնպէս էլ արդարի խղճի անդորրութիւնն ու վստահութիւնը նորան համարձակութիւն են պատճառում: Եթէ մենք ամբարշտի մասին ապացուցեցինք, թէ նա փախչում է՝ հէնց դրանով մենք ապացուցած կլինինք, թէ ուրեմն ~~միմեանց~~ հակասելով—արդարը պէտք է ~~փախչելուն~~ հակասել յատկութիւն ունենայ, այսինքն համարձակ, յանձնապաստան լինի: Կամ ընդհակառակն, երբ մեղ յայտնի է, որ արդարն առիւծի պէս յանձնապաստան է՝ մենք կարող ենք մակարեւել, թէ արդարի հակառակը—ամբարիշտը՝ յանձնապաստանութեան հակառակ յատկութիւն պէտք է ունենայ—այն աստիճան երկչոտ լինի, որ փախչի առանց հալածուելու:

«Որ ասէ զամբարիշտն թէ արդար է՝ անիծեալ ի ժողովրդոց լիցի և ատելի յազգաց. ի՞նչ որ յանդիմանէն՝ նա լաւ երեւեսցի և ի վերայ նորա եկեսցէ օրհնութիւն բարեաց»:

Ով որ ամբարշտո մարդու համար կասէ, թէ արդար է, այսինքն ով որ երկիւղից կամ անկնկալութիւնից դրդուած սուտ է խօսում կամ շողոքորթում է՝ նա ժողովրդից կանխձուի և ազգին ատելի կլինի. Ուրեմն՝ ամբարշտին գլուխ խոնարհեցնողը և շողոքորթողը ատելի և անիծապարտ է. Սորանից կարող ենք հետևցնել, թէ ուրեմն նա, որ ամբարշտի երեսովը կտայ նորա ամբարշտութիւնը, նրան կյանդիմանէ՝ սիրելի և օրհնուած կլինի ամենից:

Այս օրինակներից երևում է, որ եթէ մի երևոյթ բերում հասցնում է մի որոշ հետևանքի՝ նորա հակառակ երևոյթը կհասցնէ հակառակ հետևանքի. կամ ընդհանուր խօսքով՝ ինչպիսի որ պատճառն է՝ այնպէս կլինի և նորա հետևանքը:

2) Մասնական հակասական: «Չոգան դարձեալ առ միմեանս աշակերտքն. Բայ Մարիամ կայր արտաքոյ գերեզմանին և լայր»: «Լուսին, ասեն, յերեսուն առուր կատարէ զընթացսն, և արեգակն ի տարւոջ»:

Այս օրինակներում միմեանց հակադրւում են ոչ թէ ենթակաները, այլ ասացուածները: Աշակերտների միմեանց մօտ զնալը ոչ թէ ապացուցանում է Մարիամի կանգնել լայ լինելը, այլ աւելի որոշ և բացայայտ պատկերացնում է այն: Նոյպէս էլ արեգակի և լուսնի շրջանառութեան ժամանակի հակադրութիւնը աւելի պարզ է որոշում այդ ժամանակամիջոցի տարբերութիւնը:

Հակասական համադրութեան մէջ քերականական կապը կազմում են ի-ի, Բայ, այլ շաղկապները: Բայց յաճախ ընտիր մատենագիրները յիշեալ շաղկապների իմաստով գործ են ածում նաև և շաղկապը, թէ լիակատար և թէ մասնական հակադրութեան մէջ:

§ 238. Բ). Փխտական համադրութեամբ կապւում են միմեանց հետ այնպիսի նախադասութիւններ, որոնցից մէկը հերքում, ոչնչացնում է միւսը: Նախադասութիւններից մէկը պարունակում է որևէ ոչ-իրական (սխալ, անիրագործելի) իմաստ.

իսկ միւսը պարունակում է իրական (ուղիղ, իրագործելի) իմաստ, և այս վերջինս հերքում է առաջինի բովանդակութիւնը: Այս տեսակ հակադրութեան նպատակն է՝ ուղիղ իմաստն առաջ քերելով հերքել մի սխալ իմաստ, որի մասին կարող է տարակոյս լինել: Օր.

«Եթէ բնութեամբ չար ինչ էր օձ, կամ չարի իրիք արաւած՝ ապա ոչ զգօնանայր երբեք ի զազանութենէ անտի իւրմէ: Նա ~~առանկէ~~ տեսանեմք ի հնարագիտութենէ թովչաց զգօնացեալ, և իբրև զչուան խաղալիկ է նոցա»:

Այստեղ համադրութեան երկրորդ մասը, որ սկսում է նա ~~առանկէ~~ շաղկապով՝ պարունակում է իրականութիւնը և ճշմարիտ է, և հակադրուելով նախընթաց իմաստին՝ հերքում է նրան:

«Են ոմանք, որ վիճին, թէ բնաւ իսկ սատանայ ոչ փորձէ զմարդ: Այլ յանդիմանին յԱռաքելոյ, որ ասէ, թէ բազում անգամ կամեցայ գալ առ ձեզ, և խափանեաց զիս սատանայ»:

Համադրութեան առաջին մասն, իբրև սխալ կարծիք՝ հերքում է երկրորդ մասով—այլ յանդիմանին և այլն: Երկրորդ մասն ևս կազմուած է նոյնպիսի ժխտական համադրութիւնից. «բազում անգամ կամեցայ գալ առ ձեզ» իմաստն հերքում է իրականութեամբ—«խափանեաց զիս սատանայ»:

Ժխտական համադրութեան մէջ քերականական կապը կազմում են բայ, յլ, նա ~~առանկէ~~, ~~առանկէ~~, և շաղկապները:

§ 239. Ժխտական համադրութեան մի տեսակն էլ կազմում է ~~բառանկէ~~ համադրութիւնը, որով միմեանց հետ կապւում են մի քանի առանձին ենթադրական իմաստներ, որոնցից եթէ մէկն հաստատուի կամ իրագործուի՝ մնացածներն ինքն ըստ ինքեան կոչնչանան: Բաժանական համադրութեան մէջ քերականական կապը կազմում է ~~իսկ~~ շաղկապը, մի քանի անգամ կրկնուած: Օր. «Եթէ Զրուանայ որդի էր Արհմն՝ նմին նման գոյր և նոյնպիսի, ~~իսկ~~, թէ բարի էր՝ բարի, ~~իսկ~~, թէ չար էր՝ չար»:

Արհմնը կամ բարի պիտի լինէր (եթէ հայրը բարի էր),
կամ չար (եթէ հայրը չար էր): Եթէ բարի լինէր՝ չէր կարող
այլ ևս չար լինել, և ընդհակառակն: Երկու նախադասութիւն-
ներէից որ մէկը որ ընդունուի՝ միւսին կհերքէ:

«Կա՛մ մեռցուք, և աղիւ մեր ի ծառայութիւն Բէլայ կաց-
ցէ, Կա՛մ զաջողութիւն մատանց մերոց ի նա ցուցեալ՝ ցրուեսցի
ամբոխն և մեք եղիցուք յաղթութիւն ստացեալք»:

Հայկ երկու կարելի դիպուած է ենթադրում Հայոց հա-
մար, կամ մեռնել կամ մեռցնել: Սոցանից որ մէկն էլ կա-
տարուէր՝ միւսը պիտի ոչնչացնէր:

ԾԱՆ. Կա՛մ շողկապը բացի բաժանական համադրութիւններ մի-
մեանց հետ կապելուց՝ յաճախ կապում է նաև այնպիսի բառեր, որոնց
մէջ հակադրութիւն չկայ, և որոնք մէկը միւսին չեն ոչնչացնում: Օր.
«Զիհարդ պաշտիցեմք զարեգակն, Կա՛մ զլուսին, Կա՛մ զօդ և Կա՛մ զհուր»:
Հասկանալի է, որ արեգակ պաշտելը չէ խանգարում լուսինը, օդը,
կրակն էլ պաշտել, և ընդհակառակն, սոցանից մէկն ու մէկը չպաշ-
տելուց չէ հետևում, թէ միւսները պէտք է պաշտել: Այսպիսի դէպ-
քերը բաժանական համադրութիւն չեն կազմում:

§ 240. Գ). Զիջողական համադրութեամբ միմեանց հետ
կապուած են այնպիսի հակադրական նախադասութիւններ, որոն-
ցից մէկն արտայայտում է մի ընդհանուր և ուղիղ իմաստ,
քսկ երկրորդն այնպիսի իմաստ, որ հակասում է առաջինին ի-
բրև հետևանք. այսինքն՝ երկրորդ նախադասութիւնը պարու-
նակում է այնպիսի հետևանք, որ հակառակ է առաջին նա-
խադասութեան մէջ արտայայտուած իմաստին: Այս տեսակ հա-
մադրութեան մէջ քերականական կապը կազմում են՝ Իհդէ՜ —
Բայ ահայ՝ շողկապները: Օր.

«Թե՛դէ՜ ոչ իցեմք բաւական ասել զամենայն չարիսն, որ
անցին անդէն ի կարաւանին ընդ գունդն Հայոց, ահայ՝ և
ոչ լուել կամիմք, ծածկելով զվիշտս նեղութեանն»:

Այս համադրութեան առաջին, զիջողական մասում Եղի-
շէն արտայայտում է մի միտք, թէ ինքը չէ կարող պատմել
այն բոլոր չարիքները, որ Հայոց գնդին պատահեցան Պարսից

բանակում: Այս մտքի տրամաբանական հետևանքը պէտք է լինէր ուրեմն՝ լուել այդ մասին, քանի որ չէ կարող պատմել: Սակայն Համադրութեան երկրորդ մասը, գլխաւոր իմաստը, չէ կորցնում իւր նշանակութիւնը. չնայելով իւր չկարողանալուն՝ Հեղինակն այնու ամենայնիւ չէ կամենում լուել այդ չարձարանքների մասին:

«Բայ «Ինչ» Բեդէ» և նոքա յոյժ զուարթութեամբ խընդային ըստ ներքին մարդոյն՝ արտաքին տեսիլն կարի ողորմ էր:»

Նախաբարների հոգու ուրախութեան բնական հետևանքը պէտք է լինէր՝ որ այդ ուրախութիւնն և զուարթութիւնը արտայայտուէր նոցա երեսի վերայ ևս. բայց սորա փոխանակ՝ նոցա արտաքին կերպարանքը շատ խղճալի էր: Այս Համադրութեան մէջ նկատելու է Բայ «Ինչ» Բեդէ» և շաղկապների կուտակութիւնը միմեանց մօտ. Բայ «Ինչ» շաղկապը, որ պէտք է դրուէր Համադրութեան երկրորդ մասում (Բեդէ» և նոքա... Բայ «Ինչ» արտաքին տեսիլն նոցա կարի ողորմ էր)՝ տեղափոխուել դրուել է զիջողական՝ շաղկապի հետ, ինչպէս յաճախ սովորութիւն է մեր հին մատենագիրներին:

§ 241. Զիջողական Համադրութեան մի տեսակն էլ կադմում է բացառուցական Համադրութիւնը, որով միմեանց հետ կապում են այնպիսի նախադասութիւններ, որոնցից մէկը սահմանափակում է միւսի նշանակութիւնը, կամ հերքում է նրան մասամբ, և ոչ ամբողջապէս. այնպէս որ այս սահմանափակումից կամ հերքումից յետոյ էլ այն սահմանափակուած կամ հերքուած նախադասութիւնը իւր զօրութիւնը պահպանում է: Այսպիսի Համադրութեան մէջ՝ սահմանափակուած նախադասութիւնը պարունակում է ընդհանուր և ուղիղ իմաստ, իսկ սահմանափակողը՝ մասնաւոր, նոյնպէս ուղիղ իմաստ, որ սակայն հակառակ է ընդհանուր իմաստին՝ իբրև բացառութիւն: Քերականական կապն այս տեսակ Համադրութեան մէջ կադմում են Դայ, Բայ, Դայ, և եւ շաղկապները: Որ.

«Ոչ երբեք տեսաք, թէ կովք էշս ծնան, և էշք եզինս,

և ոչ գալլք մաքիս, և ոչ մաքիք աղուէսս, և ոչ առիւծք ձիս, և ոչ ձիք օձս. Բայց յիսկոյ մի ինչ ծնունդ է, զոր մարդիկ հնարեցան արտաքոյ կարգաց բնութեան՝ ծնուցանել ի ձիոց և լիւնոց ջորիս»:

Այս Համադրութեան առաջին մասում Եզնիկ յայանում է այս բնդհանուր, ուղիղ միտքը, թէ կենդանիները չեն կարող իրանց աննման սերունդ ծնել. այլ նոքա ծնում են իրանց ցեղին և տեսակին Համեմատ, իրանց նման սերունդ: Սորանից յետոյ, Համադրութեան երկրորդ մասում բերում է մի մասնաւոր, նոյնպէս ուղիղ իմաստ, թէ ձին և էջը կարող են ունենալ այնպիսի սերունդ, որ իրանց նման չէ, (ոչ ձի է և ոչ էջ): Ուրեմն տյս երկրորդ մասն Հակասութիւն է կազմում Հակադրութեան առաջին մասին, իբրև բացառութիւն. նա չէ Հերքում փռաջին մասում արտայայտուած իմաստը, այլ սահմանափակում է միայն:

ՈՒՂՂԱԳՐՈՒԹԻՒՆ:

Ա) ՏՐՈՀՈՒԹԻՒՆ:

§. 242. Գրուած խօսքի ուղիղ և անսայթաք ընթերցումը դիւրացնելու Համար՝ գործ են ածուում այլևայլ նշաններ, որոնք նայելով իրանց վարած պաշտօնին՝ երկու մասի են բաժանուում — *բրահմին* նշաններ և *առփանդին* նշաններ:

§ 243. Տրոհութեան (բաժանական) նշանների նպատակն է ցոյց տալ նախադասութիւնների և նախադասութեան անդամների մէջ եղած հեռաւոր կամ մերձաւոր կապակցութիւնը: Տրոհութեան նշաններն են՝ *վերջիկ* (.), *միջիկ* (.), *առփանդիկ* (,), *բռն* ('). *նոյնպէս* և՛ *բռնիկ* (...), *գիծ* (—), *չակերտ* («»), *փոխգիծ* ():

§ 244. Վերջակէտը գործ է ածուում այն ժամանակ, երբ

հարկաւոր է ցոյց տալ, թէ նախադասութիւնը բոլորովին բա-
ժանուած է յաջորդից: Օր.

«Բաց-կապոյտ երկնքի մէջ, գենիթում կանգնած է հրե-
զէն զուռդը: Նորա անշեղ ճառագայթները կրակ ու բոց են
թափում երկրի վրայ: Փողոցներում անցուղարձը դադարել է:
Մարդիկ պարսպարուել են իրանց բնակարանների հով անկիւն-
ներում» ¹⁾:

Երբ շարադրութեան մէջ բոլորովին վերջանում է մի ի-
մաստ իւր բոլոր ամբողջացուցիչ մասերով՝ գրւում է վերջակէտ:
Իսկ նոր սկսուող իմաստը (շարադրութեան յաջորդ մասը) ըս-
կաւում է նոր տողից:

Օր. եթէ շարադրութեան նիւթ վերցնէինք ծառի նկա-
րագրութիւնը, և այս նկարագրութիւնը բաժանէինք հետե-
ւեալ մասերին—ծառը՝ կանաչելիս, ծառը՝ ծաղկելիս (գարուն),
ծառը՝ պտուղներով ուռճացած (ամառ), ծառը՝ տերեւաթափ
լինելիս (աշուն), ծառը՝ տերեւազուրկ (ձմեռ)—այս մասերից
իւրաքանչիւրը պէտք է սկսէինք նոր տողով:

Նոր տողով սկսւում են նաև զրուցատրութիւնները մի քա-
նի խօսակիցների մէջ:

§ 245. Միջակէտը գործ է ածւում՝

Ա). վերջակէտի փոխանակ կարճ նախադասութիւնների
մէջ. այնպէս որ այս երկու կէտերից մէկը կամ միւսը գործա-
ծելը մնում է զրոյի կամքին: Այսպէս վերը բերուած օրինա-
կում առաջին և երրորդ վերջակէտները կարելի է փոխարինել
միջակէտներով:

¹⁾ չին ձեռագիրներում կէտագրութիւնը շատ անկանոն է. նո-
ցանից եղած տպագրութիւններին մէջ հրատարակողները կէտագրու-
թիւնն արել են ամեն մէկն իւր հասկացողութեամբ, հետևելով որևէ
եւրոպական լեզուի: Այս պատճառով մենք կէտագրութեան օրինակ-
ները չբերինք մեր հին մատենագիրներից, այլ կազմեցինք մեզանից,
աշխարհաբար լեզուով, որի մէջ աւելի ընդհանրացած է եւրոպական
կէտագրութիւնը: Բայց գրաբարի մէջ էլ, քանի որ ուրիշ ճիշտ և որոշ
կէտագրութիւն չկայ՝ կարելի է հետևել միևնույն կանոնների:

Բ). Զուգադրական Համադրութիւնների մէջ՝ Բայ, Ին, սակայն, որակներ, այնու մէջնէն շաղկապներից առաջ: Օր.

«Եզնիկ Կողբացին շատ թարգմանութիւններ է արել. Բայ նոքա յականէ-յանուանէ մեզ յայտնի չեն»:

«Հայերը բոլոր ոյժով դիմադրեցին Յագկերտի Հալածանքներին. որովհետեւ քրիստոնէական կրօնը բարոյական քաջութիւն էր ազդում նոցա»:

«Ժողովրդի փոքր մասը միայն կարողանում է ուսում և կրթութիւն ստանալ. ինչ մեծամասնութիւնը շարունակում է դեռ խարխափել մտաւորական խաւարի մէջ»:

Գ). Միաւորեալ նախադասութիւնների մէջ ¹⁾, երբ կըրկնուած անդամները միմեանց հետ կապակցուած չեն շաղկապներով և ունին իրանց մօտ երկրորդական նախադասութիւններ կամ ուրիշ մասեր, որոնք նոցանից բաժանուած են ստորակէտներով: Օր.

«Հասուն արարչը, որոնց ոսկեգոյն Հասկերն սլէկոծւում էին թեթև դեփիւռից. բարերբը արարչը, որին նայելուց մարդ չէր կարող կշտանալ. գեղեցկադիր արարչը, որ շինուած էր այս պարտէզի մէջ. Ժամէն, իւր Հովում արածող Հօտերով—բոլորը շփեց արար— ամենհի հեղեղը»:

«Ժողովուրդը հեծում էր անտանելի լծի տակ, որ բռնաւորը դրել էր նորա վերայ. ահագին և բազմատեսակ հարկերը վճարել չկարողանալով՝ գեղի էր արարչը. Դիւմ էր հաւատափոխութեան, որպէս զի հոգու գնով մարմնաւոր հանգիստ ձեռք բերէ. լացով, արտասուքով Լոյսում էր բնիկ աշխարհն ու զաղթում օտար երկիրներ»:

¹⁾ Միաւորեալ կոչւում են այն նախադասութիւնները, որոնք պարունակում են մի քանի նոյնանուն անդամներ, ինչպէս՝ ենթականեր, սեռի և բնութեան խնդիրներ (մի ասացուածի հետ), ասացուածներ (մի ենթակայի հետ): Օր. «Նոյ, կինը, որդիքը և որդոց կները տապանից դուրս եկան», «Քրիստոս չարչարուեցաւ, խաչուեցաւ, թաղուեցաւ»:

Դ). Այն նախադասութիւնից առաջ, որ պարունակում է նախընթաց նախադասութեան պատճառը, հետեւանքը, ապացոյցը կամ բացատրութիւնը, և կապուած չէ նորա հետ շաղկապներով: Օր.

«Վստակ գրկուած էր կապեալ քահանաների զգացած հոգեկան մխիթարութիւնից. նա զգում էր, որ դաւաճանել է իւր հայրենիքին»:

«Վահան Մամիկոնեանի երկարամեայ աշխատանքը և նեղութիւնները յաջողութեամբ պսակուեցան. Պարսիկները թոյլ տուին քրիստոնէութիւնը համարձակ դաւանել հայաստանում»:

«Բոլորը ապշած լուեցին. այնքան մեծ էր այս լրի ազդեցութիւնը նոցա վերայ»:

Ե) Ուղղակի յաւելեալ նախադասութիւնից առաջ, եթէ նա շաղկապով միացած չէ գլխաւոր նախադասութեան հետ: Օր. «Մի մանկահասակ նախարար առաջ եկաւ և ասաց. «Թագաւոր, ինչո՞ւ մինչև այդտեղ միայն կարգալ տուիր մեր սուրբ դիրքը»:

«Հարուստը մտածում էր ինքն իրան. «շատ գանձ ունիմ ես. պէտք է այսուհետև ուտեմ, խմեմ և ուրախ լինիմ»:

§ 246. Սորաւէր գործ է ածուծ

Ա) Կարճ, միատեսակ, այսինքն կամ գլխաւոր, կամ երկրորդական նախադասութիւնների մէջ, նոյնպէս և՛ միաւորեալ նախադասութեան կրկնուած ասացումների մէջ, եթէ նոքա չունին իրանց մօտ երկրորդական նախադասութիւններ, կամ կապուած են միմեանց հետ Բայց, և՛ շաղկապներով: Օր.

«Ձմեռների սառնամանիքները հալեցան, դարունն եկաւ, ծիծեռնակները վերադարձան մեր աշխարհը, կենցաղասէր մարդիկ տեսան և ուրախացան»:

«Հայոց համար անզուգական բարերար է ս. Մեսրոպը, որ առաջին անգամ երկնեց սեփական ազգային զրբերի միտքը, որ իւր մեծ հանճարով ու տոկունութեամբ իրագործեց այդ միտքը, որ մեզ տուեց ժամասացութիւն հայերէն լեզուով, որի շնոր-

Հիւ այսօր մենք ունինք մեր լեզուն ու զրականութիւնը»:

«Թողովուրդը հեծում էր անտանելի լծի տակ, քաղաքում էր Հարկահաններէից, գելի էր քաղաքում օտար աշխարհներ, քաղաքում ինքնակամ, բայց հաւատը չէր ուրանում»: (Համեմատել § 245, Գ, երկրորդ օրինակի հետ):

ԾԱՆ. Երբ միաւորեալ նախադասութեան կրկնուած ասացուածները կապուած են միմեանց հետ և շաղկապով ստորակէտ չէ դրուում նոցա մէջ. Օր.

«Ուսումն առաջ սկսում էր աչքբենով և վերջանում էր նարեկով»։ «Հիւրերը շնորհակալութիւն յայտնեցին և ուրախ սրտով մեկնեցան»։ Քայց երբ այսպիսի կրկնուած ասացուածներից վերջինը հետևանք է նախընթացին, կամ կատարուել է աւելի ուշ, և ոչ թէ անմիջապէս՝ այս դէպքում այդ ասացուածները միմեանցից բաժանուում են ստորակէտով, թէպէտ և միմեանց հետ կապուած լինին և շաղկապով. Օր. «Հիւանդն երկու անգամ լողացաւ հանքային ջերմուկում, և առողջացաւ բոլորովին»։ «Նոքա խոստացան իրանց անձը զոհել, և իրանց խոստումը կատարեցին»:

Բ). Եւ շաղկապով կապուած նախադասութիւնները միմեանցից բաժանուում են ստորակէտով. Օր. «Ամպը որոտազին գոռաց, և տեղատարափ անձրևը մի րոպէում ողողեց երկիրը»։ «Վարդը բացել է իւր թերթիկները, և նորա հոտն ու զոյնն զմայլեցնում են ամենին»:

Գ). Ստորակէտով բաժանուում են պարզ կամ միաւորեալ նախադասութեան կրկնուած անգամները, եթէ միմեանց հետ կապուած չեն և շաղկապով, նոյնպէս և կրկնուած մակբայներն ու շաղկապները. Օր.

«Զորորդ օրն Աստուած ստեղծեց արեգակը, լուսինը և ամպերը»:

«Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի ընտրութեան Համար պատգամաւորներ գալիս են Ռոմանոսի, Տադևոսի, Պարթևոսի և ուրիշ Հայաբնակ աշխարհներից»:

«Եկողը մի Բարեկամ, Գեղեցիկ, Ղարաբաղէի երիտասարդ էր»:

«Հունձը երբեք առատ է լինում, երբեք նուազ, երբեք լիացնում է գիւղացուն, երբեք աղքատութեան մէջ ձգուում»:

«Մտնէր չէ խնայում ո՛չ մեծին և ո՛չ փոքրին, ո՛չ հարուստին և ո՛չ աղքատին, ո՛չ գիտնականին և ո՛չ սոգէտին»:

«Թաւալական արագատիպ մեքենան մէկ անգամից և թրջում է թուղթը, և կոկում, և տպում, և կտրում, և ծալում, և հաշիւ պտհում»:

ԾԱՆ. 1. Եթէ նախադասութեան կրկնուած անդամները (բացի ասացուածներից) կապուած են միմեանց հետ և շաղկապով ստորակէտով չեն բաժանուի. Օր. «Մոգերը պաշտում էին արեգակն և կրակը», «Եւլլ բուսնում է Ձինաստանում և Ննդկաստանում», «Եկողը բարեկազմ և գեղեցիկ երիտասարդ էր»:

ԾԱՆ. 2. Եթէ և շաղկապը կրկնուած է միայն երկու անգամ ստորակէտ չի գրուի. Օր. «Եւ դուք և մենք աշակերտինք ճշմարտութեան»: «Նա մեզ համար և հայր է և մայր»:

ԾԱՆ. 3. Կրկնուած ածականներն ստորակէտով չեն բաժանուում եթէ նախընթաց ածականը պատկանում է ոչ թէ գոյականին միայն, այլ գոյականին և միւս տծականին միանգամայն. Օր. «Գեղեցիկ գարնանային երեկոյ», (ոչ թէ՛ գեղեցիկ երեկոյ և գարնանային երեկոյ, այլ՝ գարնանային երեկոյ, որ գեղեցիկ է, գեղեցիկ՝ գարնանային երեկոյ), Նոյնպէս և՛ «մի անծանօթ մարդ», «երկու քարաշէն եկեղեցի», «սև մետաքսէ զգեստ», «առաջին տիեզերական ժողով», «աշխատասէր հայ գիւղացին»:

Դ) Միջարկութիւնները և ոչ, ոչ մակբայները, երբ արտայայտում են հեղինակի զգացմունքը, իրաւ գործ են ածուած իբրև ըացագանջութիւններ՝ նախադասութեան միւս անդամներից բաժանուում են ստորակէտով: Օր.

«Այո՛, աւելի լաւ է բարեկիրթ լինել, քան ուսեալ»:

«Ո՛չ, մենք չենք կամենում նմանել մեր հարուաններին»:

«Է՛հ, կեանքը դատարկ բան է»:

«Ծերունին, առաջ, լողում էր իւր արիւնի մէջ»:

Ե) Կոչական անունները նախադասութեան միւս անդամներից բաժանուում են ստորակէտներով: Օր.

«Դէ՛հ, քաշեցէք, իբրև եղներ, առաջ տարէք արօրը»:

«Խնդրում ենք քեզանից, ո՛վ Ռաֆայել, լսիր մեր ասելիքը»:

Զ) Երկրորդական նախադասութիւնները գլխաւորից բաժանուում են ստորակէտով: Օր.

«Չատ երեխաներ դեռ կան, որոնք կարգալ գրել չգիտեն»:
«Երազումս տեսայ մի ծառ, որի ճիւղերը տարածուած էին
բոլոր աշխարհիս վերայ»:

«Պանդուխտը տեսաւ վերջապէս իւր հայրենիքը, որն փոքր
էր շատ արեւելի, և մխիթարուեցաւ»:

«Մարդ պէտք է ուտէ ա՛յն, քիչ որ ախորժակը տանում է»:

«Ես գալիս եմ այնտեղից, ուր դու գնում ես»:

«Հիւանդութեան վտանգը շատ ուշ հասկացան, երբ արդէն
բանը բանից անցել էր»:

«Նա ոչ մի բառ չկարողացաւ արտասանել, որովհետեւ սաստիկ
յուզուած էր»:

«Խարդախ մարդիկ երկդիմի հարցումներ են անում, որպէս
դի խօսակիցներին սխալեցնեն և որոգայթի մէջ ձգեն»:

ԾԱՆ. Գլխաւոր նախադասութեան անդամների մէջ ընկած, կամ
նորանից առաջ դրուած երկրորդական նախադասութիւնների մասին
տես վարը § 247, Ա, Բ.

Է) Ստորակէտով բաժանւում են գլխաւոր նախադասու-
թիւնից՝ նաև կրճատուած երկրորդական պարագայական նա-
խադասութիւնները, նոյնպէս և բացատրական խօսքերն, ածա-
կաններն ու բացայայտիչները, եթէ գործ են ածուած իբրև
կրճատուած երկրորդական նախադասութիւն: Որ.

«Հիւանդութեան վտանգը շատ ուշ հասկացան, որպէս քա-
նը բանից անցնելուց յետոյ»:

«Նա ոչ մի բառ չկարողացաւ արտասանել, որովհետեւ
չէր կարող»:

«Խարդախ մարդիկ երկդիմի հարցումներ են անում, խո-
սակիցներին սխալեցնելու նպատակով»:

«Մայիսի 15-ն էր, գարնան ամենալու ժամանակը»:

«Մեր նախնիքը յօժարութեամբ ընդունում էին հաւատի
համար մահը, որովհետեւ քիչ քիչ իրենց հոգեկոյնը»:

«Պապ և Աթանազիոսէս, որքէ Յոսէփ որդիները, արժա-
նաւոր ժառանգներ չեղան իրանց առաքելի զարմին»:

ԾԱՆ. Որոշիչ և լրացուցիչ երկրորդական նախադասութիւնները

կրճատուելիս դառնում են՝ առաջինը որոշիչ գոյականի, երկրորդը՝ լրացուցիչ կամ ենթակալ ասացուածի. ուստի ստորակէտով չեն բաժանուում: Օր. Կարգւ Գէլ չէրայ երեխաներ դեռ շատ կան մեզանում: Սարդ պէտք է ուտէ իւր իւր թէրը:

§ 247. Բաւել, որ միայն հայերէն կէտադրութեան մէջ է գործածուում տրոհութեան և միևնոյն ժամանակ առողջանութեան նշան է: Իբրև տրոհութեան նշան՝ նա ստորակէտի արժէք ունի, իսկ իբրև առողջանութեան նշան՝ նա յատկապէս պործ է ածուում աճնտեղ՝ ուր հարկ է նախադասութեան կամ համադրութեան մէջ բաժանել խօսքի բարձրացող մասը ¹⁾ իջնող մասից:

Բուծի գործածութեան գլխաւոր տեղերը սոքա են.

Ա) Լրացուցիչ և պարագայական երկրորդական նախադասութիւնները, որոնք զրուած են գլխաւոր նախադասութիւնից առաջ՝ նորանից բաժանուում են բուծով: Օր.

«Ձեզանից ով որ ուզում է առաջինը լինել՝ պէտք է ձեր ծառան լինի»:

«Բռնաւորներն ում որ հաւանում էին՝ դերի էին տանում, իսկ ում որ չէին հաւանում՝ կոտորում էին անխնայ»:

«Թէ խորենացու Պատմութիւնը բաղկացած է եղել միայն երեք գրքերից՝ կարելի է ապացուցանել շատ փաստերով»:

«Երբ թարգմանիչները Հայաստան վերադարձան՝ տեսան որ իրանց հայրենիքը քարուքանդ է եղած»:

«Թարգմանիչները Հայաստան վերադառնալով տեսան իրանց հայրենիքը քարուքանդ եղած»:

«Որովհետև նախաստեղծները չպահեցին Ստածու միակ պատուիրանը՝ ուստի անէծքի դատապարտուեցան»:

«Որպէսզի հասարակութիւնը կարողանայ վերահաս վտան-

¹⁾ Խօսելիս կամ կարդալիս՝ մեր ձայնը ելևէջներ է կազմում: Խօսքի իմաստին նայելով՝ ձայնը բարձրանում է հետզհետէ, հասնում է մի որոշ աստիճանի բարձրութեան, այնտեղ կոտրուում է և ցածանում: Պարբերութիւնների մէջ առաջին մասը կոչւում է բարձրացող մաս, իսկ երկրորդը՝ իջնող մաս:

զից ազատուել՝ պէտք է գործէ միաբանութեամբ»:

«Ինչպէս Հոգին մեծ է մարմնից՝ այնպէս էլ Հոգու տեսողութիւնը մեծ է մարմնի տեսողութիւնից»:

«Որչափ մարդ բարձրանայ՝ այնքան պէտք է իրան խոնարհ պահէ»:

«Եթէ կամենում ես մեծ լինել՝ անձդ և ստացուածքդ գոհիւր ընկերիդ բարօրութեան»:

Բ) Երկրորդական նախադասութիւնները, երբ ընկած են գլխաւոր նախադասութեան անդամներին մէջ՝ սկզբից բաժանուում են ստորակէտով, իսկ վերջից՝ բութով: Օր.

«Ային, որ առաջ շէն և փարթամ քաղաք էր՝ այժմ աւերակ և ամալի է»:

«Այն գիւղը, ուր դու դնում ես՝ իմ ծննդավայրս է»:

«Սրեգակը, ինչպէս մի հսագանդ ծառայ՝ անխափան կատարում է Սրարչի պատուէրը»:

«Այն կարծիքը, թէ Բարձուման խարդախել է Աղիշէի Պատմութիւնը՝ ներկայումս հերքւում է»:

Գ) Պարբերական խօսքի մէջ՝ պարբերութեան բարձրացող մասը իջնող մասից բաժանուում է բութով: Եթէ պարբերութիւնն երկար է՝ բութի հետ գործ է ածւում նաև գիծ: Օր.

«Եթէ ուզում ես, որ մարդիկ քեզ պատուեն, եթէ ուզում ես՝ անկախ լինել ուրիշի կամքից, եթէ ուզում ես անդորր լինել հոգով և մարմնով՝ ճշտիւ կատարիւր պարտաւորութիւններդ, սակաւապէտ և աշխատասէր եղիւր»:

«Երբ մարդիկ կհասկանան «սիրեցես զընկեր քո իբրև զանձն քո» պատուէրի նշանակութիւնն և նորա համաձայն կվարուին. երբ նոյա յարաբերութեան մէջ բարձրագոյն օրէնքը կլինին արդարութիւնն և իրաւունքը, և ոչ ոյժն ու բռնութիւնը. երբ գեղի մեծատունը կեանքը չի մաշէ շուալտութեամբ, իսկ չքաւորը չի տուայտի քաղցածութեամբ» — այն ժամանակ մարդկութիւնը հասած կլինի ճշմարիտ քաղաքակրթութեան, այն

ժամանակ կհառնի կեանքի ոսկի դարը, այն ժամանակ աշխարհում կտիրէ երկնքի արքայութիւնը»:

Դ) Երբ նախադասութեան մէջ ղեղջուած է մի բառ, մանաւանդ ասացուածը՝ ղեղջուած բառի տեղում դրուում է բութ: Օր.

«Աստուած մեր յանցանքները կններէ՝ եթէ մենք էլ ներենք մեր ընկերները, յանցանքները» (փոխանակ՝ կններէ այն դէպքում, եթէ...):

«Հասարակական գործերը բարեկարգ վիճակի մէջ կլինին՝ երբ նոցա ղեկավարները զարգացած և բարեխիղճ անձեր լինեն» (փոխանակ՝ կլինին այն ժամանակ, երբ...):

«Մենք մեր պարտքերը կատարում ենք, իսկ նոքա՝ չեն կատարում» (փոխանակ՝ իսկ նոքա իրենց պարտքերը չեն կատարում):

«Աբէլը երկբադործ էր, իսկ Կայէնը՝ հովիւ» (փոխանակ՝ հովիւ էր):

«Ձիերին կապում են բերանից, շներին և արջերին՝ վզից, կապիկներին՝ մէջքից, իսկ մարդին՝ ոտներից» (փոխանակ՝ հարմար է):

Ե) Երբ խօսքի մէջ հակադրութիւն կայ՝ հակադրուած բառերին աւելի ոյժ տալու համար նոցանից յետոյ դրուում է բութ: Օր.

«Աստուած՝ իւր Որդին զոհեց մարդոց համար. իսկ մարդիկ՝ չեն ուզում իրանց աշխատանքի մի մասն էլ զոհել Աստծու համար»:

«Անխելք գիւղացին՝ մեծ բախտաւորութիւն է համարում քաղաքացի դառնալ. իսկ խելացի քաղաքացին՝ ձգտում է դէպի գիւղական պարզ և անդորր կեանքը»:

Ձ) Երբ նախադասութեան մէջ մի բառ ընկած է այնպիսի երկու բառի մէջ, որ երկուսին էլ կարող է վերաբերուել՝ երկիմաստութիւն չպատճառելու համար՝ այդ բառը բութով բաժանուում է իւր մօտ եղած այն բառից, որի հետ վերաբերութիւն պիտի չունենայ: Օր.

«Զօրավարն երբ այս լուրը լսեց՝ հրահայեց՝ ինչոյն ճանապարհ ընկնէ»։ (Առանց բուժի կարող է հասկացուել երկու տեսակ — զօրավարը ինչոյն հրահայեց է, կամ զօրավարը հրամայում է, որ ինչոյն ճանապարհ ընկնէ)։

«Քրիստոս պատուիրում է՝ թէ լշնամենքին ներող լինէ»։ (կամ կէտադրութիւնը փոփոխելով «Քրիստոս պատուիրում է թէ լշնամենքին՝ ներող լինել»)։

ԾԱՆ. Այսպիսի երկիմաստ խօսքեր շատ են պատահում հին մատենագիրների մէջ. Օր. «Մի լինիր չեա՝ — չէ՛րէ քում» (Առակք), «Զառնի՛ լշնամեայ փութին հրեալ եր» (Նղիշէ)։ «Այլոց զբարբա իգակերպս չեա՛ լշնամեայ լինի» չնտեղութիւն մարդկան — ծննդ»։ «Ոչ ոք ունէր նշանալի ինչ յայտնի՝ Բարեբր կոչելոյ զԱստուած» (Նզնիկ)։ Այսպիսի երկիմաստութիւններից հարկաւոր է խոյս տալ, և փոխանակ բուժի գործածութեան դիմելու՝ աւելի լաւ է բառերի դասաւորութիւնը փոփոխել, այն կերպով, որ երկիմաստութիւնն անհետանայ. Օր. Հրամայեց ճանապարհ ընկնել իսկոյն. ներող լինել մեր թշնամիներին. Մի լինիր ընկերի քում վկայ սուտ. Զռոճիկս հարեալ էր գնդին թշնամեաց. Ածեն թովչութեամբք չնտեղութիւն մարդկան, կամ՝ չնտեղութիւն մարդկան ածեն թովչութեամբք. Ոչ ոք ունէր յայտնի ինչ նշանակ.

Է) Բուժով բաժանուում են նախադասութեան միւս անդամներից դասական թուականները, որոնք գործ են ածուած մակբայի նշանակութեամբ. Օր.

«Ահա այս եօթն գլուխներում նշանակեցի, առաջին՝ ժամանակները, երկրորդ՝ գործի սկզբնաւորութիւնը, երրորդ՝ Հայոց միաբանութիւնը» և այլն։

«Մի գործ գլուխ բերելու համար երկու պայման է հարկաւոր. նախ՝ կամենալ կատարել, երկրորդ՝ կարողանալ կատարել»։

§ 248. Բարեբր գործ է ածուում երբ զրոյր խօսքը կիսատ է թողնում, կամ չկամենալով միտքը լրիւ արտայայտել, կամ սաստիկ զգաճուած լինելով ու չկարողանալով խօսքը վերջացնել. Օր.

«Նոցա վարմունքը... Բայց այս մասին լաւ է չխօսենք»։

Նսահատակը ծունկ չողեց և վիզը երկարացրեց... սրի շողալը տեսայ...

Ո՛հ, արտասուք ինձ խեղդում են. այլ չեմ կարող բան ասել... Ձէ, թշուառ չէ Խտալիան...

ԾԱՆ. Պէտք է զգուշանալ բազմակէտի աւելորդ գործածութիւնից՝ երբ խօսքի բովանդակութիւնը չէ արդարացնում այդ գործածութիւնը: Բազմակէտը անիմաստ խօսքին խորհրդաւորութիւն չի ընծայէ, ոչ էլ զգացմունքից զուրկ գրուածքին՝ զգացմունք:

§ 249. Գծը գործ է ածուում՝

Ա) Երբ խօսքի ընթացքում գալիս է մի նոր, չսպասուած իմաստ, կամ յանկարծակի պատահած իրողութիւն: Նոյնպէս և՛ երբ խօսքի կանոնաւոր ընթացքն ընդհատուում է: Օր.

«Ով որ զգուշութեան համար չէ յայտնում իւր կարծիքը, որ հակառակ է տիրապետող կարծիքին՝ նրան ասում ենք— երկչոտ»:

«Պանդուկստը տեսաւ վերջապէս իւր հայրենիքը, որին փափագում էր երկար տարիներ, տեսաւ և— արտասուեց»:

«Գնաց, գնաց, և ուղիդ— փոսն ընկաւ»:

«Ղևտսուցին ճանապարհին տեսաւ մի վիրաւորուած մարդ. նա— կարծում էք օգնեց. ոչ, երեսը դարձրեց, հեռացաւ»:

Բ) Ընդարձակ պարբերութիւնների մէջ՝ պարբերութեան առաջին, բարձրացող մասից յետոյ: Տես § 247, Գ, երկրորդ օրինակը:

Գ) Զրուցատրութեան մէջ, մէկէ խօսքը միւսինից բաժանելու համար: Այս դէպքում զծի հետ դրւում են տրոհութեան միւս նշաններն էլ, տեղին համաձայն: Օր.

— Փոքր ինչ հանգստանանք, յետոյ գործերս անենք:

— Ոչ, առաջ գործերս անենք՝ յետոյ հանգստանանք»:

«Ո՛վ պատմեց ձեզ այդ լուրը— Կիրակոսեանը: — Միթէ նա այստեղ է:— Այո՛, երեկ երեկոյ եկաւ»:

Դ) Նախադասութեան հետ կապ չունեցող բացատրութիւնները, զրոյի նկատողութիւնը իւր գրածի մասին՝ նախադասութեան միւս անդամներից բաժանւում են երկու գծով: Օր.

«Երբ Յազկերտ նախարարներին փակեց ամուր և անելա-

նելի արգելանոցում—յիւրաւի ասացի ամուր և անելանելի, որովհետև փախչելու և թազչելու տեղ չկայ—իւր զաղտնի դիտաւորութիւնն յայտնեց ամենին»:

«Ես էլ շատ անգամ—մեղքս ինչու թաքցնեմ—նախանձել եմ ուրիշի յաջողութեան»:

«Վերահաս վտանգը տեսնելով՝ համը երեխան—զարմանալի՛ բան—լեզու ելաւ և աղաղակեց»:

§ 250. 2-իւրդ դործ է ածուծ ուղղակի յաւելեալ նախադասութիւնների սկիզբն ու վերջը: Չակերտով են գրուած դարձեալ մի գրքից կամ անձից առնուած խօսքերը, առաճնե՜րը, նոյնպէս և մի յայտնի բառ կամ խօսք, որի վերայ ուշադրութիւն է դարձուած: Սր.

«Կապեալները միաբան պատասխանեցին. «Մենք չենք վախենում քո սպառնալիքներից. արա՛ ինչ որ ուզում ես»:

«Նա գիտէր, որ «լաւ է կոյր աջօք, քան կոյր մտօք»:

«Առաճն ասում է. «Աղքատին հաց տուող չի լինի, խորհուրդ տուող շատ կլինի»:

«Չկարողացայ ասել՝ ամէն. այս «ամէնը» կոկորդուսն իրգուեց»:

ԾԱՆ. 1. Զրուցատրութեան մէջ, երբ գծեր են գործածուած (§ 249, գ) չակերտ դնել հարկաւոր չէ:

ԾԱՆ. 2. Երբ յաւելեալ նախադասութիւնը երկար է և նոր տողեր է պարունակում ամեն նոր տողի սկզբում կրկնուած է չակերտը:

ԾԱՆ. 3. Եթէ յաւելեալ նախադասութեան մէջ մտնում է մի նոր յաւելեալ նախադասութիւն՝ սորա ոչ միայն սկիզբն ու վերջը չակերտ է դրուած՝ այլ և ամեն մի տողի սկիզբը:

§ 151. Փոփոխութիւն գործ է ածուծ նախադասութեան անդամներից որոշ կերպով բաժանելու համար միջանկեալ կամ բացատրական խօսքերը: Սր.

«Մենք արեւակից եղբայրներ ենք, քարոզում էր մեր բարեկամը. (նա գիտէր եղբայր դառնալ՝ երբ ուրիշ հնար չէր մնում). հաշտուի՛նք, գործի՛նք միաբան»:

«Ս. Մեսրոպի ժամանակակից մատենագիրները (Կորիւն,

խորենացի) ճշտիւ չեն նշանակում Հայոց գրերի զիւտի տարին»:

«Դուհիտար րաւը (որ սանսկրիտ լեզուով րաւացի նշանակում է կթող) Հայերէն սղուել դարձել է դուստր, պատարէ բաւը (այսինքն՝ պահող) Հայերէն դարձել է Հայր»:

Բ. ԱՌՈՒՅԱՆՈՒԹԻՒՆ:

§ 252. Առողանութեան (արտասանութեան) նշանների նպատակն է՝ որոշել ձայնի սաստկութեան աստիճանը, որով բառերը պիտի արտասանուին խօսքի մէջ: Առողանութեան նշաններն Հայերէն լեզուում դրոււմ են այն բառին և այն վանկին վերայ, որ պէտք է արտասանուի Համաձայն նշանի ցուցման ¹⁾: Այս նշաններն են՝ ոլորակ (°), շեշտ ('), երկար (˘):

§ 253. Ուղղակի, կամ Հարցական նշանը գործ է ածուում Հարցմունք պարունակող անկախ նախադասութիւնների մէջ: (Ուղղակի Հարցական նախադասութիւն): Օր.

«Ո՞վ կարող է պարծենալ, թէ ինքն ամենակատարեալ է»:

«Արդեօք ի՞նչ պիտի լինի մեր վերջը»:

«Թագաւորներն իրանց որդիներինք են Հարկն առնում, թէ օտարներին»:

§ 254. Չեշտ գործ է ածուում

Ա) Անուղղակի Հարցական (այսինքն Հարցական երկրորդական) նախադասութեան մէջ՝ Հարցում պարունակող վանկին վերայ: Օր.

«Չգիտենք, թէ մեր վերջն ի՞նչ պիտի լինի»:

«Յայտնի չէ, թէ ինչո՞ւ Համար նա եկել է մեր կողմերը»:

«Դժուար է ասել, թէ մարդ Հօրը շատ է սիրում, թէ

մօրը»:

Բ) Կոչական բառերին վերայ: Օր.

¹⁾ Եւրոպական լեզուների մէջ առողանութեան նշանները դրուում են ոչ թէ նոյն իսկ առողանելի բառին վերայ, այլ նախադասութեան վերջը, որ այնչափ նպատակայարմար չէ:

«Տէր, լսեցի Քո ձայնը»։ — «Հարուստներ, եկաւ օգնութեան ժամանակը»։

«Ո՛վ Աստուած, փրկիր մեզ այս նեղութիւններէց»։

«Ա՛յ մարդ, ինչո՞ւ չես հանդարտուի»։

ԾԱՆ. Այժմեան կենդանի լեզուամ (երբեմն նաև գրաբարում) կոչական բառը իւր շեշտի տեղը յաճախ փոխում է, վերջի վանկից դէպի առաջ գնալով։ Այսպէս ասուում է Աստուած, եղբայր, Յովհաննէս, Կարապետ։ Այսպիսի բառերի վերայ շեշտ դնելիս՝ պէտք է հետևել կոչականի արտասանութեան և ոչ թէ ուղղականի շեշտին։

Գ) Նախադասութեան մէջ, երբ բառերի դասաւորութիւնից կամ խօսքի ընդհանուր իմաստից որոշ չէ երևում, թէ որ բառին վերայ է իմաստի շեշտը՝ հարկաւոր է ներգործութեամբ դնել այդ շեշտը, խօսքի մթութիւնից կամ երկիմաստութիւնից խոյս տալու համար։ Սր.

«Այս խնդիրդ ես կկատարեմ»։ (բայց ոչ միւս խնդիրներդ).
«Այդ խնդիրդ է՛ս կկատարեմ»։ (թէպէտ ուրիշները չեն կատարում).
«Այդ խնդիրդ ես կկատարեմ»։ (և ոչ թէ կմոռանամ)։

«Աշակերտը պէտք է հետևի իւր ուսուցչի խրատներին»։
(Նայելով իմաստին՝ պէտք է շեշտել մէկն ու մէկն այս բառերից — աշակերտը, պէտք է, հետևի, իւր, ուսուցչի, խրատներին. և նայելով, թէ սոցանից որը կշեշտուի՝ ըստ այնմ խօսքի իմաստն էլ կփոխուի)։

Դ) Հրամայական, յորդորական և արգելական բառերի վերայ, նոյնպէս և, ընդհանրացած սովորութեամբ՝ «յո՛ր, ոչ բառերին վերայ։ Սր.

«Գոչի՛ր բոլոր շնչովդ, շողա՛, հո՛ւր, տեղա՛, անձրե՛ւ»։

«Հաւաքու՛ինք միասին, խորհրդակցե՛նք և միաբան ոյժով դիմադրե՛նք վտանգին»։

«Գործը դեռ չկատարած՝ մի՛ պարծենար»։

ԾԱՆ. Իսկ երբ հրամայական և յորդորական բառերի մօտ կան բառեր, որոնց վերայ է գտնուում իմաստի շեշտը՝ այս դէպքում հրամայականն ու յորդորականն այլ ևս շեշտ չեն առնում։ Սր. «Աղբա-

տին հաց տուր», կամ «Այս հացը աղքատին տուր». «Միասին գործենք». «Մէկտեղ թափին մեր քրրտինքներ» ¹⁾։

§ 255. Երբեք կամ զարմացական նշանը գործ է ածւում ալն բառերին վերայ, որոնք արտայայտում են զարմանք, ուրախութիւն, վիշտ, անէծք և ուրիշ հոգեկան զգացմունքներ, և առհասարակ բացազանջութիւնների մէջ։ Սր.

«Քառասուն և հինգ աստիճան շոգ. դա կատարեալ դժոխք է»։

«Մխիթարական լուր. երանի՜ յաճախ ստանայինք այդպիսի լուրեր»։

«Մեր դաշտերն, աւանդ, խոպան են մնացել»։

«Ժանտախտը վերադ. հօր անէծքները մինչև ոսկորներդ թափանցեն»։

«Է՛հ, չարժէ խօսել այս մասին»։

«Վորաւ ժողովողը, ծածկուեց նաւահանգիստը, լռեց յորդորիչ ձայնը»։

ԾԱՆ. Երբ բացազանջութիւնը ամբողջ նախադասութեան վերայ է, և ոչ մի բառի վերայ՝ երկարը կարելի է դնել նախադասութեան վերջը։ Սր.

«Այսպիսի սարսափելի գիշեր իւր գորովագութ հօրը տանից վրունտել»։ «Եւ նա դեռ խօսում է առաքինութեան մասին»։

Գ. ՏՈՂԱԴՐԱՐՁ։

§ 256. Երբ բառն ամբողջապէս չէ տեղաւորւում տողի վերջում՝ նորա մի մասը փոխադրւում է յաջորդ տողի սկիզբը։ Այս փոխադրութիւնը կոչւում է *տողադարձ*։ Տողադարձի ժամանակ տողի վերջը, բառի կիսատ մասի տակ դրւում է *հարկ*։

¹⁾ Այս 254 յօդուածում բացատրուած են միայն իմաստի շեշտի գործածութեան կանոնները, բառի շեշտի մասին տես Գրաբ. հոլ. §§ 8—13.

(-), որ բառի այդ մասը կապում է յաջորդ տողը փոխադրուած մասին հետ: Սր. բա-րի, ար-դար, փախ-չել:

§ 257. Կանոնաւոր տողադարձի մէջ ընդունուած է բառը բաժանել վանկերի ոչ թէ նոցա կաղմուծեան (ստուգարանութեան) հետևելով, այլ նոցա արտասանութեան, ձայնաւորների և բաղաձայների յաջորդութեան: Այս հիման վերայ տողադարձ լինում է հետևեալ կերպով.

Ա) Ձայնաւորների մէջ եղած մի բաղաձայնը փոխադրուում է յաջորդ տողը: Այսպէս՝ կա-ռա-վա-րել, քա-ղաք, դե-ղե-ցիկ, պա-րա-դայ. (և ոչ թէ՝ կառ-ա-վար-ել, պար-ա-դայ, դեղ-եցիկ):

Բ) Ձայնաւորների մէջ եղած երկու բաղաձայներից մէկը մնում է տողի վերջը, իսկ միւսը փոխադրուում է: Այսպէս՝ մարդիկ, կան-չել, աղ-քատ, ազ-գի, լուս-նեակ, Սբ-գար:

Գ) Իսկ եթէ այս երկու բաղաձայներից վերջինը լինին ռ, ա, ն՝ երկուքն ևս կփոխադրուին: Այսպէս՝ մա-քրել, պատրաստ, ա-ղաւ, ա-կռայ, ատա-մնարոյժ, լողա-ցնել:

Դ) Ձայնաւորների մէջ եղած երեք բաղաձայներից երկուսը մնում են տողի վերջը, երրորդը փոխադրուում է: Այսպէս՝ հանգ-չել, սաստ-կութիւն, մարդ-կային, թարգ-մանել:

Ե) Իսկ եթէ այս երեք բաղաձայներից վերջինը լինին ռ, ա, ն՝ վերջին երկու գիրը կփոխադրուին: Այսպէս՝ ըն-տրել, եր-կրորդ, ան-ձքև, աս-տղաբաշխ, Ան-գղիա, մար-մնաւոր, բեղ-մնաւորել, գար-գմանակ: Նոյնպէս, եթէ ա՝ բաղադրական մասնիկից յետոյ գալիս են երկու բաղաձայն՝ երկուսն էլ փոխադրուում են նոր տողը: Այսպէս՝ ան-վթար, ան-խտիր:

Զ) Ծածուկ վանկը տողի վերջում պատահելիս՝ ներգործութեամբ դրուում է ը գիրը: Այսպէս՝ կըր-կին, խըն-գալ, ըս-կիզբ, ըզ-գալ, անվը-տանգ (կամ՝ ան-վտանգ):

Է) Երբ ծածուկ վանկը փոխադրուում է նոր տող՝ ը գիրը ներգործութեամբ դրուում է միայն այն ժամանակ՝ երբ բառը վերջանում է այդ ծածուկ վանկով: Այսպէս՝ Ան-ձքն, ալ-ժըմ,

յաղա-գըս: Բայց աւելորդ է տողի սկիզբը և դնել այն ծա-
ծուկ վանկում, որից յետոյ ուրիշ վանկ է գալիս: Այսպէս՝ սըրտ-
մտութիւն, եր-կնչել, տըր-տնջել:

Ը) Երկու ձայնաւոր միմեանց մօտ պատահելիս, եթէ ա-
ռանձին վանկեր են կազմում՝ մէկը մնում է տողի վերջը, իսկ
միւսը փոխադրուում է: Այսպէս՝ Եգեկի-էլ, խօսէ-ին, տի-եզերք:

Թ) Երկբարբառները, եա, եայ, այ, իւ (իւր), ու, ուա,
ուէ, միասին արտասանուելով՝ միմեանցից չեն բաժանուում:

Այսպէս՝ կեան-քի, գոր-ծեա, արծա-թեայ, այ-սօր, Հայ-
երէն, գայ-ին, Հիւ-րասէր, իւ-ղալի, գա-րուն, ա-նուն, ա-
նուան, ամա-ռուայ (կամ՝ ան-ուան, ամառ-ուայ), Հաշուէ-կը-
շիւ, Հա-լուէ:

ԾԱՆ. 1. Իսկ երբ «յ զուգադրութեան մէջ» զիրը բարդութեան
երկրորդ բառի սկզբումն է գտնուում, ուրեմն և հնչւում է ինչպէս բա-
ռի սկզբներում՝ այս դէպքում բաժանուում է «-ից և փոխադրուում է
նոր տող: Այսպէս՝ գեղեցկա-յարդար, ամենա-յաջող, մտա-յոյզ:

ԾԱՆ. 2. Ուա, ուէ, ուի և այլն զուգադրութիւնները, որոնց մէջ
« ձայնը վ-ի հնչիւն ունի՝ եթէ սկզբից ունին մի բաղաձայն դիր՝ տո-
ղադարձը կարելի է անել երկու կերպով. կամ բաղաձայնը անբաժան գրել
երկբարբառի հետ, կամ նորանից բաժանել, իբրև բաղաձայն հնչիւն
ունեցող ձայնից: Այսպէս կարելի է գրել Աս-տուած կամ Աստ-ուած,
լե-զուանի կամ լեզ-ուանի, ըս-տուեր կամ ըստ-ուեր, հաւա-քուի կամ
հաւաք-ուի:

Ժ) Ի (ւ) գիրը, լինի նա երկու ձայնաւորի մէջ, կամ բա-
ղաձայնի և ձայնաւորի մէջ (ինչպէս այժմ աշխարհաբարում
գրուում են մի քանի ձևեր)՝ բաղաձայն վ-ի արտասանութիւն
ունենալով՝ ենթարկւում է ընդհանուր կանոններին (§ 257,
Ա, Բ, Գ) և փոխադրուում է նոր տող: Այսպէս՝ Թագա-ւոր, ա-
ւետարան, զա-ւին, (խօս-ւում, գըր-ւում, բարդ-ւում):

ԾԱՆ. Ու զուգադրութիւնն եթէ արտասանուում է ինչպէս ըս-
տողադարձի ժամանակ գրուում է այնպէս, ինչպէս և համաձայն նախընթաց կանոնին՝ բաժան-
ւեց, ազնւ-ւութիւն, անլը-ւայ:

ԺԱ) Մի ձայնաւոր գիր տողի վերջո

A $\frac{\pi}{50045}$